

**ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО**

ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

**ВІСНИК
ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ**

ВИПУСК 20

Вінниця - 2022

УДК [93/94+39+34](06)

В 53

**Вісник історичного факультету : збірник наукових праць.
Випуск 20 / Відповід. ред. Ю.А. Зінько. Вінниця : ТОВ
«Друк», 2022. 124 с.**

Рекомендовано до друку вченою радою історичного факультету Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол № 8 від 9 березня 2022 р.)

У збірнику наукових праць на основі широкого кола джерел та літератури висвітлюються актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії, етнології, культури та методики викладання історії в школі.

Матеріали звітної наукової конференції

Редакційна колегія:

Ю. А. Зінько, кандидат історичних наук, професор, відповідальний редактор;

А. В. Войнаровський, кандидат історичних наук, доцент;

В.О. Гребеньова, кандидат історичних наук, доцент;

С.О. Гусєв, кандидат історичних наук, доцент;

Т. Р. Кароєва, доктор історичних наук, професор;

О. А. Коляструк, доктор історичних наук, професор;

П. М. Кравченко, кандидат історичних наук, професор;

О. І. Криворучко, кандидат історичних наук, доцент;

І. В. Мазур, кандидат історичних наук, доцент;

О. А. Мельничук, доктор історичних наук, професор;

І. І. Ніколіна, кандидат історичних наук, доцент;

І. М. Романюк, доктор історичних наук, професор;

Ю. С. Степанчук, доктор історичних наук, професор;

В. А. Тучинський, кандидат історичних наук, доцент.

УДК [93/94+39+34](06)

В 53

© Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського, 2022.

© Автори статей

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Олександр Криворучко МЕРЕЖА КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКИХ ЗАКЛАДІВ ПОДІЛЛЯ В 1920-Х РР.	5
Юрій Степанчук ГАЗЕТА «РОЗГОРНУТИМ ФРОНТОМ» ПРО НАСИЛЬНИЦЬКЕ ВИЛУЧЕННЯ ХЛІБА У СЕЛЯН У 1932 РОЦІ (КОЗЕЛЕЦЬКИЙ РАЙОН ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)	13
Іван Романюк ВЗАЄМОВІДНОСИНИ РЕМОНТНО-ТЕХНІЧНИХ СТАНЦІЙ (РТС) І КОЛГОСПІВ В КІНЦІ 1950-Х НА ПОЧАТКУ 1960-Х РОКІВ.	20
Олена Стадник, Наталія Кузьмінець СУЧАСНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ТЕАТР: ІСТОРИЧНИЙ ДИСКУРС	24
Валентин Муханов ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ ЗАРОДЖЕННЯ ТА ПОШИРЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СОЇ	30

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Олександр Кравчук ОСМАНСЬКА ІМПЕРІЯ У ХОТИНСЬКІЙ ВІЙНІ У 1621 Р.	36
Юрій Зінько ЕТНІЧНІ ПРОЦЕСИ У БІЛОРУСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У XIV-XVI СТ.	41
Віталій Тучинський ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ БІЛОРУСЬКОГО НАРОДУ В КІНЦІ XVIII - ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.	45
Ольга Мурашова ПРОМИСЛОВИЙ РОЗВИТОК ЧЕСЬКИХ ТА СЛОВАЦЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.	51
Богдан Левченко ДИНАМІКА РОСТУ МОЛДОВСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ МАРСР В 1924-1940 РР.	57
Павло Кравченко ТОНІ ДЖАДТ ПРО «СПАДЩИНУ» ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ДЛЯ ЄВРОПИ В ЛЮДСЬКОМУ ВИМІРІ	60
Олег Мельничук ПЕРЕБУДОВА В СРСР ЗА КНИГОЮ А.ЧЕРНЯЄВА «СОВМЕСТНЫЙ ИСХОД. ДНЕВНИК ДВУХ ЕПОХ. 1972-1991»	65
Олександр Неприцький, Тетяна Неприцька, Томаш Куц РОЗМІР ГРОМАДИ ЯК КРИТЕРІЙ ЇЇ СПРОМОЖНОСТІ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІ	73

Інна Мазур ДЕЯКІ АСПЕКТИ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ ПІВДЕННОЇ КОРЕЇ: ІСТОРИЧНА СПАДЩИНА ТА СУЧАСНІСТЬ	76
--	-----------

КУЛЬТУРА, МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ ТА СПЕЦІАЛЬНИХ ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Анатолій Войнаровський ФАКТОР ТОРГІВЛІ У РОЗВИТКУ ВІННИЦІ ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ XV – XVI СТ.	84
Тетяна Каросва ПРИВАТНА ТОРГІВЕЛЬНА МЕРЕЖА ВІННИЦІ 1921 - 1932 РР.	90
Наталка Жмуд «СВІЙ-ЧУЖИЙ» ЯК МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ РАДЯНСЬКОГО КОНЦЕПТУ ВОРОГА	96
Наталя Ворончук, Ольга Коляструк ВИВЧЕННЯ ПИТАНЬ КУЛЬТУРИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ШКІЛЬНОЇ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ	101
Тетяна Мельничук, Валентина Гребеньова, Інна Ніколіна ОНЛАЙН-СЕРВІС PADLET У РОБОТІ ВЧИТЕЛЯ ІСТОРІЇ	106
Віктор Косаківський, Юрій Зінько, Сергій Гусєв, Віталій Рудь, Дмитро Ленчук ДО ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ «МУЗЕЮ АРХЕОЛОГІЇ ВІННИЧЧИНИ» У ВІННИЦЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБІНСЬКОГО	110
Відомості про авторів	120

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Олександр Криворучко

МЕРЕЖА КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКИХ ЗАКЛАДІВ ПОДІЛЛЯ В 1920-Х РР.

У статті висвітлено утворення, реорганізацію культурно-просвітницьких закладів на теренах Поділля у 1920-х рр., аналізується складу культурно-просвітницьких працівників та основні напрямки діяльності цих установ.

Ключові слова: УСРР, Подільська губернія, культурно-творчий процес, культурно-просвітницькі заклади, інтелігенція, українізація.

На початку 1920-х рр. в сільській місцевості основною формою культ-просвітньої роботи були спочатку просвіти, після їх реорганізації - сільбуду та хати-читальні. У містах України головне місце в сітці культурно-просвітницьких установ займали робітничі клуби.

Новій владі були потрібні не настільки «вогнища культури», скільки «центри агітації та пропаганди». В 1920 р. у відозві ЦК « до всіх організацій КПУ» прямо ставилося завдання «оволодіти Просвітами як побутовою і звичною формою культурно-просвітницької роботи в українському селі...саме приміщення просвіти повинно стати місцем, звідки кожен сільський бідняк дізнається про головні та основні завдання Радянської держави» [1, арк. 225].

Як було наголошено на Пленумі Подільського губкому КП(б)У (30.11.1922р.), у зв'язку з тим, що «просвіти являлися визначальними центрами контрреволюції, особливо це було в Подільській губернії, тут чистка просвіт займає колосальне значення», тому «потрібно зайнятися зміцненням нашого ідеологічного фронту на селі – чистці просвіт» [2, арк. 93].

Ідеологізації культурного життя викликала спротив просвітницьких кадрів. Тому більшість просвіт впродовж 1921-23 рр. була реорганізована у сільбуду та хати-читальні, яким надавалося «право організовувати бібліотеку, читальню... видавати листівки, плакати, брошури, книги » [3, арк. 111]. На Східному Поділлі станом на 1 січня 1923 р. діяло 206 просвіт, на 1 квітня – 185, то на 1 липня – жодної [4, арк. 1].

Щодо нових культ-просвітніх закладів на Поділлі, то їх характеристика міститься у «Зведенні про сітку політ-просвітніх закладів і складу політпросвітпрацівників Подільської губернії станом на 1.11.1924 р.», (Див. табл.1).

Таблиця 1.

Сітка політ-просвітніх установ Подільської губернії на 1.11.1924 р.

[5, арк. 13; 6, арк. 26].

Назва округу	Сільбуду		Хати-читальні		Члени установ	
	1923	1924	1923	1924	1923	1924
Вінницький	67	72	18	192	820	7321
Проскурівський	96	56	24	182	917	4037
Кам'янецький	52	75	17	157	715	1135
Могилівський	83	96	35	104	880	10027
Тульчинський	38	39	32	109	633	5616
Гайсинський	37	58	14	80	743	5735
Всього	373	396	140	824	4708	44088

Хоча спостерігалася позитивна динаміка (особливо щодо збільшення хат-читалень і зростання кількості членів нових культ-просвітніх закладів), такий відносно невеликий масштаб охоплення їх діяльністю сільських жителів призводив до того, що, як відзначала у своїх перевірках РСІ, більшість сільбудів і хат-читалень, «замикаючись тісним гуртом комсомольської та частково неорганізованої молоді», фактично ставали клубами молоді [7, арк. 15].

Наприклад, у 1925 р. в огляді політичного і економічного стану Могилів-Подільського Округу, направлено секретарю Оркпарткому (підготовлено начальником окрвідділу та 24 погранзагону ДПУ), наголошувалося, що «відзначається сильний занепад культпросвітрова в нашому окрузі. Що пояснюється...головним чином відсутністю належного кадру політпросвіт працівників. Як масове явище у всіх селах відзначається, що доросле населення до роботи в сільбуду і хатах-читальнях абсолютно не задіяне і таких майже не відвідує» [8, арк. 121]. У документі наведено конкретні приклади щодо 13 сіл округу, де склався незадовільний стан культурно - просвітньої роботи.

Не відбулося позитивних змін в цьому напрямку і у наступному році. Зокрема, у протоколі засідання комісії агітпропу Могилівського окружком (травень 1926 р.) так характеризується стан культурно-просвітньої роботи в селах Ямпільського, Ялтушківського, Барського районів: «Сільбуд молодь не охоплює і члени драмгуртка перейшли в церковний хор... Молодь сільбуд не відвідує, пияче і спричиняє бійки...Хата-читальня постійно зачинена, газет немає... приміщення хати-читальні подібне на хлів, не опалюється, скло вибите...» [9, арк. 23-24].

Варто зазначити, що навіть 1925 р. в більшості випадків «керуючий апарат СБ української мови не знав, або дуже мало нею володів», а робота цих установ, окрім драм гурткової, на 75% проводилася російською мовою [11, арк. 15]. Це не могло позитивно відобразитися на задоволенні культурних потреб населення, 85% якого складали українці.

Динаміку культ-просвітніх закладів на Поділлі в 1925-27 рр. (на прикладі Вінницької округи) містять звіти Вінницького окружкому КП(б)У VI і VII окружним партійним конференціям (відповідно жовтень, 1926 р. і листопад 1927 р.) (Див. табл.2).

Таблиця 2.

Сітка політ-просвітніх установ Вінницького округу Подільської губернії у 1925-1927 рр. [12, арк. 27; 13, арк. 77].

Назва установи	1925 р.	1926 р.	1927 р.
Сільбуд	64	75	86
Хата-читальня	192	330	408
Клуб	28	36	23

Кардинально не покращувало стан справ у нових культ-просвітніх установах масове залучення до їх діяльності сільського учительства. Наприклад, у тій же Могилівській окрузі у 1925-1926 н. р. до громадської роботи на селі було залучено 65-70% учителів. Та, зважаючи на те, що, як зазначалося у тогочасних звітах, ця робота проводилася в «примусовому порядку», користь від неї була незначна [9, арк. 78].

Такий стан справ був характерний не лише для рядових культпрацівників. Наприклад, на засіданні завідувачів УПО від 07-08. 10. 1926 р., де слухалось питання « Про обслідування політпросвіти Могилівської округи», зазначалося, що в окрузі «Стан політпросвіти надзвичайно тяжкий матеріально й морально, настрої ліквідаційний...За 1925 р. змінилося 6 окрінспекторів політосвіти... окрінспектура політосвіти авторитет має дуже малий» [9, арк. 66].

Щодо визначення якості клубної роботи в містах Поділля важливою є її характеристика, яка містилася у документах місцевих урядовців. Так на засіданні широкої колегії Агітпропу Подільського губкому КП(б)У (квітень 1924 р.) зазначалося: «Клубна робота в місті Вінниця знаходиться в незадовільному стані, особливо внаслідок відсутності відповідних приміщень. Є тенденція перенести клуб в приміщення сільбудинку, і там скоординувати студійну роботу, передавши масову роботу працівникам клубу» [14, арк. 61]. Фактично мова йшла про підміну клубної роботи діяльністю сільбуду. Як свідчать архівні документи, на периферії справи були не в кращому стані.

Найбільшими нацменшинами Поділля були євреї та поляки. Згідно доповіді Євсекції Подільського губкому КП(б)У (березень 1925 р.) для задоволення єврейського населення губернії було зроблено чимало: Центральному робітничому клубі у Вінниці було організовано євсекцію, у всіх районних клубах організовані єврейські куточки, «в цілому ряді містечок різних округів організовано єврейські гуртки при сільбудах і хатах-читальнях», в окремих населених пунктах відкриті єврейські хати-читальні, в Тульчині, Немирові, Калинівці. Могилеві відкриті клуби кустарів-одинаків, «широко розгорнуто по самим закинутим куткам сітка драматичних гуртків», по губернії розіслано 150 бібліотек тощо [10, арк. 33].

А ось яка характеристика єврейської клубної роботи міститься у засіданні завідувачів УПО від 07-08. 10. 1926 р., де слухалось питання «Про обслідування політпросвіти Могилівської округи»: «В містечку Могильові 3 клуби: центральний, робітничий окремий клуб для кустарів одинаків. У двох перших робота не проводиться, тільки жваву роботу проводить Клуб кустарів, який має гарний драмгурток, що дає вистави на єврейській і російській мовах. В клубі добре працює бібліотека, є хорівий гурток» [9, арк. 67].

Інший стан справ складався щодо задоволення культурних потреб польського населення. Проблема передовсім полягала у визначенні кількості

поляків, що проживали на території губернії (розмежування понять «поляк» і «католик»). Як зазначалося на спільному засіданні Польбюро Подільського губкому КП(б)У з представниками ЦК КП(б)У і Наркопроса (1.02.1924 р.), «Губстатбюро визначало 87 тис. польського населення і католицького 303 тис.» [15, арк. 13]. А у секретній записці Інспектури при польських закладах Подільського губкому КП(б)У констатовалося: «Поняття «поляки» і «католики» завдяки цілому ряду історичних причин являються серед населення синонімами і проведення межі між одним і другим поняттям являється неможливим [16, арк. 3].

Ще була проблема розмежування «поляків», «католиків» і «українців-католиків». В секретному листі Польінспектури Кам'янецького Окрнаросвіти до ПБ ЦК КП(б)У (16.10.1924 р.) констатовалося: «Розмежувати «українця-католика» від поляка майже неможливо із наступних причин. Населення, яке зазнало національне гноблення царського режиму, що розмовляє на суміші української та польської мов, часто говорять «я при царизмі втратив свою мову, нехай же діти знайдуть її». Окрім того до недавнього часу поширювалися чутки, що поляків, які проживають в Кам'янецькій окрузі, у випадку війни з Польщею чи Румунією, будуть відсилати до Росії чи в Сибір. Ця обставина впливала на збільшення «католиків-українців» [16, арк. 9].

До консервування цієї проблеми призводили як рішення місцевого керівництва, так і позиція центральних органів влади. Прикладом останнього може бути заява Голови ДВК Слинько, підтримана в Наркомпросі Ряппо, що «На Поділлі поляків немає, а є тільки українці-католики, яких необхідно в терміновому порядку українізувати» [17, арк. 13].

Тому, як констатовали представники Польської секції Подільського Губкому КП(б)У, це призводило до того, що на місцях представники влади применшували кількість польського населення, і інколи навіть відмовлялися визнавати його наявність. Зокрема, як зазначалося у доповіді працівника Польсекції «в Кам'янецькому окрузі Дунаєвецькому районі є села до 75-80% польнаселення, в той час в Райвиконкомі не рахується жодного поляка, а тільки католики... Теж саме становище у Вінницькому окрузі... Проскурівському окрузі» [17, арк. 13].

Окрім того, було прийнято ряд постанов бюро губкому, окружкомів і районних керівників, спрямованих не тільки проти відкриття нових польських культпросвітніх закладів, а навіть на скорочення вже діючих.

За таких обставин, говорити про задоволення культурних потреб польського населення в указаний період не доводиться.

В цілому, сільбуди та клуби охоплювали найбільш активну частину населення. На середину 1920-х рр. сільбудами та клубами було охоплено відповідно 265 тис. та 366 тис. чол. [18, с. XVIII]. Більшість жителів міст, а особливо сіл, залишалися поза їх діяльністю, або у кращому випадку відігравали роль об'єктів культурницької роботи, що не могло повною мірою задовольняти їх потреби.

Важливим чинником, який визначає ступінь культурного розвитку нації є наявність і чисельність її інтелігенції, як генерує здобутки духовного життя суспільств, є носієм культурних цінностей народу.

Інтелігенція УСРР на початок 1920-х рр. складала приблизно 0,7% від загальної кількості населення республіки, що становило близько 200 тис. чол. (включаючи службовців) [19, с. 82].

Міський перепис 1923 р. зафіксував у містах України робітників культури і освіти – 38357 чол. Досить чисельною була група населення, об'єднана в категорію «осіб вільних професій» - 25 054 чол. Сюди входили артисти, музиканти, літератори, педагоги, служителі культу тощо [20, с. 178]. Зокрема, на Поділлі міський перепис 1923 р. зафіксував таку кількість жителів, які були віднесені до категорій, що потенційно могли бути середовищем формування інтелігентських кадрів: службовці – 22 567 чол., особи вільних професій – 2515 чол., інші заняття – 11848 чол. Причому серед категорії «службовці» культурно-просвітній персонал становив 13,1%, медико-санітарні службовці – 8,4%, адміністрація і суд – 7,7% [10, арк. 47-48].

На жаль перепис 1923 р. врахував лише інтелігенцію міст і містечок. Щодо сільської місцевості, то за даними перепису 1926 р. тут нараховувалося працівників культури та освіти 37389 чол. (з них 37028 учителів) [19, с.95]. Логічно буде припустити, що для початку 1920-х рр. цей показник був значно нижчим. Обділеність професійними кадрами сільських культурних установ значною мірою визначала їх провінційний характер.

Значне місце серед закладів культури в 1920-х рр. посідали бібліотеки. Діяльність яких через їхню специфіку мала чи не найбільший вплив на формування культурного рівня населення. У містах

У містах бібліотечну мережу складали самостійні бібліотеки, бібліотеки радянських, партійних установ, громадських об'єднань, бібліотеки навчальних, наукових закладів, клубні бібліотеки (робітничі, профспілкові) тощо. Також функції центральних міських та губернських бібліотек виконували державні бібліотеки та їх філії [21, с. 729]. У селищах міського типу функціонувала певна кількість хат-читалень (до 30% від всіх бібліотек).

У сільській місцевості переважали стаціонарні бібліотеки при сільбудах (в середньому – 7-205 книг у сільбудах та 209-605 книг у райсільбудах) [22, арк. 59]. Наприклад, у Могилівській окрузі у 1925 р. нараховувалося 14 бібліотек при райсільбудах з пересічною кількістю книг від 1 до 3 тис. примірників [9, арк. 67-68].

Щодо сільбудівських бібліотек на Поділлі, то в середньому їх фонд нараховував 40-60 книг [4, арк. 197]. У Подільській губернії (як в УСРР в цілому), в 1922 р. у містах превалювали самостійні бібліотеки та бібліотеки при закладах (21 з 25 самостійних бібліотек, які діяли в краю). Сільську бібліотечну мережу складали книгозбірні при хатах-читальнях, а після їх реорганізації – бібліотеки при сільбудах. Так з 499 хат-читалень 470 припадали на сільську місцевість [24, арк. 5].

В 1920-х рр. міська бібліотечна мережа фінансувалася із державного, місцевого бюджетів, спеціальних коштів, культфондів, коштів від промисловості. Наприклад, газети та журнали для читальні Кам'янець-Подільського ІНО передплачували коштом інституту, а також за рахунок пожертв студентів [25, с. 53].

Важливою складовою культурного життя суспільства є сценічне мистецтво. В містах України воно було репрезентовано театром, оперою, балетом.

Звичайно, не всі міські жителі однаковою мірою могли користуватися здобутками сценічного мистецтва. Перехід на самоокупність, передача театрів у оренду, дороговизна квитків зробили театри недоступними для широких народних мас. Щоб покращити становище РНК УСРР було видано постанову від 4.08.1921

р., де йшлося про необхідність виділення половини всіх місць в театрах для безкоштовного розподілу серед членів профспілки та червоноармійців; виділення певної кількості дешевих квитків; постановку спектаклів для робітників зі спеціальною скидкою в вартості квитків [26, с. 423]. Та через її погане виконання стан справ не покращився: театральне мистецтво продовжувало залишатися певною мірою елітарним. Більшість міських жителів була позбавлена можливості користуватися його цінностями.

Та й репертуар театрів не завжди відповідав інтересам аудиторії, особливо українського глядача. На підтвердження цієї тези наведемо такий приклад: навіть на третьому році декларованої «українізації» в театральному житті України переважала російська мова. Так, протягом театального сезону 1925-26 рр. в республіці відбулося 7280 вистав. З них російською мовою – 5000 (70%), українською – 1480 (20%), єврейською – 740 (10%) [27, арк. 45]. Доля українських театрів становила 26% [28, с. 510].

Ще більшою мірою, ніж міські жителі, здобутками сценічного мистецтва було обділене сільське населення. На відміну від міст, в яких діяли театри, опера, театральна робота на селі зводилася до «театральщини» сільбудів хат-читалень та нечастих гастролей міських виїзних труп.

Наприклад, на уже згаданому засіданні завідувачів УПО від 07-08.10. 1926 р., де слухалось питання «Про обслідування політпросвіти Могилівської округи», зазначалося, що в окрузі «Художня робота майже вся полягає у виставах, що дають гастролери... усі гастролі мають дуже низький художній рівень». [9, арк. 67-68].

Певне уявлення про масштаби цієї роботи можна скласти, проаналізувавши чисельність культурницьких кадрів які її виконували. Зокрема, за підсумками перепису 1926 р. працівників мистецтва в сільській місцевості проживало 246 чол. (4,4%), причому найчисельнішою серед мистецьких кадрів була категорія «музиканти» - 127 чол. [19, с. 95].

Обмаль працівників мистецтва зумовлювала обмеженість театального життя в сільській місцевості, його «хуторянську» спрямованість.

Не могли зарадити цьому й нечасті гастролі міських труп, коли взяти до уваги, що головною метою їхніх вистав було не поширення здобутків мистецтва, а проведення агітаційних кампаній, на що спрямовували ці колективи у своїх інструкціях чиновники Головополітосвіти УСРР. Наприклад, в одній із них зазначалося: «Наша мета – провести продовольчі гасла і пояснити селянинові зміст нашої нової політики в галузі продовольчій... Всі нові засоби сучасного мистецтва повинні бути рішуче принесені в жертву ля цієї мети» [29, арк. 85].

Хоча, справедливості ради, слід визнати, що були й (хоча не часті) позитивні приклади діяльності виїзних мистецьких колективів у подільське село. Так, у листі керівництва Могилівського окрком КП(б)У до всіх завкомів цукроварень та райкомів партії (серпень 1926 р.) зазначалося, що з метою «підсилення українізації в районах Могилівщини і серед робітників та службовців цукроварень а також для розвитку на периферії хорового українського мистецтва», слід надати всебічне сприяння (передовсім «засобами пересування») Українській хоровій капелі, яка налічувала 40 учасників. Капела характеризувалася як «Український хор...з досить обширним репертуаром пісень, що гарно виконються» [9, арк. 20].

На початку 1920-х рр. все більше в життя міських і сільських жителів проникає такий важливий засіб духовного впливу як кіно.

Міська сітка кінотеатрів поділялася на комерційні та клубні установи. Зокрема на жовтень 1924 р. в містах УСРР нараховувалося 177 комерційних та 123 клубні кіноустановки [30, арк. 84]. За перше півріччя 195 р. відбувся ріст сітки кінотеатрів (особливо робітничих) – їх кількість досягла 424 установи [31, арк. 15].

Всі кінотеатри сплачували державі податок за демонстрацію фільмів. Причому, якщо сума податку комерційних кінотеатрів становила до 30% їх валового доходу, то із робітничих клубів стягувалося від 5 до 15 крб. за кожну демонстрацію, щ лише відшкодовувало амортизацію картини та затрати на прокат.

Робітничі кінотеатри були об'єднані в куці (не більше десятка в одному). Куц обслуговувався 1 фільмом у тиждень, який кожен кінотеатр отримував у зазначений день. Кінофільми, отримані в порядку куцового постачання, демонструвалися лише на закритих сеансах, які мали право відвідувати тільки члени клубу їх сім'ї за цінами. Не більше 10 копійок за сеанс [30, арк. 85]. Подібні умови демонстрування фільмів не задовільними потреб всіх робітників підприємств-власників, не кажучи про інші соціальні групи населення.

У порівнянні з містом село було більш обділене цим видом мистецтва. До 1925 р. основною формою демонстрування фільмів у сільській місцевості була кінопересувка. На Поділлі, наприклад, у селі в 1923 р. не було жодної кіноустановки. На 1924 р. було заплановано змонтувати 20 пересувок [6, арк. 26]. Однак, всі кіноустановки вирішили розмістити в містечках. І лише втручання Всеукраїнського фото кіноуправління при Наркомосвіти УСРР призвело до виправлення допущених помилок [32, арк. 52].

Губкіно розбило територію губернії на 4 куців по 5 населених пунктів, для розподілу кіноапаратів. По округах була така картина: Могилівський – 3 кіноустановки, Вінницький – 4, Тульчинський – 4, Гайсинський – 4, Проскурівський – 1, Кам'янецький – 4. Окрім того, в округах вже діяли 19 апаратів на сак заводах [5, арк. 1].

При чому, як зазначалося у листі ВУФКУ містилася директива: «Кінофікувати село, а зовсім не містечко, не завод, а сільбуд». Однак, ставилися нереальні завдання. Так, відстань від однієї до іншої установки мала становити 12-30 верст; 20 кіноустановок мали обслуговувати 4 механіки, а фільми обіцяли надавати безкоштовно [6, арк. 235].

Таким чином, різниця в розвитку соціально-культурних інфраструктур села та міста, наявність культурно-побутових відмінностей між ними обумовлювали те, що сільські та міські жителі мали різні можливості для задоволення своїх культурних потреб і реалізації творчих можливостей.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГОУ) Ф.1. Оп.20. Спр. 354.
2. Держархів Вінницької області (далі ДАВіНО) Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 11.
3. ЦДАГОУ. Ф.1 Оп. 20. Спр. 1489.
4. ДАВіНО. Ф. 254. Оп. 1. Спр. 195.

5. ДАВіНО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1569.
6. ДАВіНО. Ф. П-30. Оп. 1. Спр. 1565.
7. ЦДАГОУ. Ф.1. Оп.20. Спр. 1854.
8. ДАВіНО. Ф. П-31. Оп. 1. Спр. 118.
9. ДАВіНО. Ф. П-31. Оп. 1. Спр. 190.
10. ДАВіНО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 242.
11. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі ЦДАВОУ) Ф.539. Оп.3. Спр.1393.
12. ДАВіНО. Ф. П-29. Оп. 1. Спр. 205.
13. ДАВіНО. Ф. П-29. Оп. 1. Спр. 289.
14. ДАВіНО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1510.
15. ДАВіНО. Ф. П-30. Оп. 1. Спр. 1674.
16. ДАВіНО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1683.
17. ДАВіНО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1674.
18. Статистика України. - №110, сер. УП. – Т. VI, вип. 2. – Харків, 1927. 90 с.
19. Касьянов Г.В. Українська інтелігенція 1920-х – 30 –х років: соціальний портрет та історична доля. – Київ: Глобус, Вік; Едмонтон: Канад. Ін.-т Укр. Студій Альберт. Ун-ту, 1992. 176 с.
20. Очерки развития социально-классовой структуры УССР (1917-1937).- Киев: Наукова думка, 1987. 238 с.
21. Збірник узаконень і розпоряджень робітничо-селянського уряду України. - 1922.- №49.
22. ЦДАВОУ. Ф.539. Оп.3. Спр.1400.
- 23.Бібліотеки Поділля (друга половина XIX – початок XX ст.) : монографія / О.Б. Айвазян, В.С. Прокопчук. – Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2016. 256 с.
24. ДАВіНО. Ф. 965. Оп. 5. Спр. 299.
25. Комарніцький О.Б. До питання по участь студентства у житті бібліотек педагогічних навчальних закладів Поділля та південно-східної Волині (1920-1930-х рр.) // Бібліотечна справа на Поділлі: історія і сучасність: матеріали науково-практичної конференції, м. Кам'янець-Подільський, 21 червня 2016 р.– Кам'янець-Подільський, 2016. – С. 52-56.
26. Збірник узаконень і розпоряджень робітничо-селянського уряду України -1921. - №15.
27. ЦДАГОУ. Ф.1. Оп.20. Спр. 2251.
28. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК: В двох томах . – Т. 1. 1918-1941. – Київ: Вид-во політ. літ. України, 1976. 1007 с.
29. ЦДАВОУ. Ф.539. Оп.3. Спр.110.
30. ЦДАВОУ. Ф.539. Оп.3. Спр.1403.
31. ЦДАГОУ. Ф.1. Оп.20. Спр. 154.
32. ЦДАВОУ. Ф.539. Оп.3. Спр.1441.

**ГАЗЕТА «РОЗГОРНУТИМ ФРОНТОМ» ПРО НАСИЛЬНИЦЬКЕ ВИЛУЧЕННЯ
ХЛІБА У СЕЛЯН У 1932 РОЦІ
(КОЗЕЛЕЦЬКИЙ РАЙОН ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)**

В статті висвітлено низку повідомлень із газети «Розгорнутим фронтом» діяльність бригад, які здійснювали насильницьке вилучення хліба у селян на території Козелецького району Чернігівської області у 1932 році.

Ключові слова: газета, селяни, плани хлібозаготівлі, вилучення хліба.

Головною темою місцевої періодики радянської України на початку 1930-х рр. була тема соціально-економічних трансформацій в українському селі. На шпальтах районних газет друкували постанови, завдання, терміни, таблиці, ідеологічні гасла та рапорти виконання планів державних продовольчих заготівель насамперед зерна. До того ж районні газети не втомно закликали місцеве господарчо-партійне керівництво до насильницького вилучення продовольства у селян, що спричинило Голодомор 1932-1933 рр. Редакції часописів та їхні дописувачі гнівно викривали та таврували сільради, колгоспи, керівників, т.зв. куркулів, усіх тих хто не виконував поставлених завдань по здачі державі зерна, м'яса, молока, шкіри, сіна, картоплі, конопель, городини тощо.

Одним із методів виконання планів хлібозаготівлі був силовий обшук селянських садіб, який здійснювався місцевими чи командированими з міст бригадами активістів. Нижче подаємо низку повідомлень із газети «Розгорнутим фронтом» щодо діяльності таких бригад на території Козелецького району Чернігівської області у 1932 році.

Берківська сільрада. «У члена сільради Ткаченка Степана, який ще не виконав плану хлібозаготівлі, знайдено закопаний у хліві мішок пшениці. Таких членів сільради – слід притягати до відповідальності, як куркульських прибічників. План хлібозаготівлі по сільраді в ганебному стані. На 20 січня 1932 року виконано лише 76,2% плану. На зборах голова колгоспу заявив: «хліба нема, їхати нічим та й робітників не можна знайти». Але бригада знайшла в голови колгоспу 135 пудів та в колгоспника Гурбика – до 100 пудів хліба» [1].

Ліхолітська сільрада. «Громадянин с. Новиків – Збанацький Андрій, що сам не здав 9 пудів і відмовляючись тим, що «нема», зумів закопати в землю біля 7 мішків».

Село Нічогівка. «У твердоздавця Герасименка бригада відкрила яму, де було закопано біля 100 пудів хліба. Крім того, в цій ямі було заховано багато одержі та різних речей. А Кожура Панас – член сільради здає хлібні лишки тільки при великому на нього натиску, за вступ до колгоспу і не думає. Кожура Пилип – теж член сільради, хлібозаготівлі по контрактації не виконує й до колгоспу не вступає, кажучи: «Дружина не йде, то й я не піду». Третій – Гавер Федір – на всі кампанії уваги не звертає, каже: «у колгосп пішов би хоч зараз, але сам, аби майна не усупільнювати та щоб родина на власному працювала». Сільрадо, вижени зі свого складу таких «активістів!»» [2].

Село Петрівське. «У Люшні Аксена було знайдено тону хліба, У Шевчика Михайла 6 ц. харчових культур найвищого ґатунку, у Брикси Мирона мішок

пшениці та 3 мішки зерна – борошна, у Шевчика Максима хліб було сховано у 15-20 місцях» [3].

Село Пушкарі. «Птусі Грицьку, який нещодавно повернувся з Уралу (куди його було виселено) – сільрада дала бідняцьку норму нічим його не обклавши. Бригада в цього «бідняка» виявила 120 пудів хліба, корову з телям, годованого кабана та на 900 крб. одягу» [4].

Бригинцівська сільрада. «Бригадою у Велігорського Д. Т. було знайдено яму з хлібом у якій було 35 пудів жита. У клуні Антипенка П. І. знайдено 2 копи й 38 снопів пшениці, що була схована під викою та сіном. У Василенка І. К. знайдено закопаний у коморі одяг та сало».

Хутір Риков. «У середняка Любенка П., знайшли замуrowаний під піччю одяг».

Село Петрівське. «Ще у листопаді 1931 року у попа Кучука Захарія, було знайдено 45 пудів куркульського борошна та зерна, що він його переховував. Але суду над цим злісним агентом куркуля ще не було» [5].

Село Ставиське. «У середняка Голівця Полікарпа бригадою було знайдено 20 пудів житв та 10 пудів льону, чимало іншого збіжжя та 2 телячі шкіри» [6].

Козелецький колгосп. «Член колгоспу Грищенко Олена категорично відмовилася усупільнювати засівматеріали та здати конюшину до фуражного фонду, запевняючи. Що в неї «нічого нема». Бригадою ж було виявлено в цієї «біднячки» 30 пудів засівматеріалів та біля 100 пудів конюшини».

Гламазький колгосп. «23 березня у куркуля Борща І. бригадою було знайдено більше 20 пудів пшениці, 5 пудів жита, 11 смухів та чимало іншого збіжжя» [7].

Хутір Риков. «Твердоздавець Любенко Павло виконав наданого йому плана лише на 25%. Мовляв – «все віддав». Але ось, бригада 25 жовтня знайшла в хліві цього «бідняка» яму, де було сховано до 200 кг вики, 40 кг. льону та інші продукти» [8].

Хутір Карпоки. «Бригада т. Радіонова, поповнена студентами Козелецького технікуму знайшла в куркулів Єрох Федора та Шемет Євмен в різних місцях (хлів, клуня, горище) зерна пшениці, жита й іншого в одного понад 150, а в другого 220 кг та чимало немолоченої пшениці».

Село Сокирин. «Старший бригадир кутка Лобос Прокіп ввесь час злісно ухилявся від виконання власних планів і проводив розкладницьку роботу на кутку: «Немає в мене картоплі. Сиджу голодний. Плани куткову нереальні». Під час перевірки було виявлено в нього понад 200 п. картоплі».

Сираївська сільрада. «Брачун Пилип увесь час уперто саботував хлібозаготівлю. З завдання для його господарства у 4, 32 ц. він жодного кг не продав державі. Коли бригада гостро поставила питання про потребу виконувати контракцію, то Брачун відвіз на пункт 4 кг зерна» [9].

Село Єрків. «Підкуркульник Лахно Іван вирішив не здавати державі належної з нього за планом картоплі. «Сучка з'їла картоплю» – запевняв Лахно. Бригада ж виявила в хліві цього куркуля, під гноєм велику яму картоплі».

Село Петрівське. «Підкуркульник Нагога Євстрат давно намагався обдурити сільраду, мовляв, «не можу здати державі хліба, бо давно його сам не бачу». Бригада знайшла в нього на горищі понад 100 кг хліба. Нагога схопивши сокиру, кинувся на бригаду й не пустив її далі шукати» [10].

Хутір Карпоки. «Куркуль Рак Грицько, приховавши хлібець, довго дурих Сираївську сільраду, що хліба й крихти не має. Коли ж бригада описала в нього

коня, воза та зброю – хліб, як уродився. Аж 8 мішків зразу відвіз Рак до Сираїв. Вчинок Рака ще раз підкреслює, що хліб у куркулів є» [11].

Село Петрівське. «У твердоздавця Пчольника К. бригада знайшла на горищі під піччю понад 22 пуди схованого куркульського хліба».

Село Сокиринці. «У колгоспника Авраменка Митрофана було знайдено схований куркульський хліб – пудів 40 та 7 пудів пшениці» [12].

Село Єрків. «У Горбача Михайла бригада виявила двоповерхову яму з картоплею. У верхньому «поверсі» було 7 пудів картоплі, а у «нижньому» аж три вози» [13].

Хутір Опеньки. «У куркульського полигача Прибителько Петра бригада виявила 15 пудів куркульського схованого хліба» [14].

Газета «Розгорнути фронтом» безупинно публікувала показові вирокі суду, винесені за невиконання сільськогосподарського податку. Арешти непокірних селян, їх ув'язнення, заслання, обмеження в правах, конфіскація всього майна, штрафи – буденна тематика цього періодичного видання, яке виходило кожні два дні з тиражем у три з половиною тисячі екземплярів.

Так 6 січня 1932 року в м. Козельці було засуджено: «Громадянина с. Лихоліток Журавля І. П. – за злісне невиконання наданого йому твердого завдання, за продаж на приватному ринку 6 кіп ячменю – позбавлення волі на 2 роки та до штрафу на 300 крб.

Громадянина с. Карасинівки Кривиць І. П. – замість наданого йому твердого завдання 55 пудів, виконав лише 22 пуди – позбавлено волі на 1,5 роки та штрафом на 300 крб.

Громадянина с. Красинівки Гурина Т. С. – позбавлено волі на 2 роки та оштрафовано на 500 крб. за те, що замість наданих йому за твердим завданням 72 пуди, він виконав лише 30 пудів та не сплатив податку в сумі 210 крб.

Громадянина с. Красинівки Сперихина О. – замість 126 пудів здав державі лише 28 пудів та не сплатив податку на суму 690 крб. 70 коп. Його засуджено на 4 роки позбавлення волі з обмеженням в правах на 3 роки та з конфіскацією всього майна» [15].

Село Данівці. «По справі Галая Петра Івановича виявилось, що він, за час перебування головою сільради провадив агітацію проти радянської влади та колективізації, кажучи, що радянська влада є буржуазна, що вона нас душить і робить так, що жити далі не можливо. Суд засудив Галая Петра Івановича до позбавлення волі на 5 років в дальніх місцях ув'язнення з обмеженням прав на 2 роки» [16].

Село Єрків. «Зизимка Данила засуджено до позбавлення волі на 3 роки та позбавлення всього майна – за вороже ставлення до виконання хлібозаготівельних планів, за несплату с/г податку.

Мотовиловця Семена – до позбавлення волі на 4 роки, з поразкою в правах на 2 роки – за несплату податків та за невиконання площі засіву.

Гуляницького Єфима – до позбавлення волі на 3 роки з поразкою в правах на 2 роки та до штрафу на 500 крб. – за уперте небажання виконувати хлібозаготівлю.

Зазимика Остапа – до позбавлення волі на 3 роки, з поразкою прав на 2 роки та до штрафу в 300 крб. – за уперте небажання виконувати плану хлібозаготівлі.

Дейнека Миколу – до позбавлення волі на 2 роки з поразкою в правах на 1 рік та до штрафу на 300 крб. – за невиконання плану хлібозаготівлі.

Село Омелянів. Рудника Макара – до позбавлення волі на 5 роки з поразкою в правах на 5 років та до штрафу на 500 крб.

Село Нічогівка. Строганова Павла – до позбавлення волі на 6 років з поразкою в правах на 4 роки – за уперте небажання виконувати хлібозаготівлю та за зникнення з села без відома сільради.

Село Шуляки. Орла Івана – до позбавлення волі на 2 роки та до штрафу на 300 крб. – за уперте відмовлення виконувати умову контрактації.

Шуляка Федора – до позбавлення волі на 1,5 роки – за уперте відмовлення виконувати умову контрактації» [17].

Село Сираї. Дейнеку М. М. – до позбавлення волі на 3 роки з перебуванням у дальніх місцях ув'язнення СРСР з поразкою в правах на 3 роки – за вороже ставлення до виконання хлібозаготівлі (із 100 пудів не здав жодного фунта) та за переховування хліба від сільради.

Шемета Е. П. – до позбавлення волі на 4 роки з перебуванням у загальних місцях ув'язнення, з поразкою в правах на 2 роки та до штрафу в 200 крб. – за вперте невиконання хлібозаготівлі та за переховування від сільради.

Тонконога І. М. – до позбавлення волі на 5 років з поразкою в правах на 3 роки та до штрафу на 200 крб. – за вороже ставлення до виконання хлібозаготівлі.

Село Карасинівка. Тукала К. П. – до позбавлення волі на 7 років з перебуванням у дальніх місцевостях СРСР з поразкою в правах на 3 роки та конфіскацією всього майна – за вороже ставлення до хлібозаготівлі (замість належних за планом 151 пудів здав лише 68 пудів) та за антирадянську агітацію.

Кириєнко Р. Л. – до позбавлення волі на 6 років з поразкою на 4 роки та до штрафу в 1000 крб. – за злісне ухилення від виконання хлібозаготівлі.

Дейнека К. У. – на 3 роки позбавлення волі з поразкою на 2 роки. Штрафу в 3000 крб. – за злісне ухилення від виконання хлібозаготівлі.

Мартиненка Л. М. – до позбавлення волі на 3 роки, з поразкою на 2 роки, штрафу в 3000 крб. – за злісне ухилення від виконання хлібозаготівлі та несплату податків.

Многоліта Е. Г. – до позбавлення волі на 1,5 роки з поразкою на 1 рік, штрафу на 250 крб. – за несплату податків, за вороже ставлення до всіх заходів партії та влади» [18].

Село Нічогівка. «Артюха Т. А. – до позбавлення волі на 3 роки та з поразкою в правах на 2 роки – за категоричне відмовлення від переробки засів матеріалу та за невиконання планів із страхфонду.

Чорного А. С. – до позбавлення волі на 3,5 роки з поразкою у 2 роки та штрафу в 200 крб. – за категоричне відмовлення від виконання твердого завдання з очистки засів матеріалів та за агітацію серед заможних кіл населення, що була скерована на зрив готування до засівкампанії.

Село Данівці. Самка Т. С. – до позбавлення волі на 2,5 роки з поразкою на 2 роки та штрафу в 200 крб. – за відмову від переробки засівматеріалів.

Галая М.О. – до позбавлення волі на 3,5 роки з поразкою на 2 роки та конфіскацією всього майна – за відмову від переробки засів матеріалів та за ворожу агітацію.

Село Петрівське. Кучука З. П. – до позбавлення волі на 3 роки з поразкою на 2 роки – за переховування 40 пудів жита, що було знайдено бригадою в 16 місцях (на печі, під піччю, в подушках, під ліжком, під шафою тощо).

Пчельника К.Ф. – до позбавлення волі на 2 роки з поразкою на 1 рік та до штрафу в 100 крб. – за відмову від переміщення засівматеріалів та за вороже ставлення до хлібозаготівлі» [19].

Село Данівці. «Виїзна сесія нарсуду розглянула справу злісних ворогів хлібозаготівлі, куркулів Нацика Олександра та Нацика Микити. Вони свідомо провадили ворожу радвладі політику – агітували за нездачу хліба серед контрактантів, розбазарювали хліб, ховали його в різних місцях тощо, а своїх твердих завдань не виконали. Нацика Олександра суд засудив до позбавлення волі на 4 роки з перебуванням у далеких місцях ув'язнення, поразкою прав на 3 роки та до 800 крб. штрафу на користь державі. Нацика Микиту засуджено на 3 роки з 2 річною поразкою в правах та до 1500 крб. штрафу на користь державі» [20].

Село Лемеші. «Федченка О. – до позбавлення волі на 3 роки з позбавленням в правах на 2 роки та до конфіскації майна на суму 1000 крб. – за невиконання своїх хлібних планів.

Село Ставиське. Мойсієнка Луку – до позбавлення волі на 2 роки з позбавленням в правах на 3 роки та до 500 крб. штрафу – за уперту відмову здати державі хоч фунт зерна.

Село Берків Донця Якова – до позбавлення волі на 3 роки з позбавленням в правах на 2 роки та до штрафу в 700 крб. – за те, що замазав на печі у стіні 25 пудів жита» [21].

Село Шуляки. «Пекура Прокопа – за відверту агітацію проти виконання хлібозаготівель, за уперте невиконання власних планів цілком посильних для його господарства – до 5 років позбавлення волі з 3-х річною поразкою в правах та до конфіскації майна на користь державі сумою в 2000 крб.

Горбача Хведора – за рішуче відмовлення здати державі хоч би фунт хліба свого заможного господарства та за те, що збираючи заможну частину населення нібито для поширення «Ідей євангелістів», завзято агітував за зрив хлібозаготівельних планів – до 5 років з 3-х річною поразкою в правах та до 5000 крб. штрафу на користь державі.

Шумара Андрія – за свідоме відмовляння від виконання хлібних зобов'язань – до 3-х років позбавлення волі з 2-х річною поразкою в правах та до 1000 крб. штрафу.

Село Тарасове. Коржа Івана – за те, що свідомо не довиконавши власних планів негативно впливав на контрактантів – до позбавлення волі на 3 роки з поразкою в правах на 1,5 роки та з конфіскацією майна на 2000 крб.

Мачачу Андрія – за величезний вплив на контрактантів, скерований на зрив планів хлібозаготівлі та за саботування власного плану – до позбавлення волі на 3 роки з поразкою прав на 1,5 роки та до 1500 крб. на користь державі» [22].

Єрківська сільрада. «Безпалого Ничипора – за уперте відмовляння від твердих завдань в хлібозаготівлі – на 3 роки позбавлення волі з 2-х річною поразкою в правах та до 500 крб. штрафу на користь держави.

Барана Петра – за злісний саботаж хлібозаготівель – до 4-х років позбавлення волі та з 2-х річним обмеженням прав.

Зазимка Захара – за те, що другий рік відмовляється від виконання планів заготівлі хліба й картоплі, а також не сплачує грошових сум – до 5 років позбавлення волі з 3-х річною поразкою в правах.

Барана Якова – за те що, обдуривши сільраду, мовляв – «немає чим виконати план хлібозаготівлі» – дістав довідку на право купівлі картоплі й використав цю довідку для широкої спекуляції, за те що своєї ж власної картоплі сховав понад 250 пудів – до 10 років позбавлення волі з перебуванням у далеких місцях ув'язнення, з поразкою в правах на 5 років та до заслання на 5 років за межі УСРР.

Село Опеньки. Лозу Андрія – за сховання хліба, за рішуче відмовлення здати хліб державі, за те, що коли до нього прийшла комісія з представників влади, щоб провести безспірне вилучення належного з нього хліба, то звинувачений зробив опір комісії – до 8 років позбавлення волі з перебуванням у далеких місцях ув'язнення, з поразкою в правах на 3 роки та до 3000 крб. штрафу» [23].

Белейківська сільрада. «Ковбасу Василя та Федосенка Івана за рішуче відмовлення здати державі хліб і картоплю, за переховування цих продуктів – кожного з них до 5 років позбавлення волі з 2-х річною поразкою в правах та до 2000 крб. штрафу.

Берлозька сільрада. Луговського Олександра – за саботаж хлібозаготівлі, за розбазарення хліба, за вплив своїм прикладом на інших контрактників – до 2-х років позбавлення волі та до 500 крб. штрафу.

Буруна Василя – за злісний саботаж хлібозаготівлі до 1,5 роки позбавлення волі та до 300 крб. штрафу.

Гламазду Митра Гнатовича – за опір бригаді, що повинна була зробити в нього безспірне вилучення недовиконаного за планом хліба – до 1,5 років позбавлення волі та до 100 крб. штрафу, а сина його Галамазду Митра Митр. – за підтримку батькових вчинків – до примусової праці на 6 місяців.

Нагорного Василя – б. члена сільради, за недбайливе ставлення до своїх обов'язків у відповідальний час хлібозаготівлі – до примусової праці на 1 рік умовно, з іспитовим терміном на 2 роки» [24].

Село Шуляки. «2 грудня 1932 року виїзна сесія розглянула справу одного з найлютіших ворогів держзаготівель Шуляка Грицька Степановича. Цей куркульський агент, весь час здавав по кілька кг хліба, запевняючи сільраду, що давно не має ні хліба, ні картоплі. Бригада ж знайшла в нього в хліві під гноєм та закопанним у землі понад 20 п. хліба, 80 п. картоплі, а також льону, проса та багато іншого зерна. Суд засудив Шуляка Грицька до 8 років позбавлення волі з висилкою за межі України на 10 років, з поразкою в правах на 6 років та до конфіскації всього майна на користь державі» [25].

Село Сокиринці. «Суд засудив Топіху В. М. на 8 років, а Завалія М. на 5 років ув'язнення з поразкою в правах та конфіскацією майна – за відмову від виконання завдань з заготівлі хліба та картоплі» [26].

Виїзною сесією Козелецького нарсуду засуджено: «Татарина Трохима – за злісне відмовлення від виконання планів держзаготівель протягом 1931 – 1932 років, за поширення куркульської агітації – до позбавлення волі з перебуванням у далеких місцях ув'язнення на 5 років з 3-х річною поразкою в правах, до вислання за межі України на 4 роки та до конфіскації майна на користь держави.

Матвієнко Марту – за систематичну крадіжку колгоспного майна – до позбавлення волі з перебуванням у далеких місцях ув'язнення на 10 років без застосування амністії з поразкою прав на 5 років та до висилки на 5 років за межі України» [27].

Козелецький колгосп імені Молотова. «Козелецький нарсуд засудив за крадіжки колгоспного збіжжя та спекуляцію, за розкладницьку роботу Шереметів Володимира та Костя, до позбавлення волі на 10 років кожного з перебуванням у далеких місцях ув'язнення, з поразкою в правах на 5 років та до заслання за межі України на 5 років.

Бригадира Данєвича засуджено на 10 років з 5 річною поразкою, без заслання зважаючи на те, що останній є виходець із бідняків» [28].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Розгорнутим фронтом. 1932. № 5. 23 січня.
2. Розгорнутим фронтом. 1932. № 7. 3 лютого.
3. Розгорнутим фронтом. 1932. № 9. 13 лютого.
4. Розгорнутим фронтом. 1932. № 11. 18 лютого.
5. Розгорнутим фронтом. 1932. № 13. 28 лютого.
6. Розгорнутим фронтом. 1932. № 17. 18 березня.
7. Розгорнутим фронтом. 1932. № 19. 6 березня.
8. Розгорнутим фронтом. 1932. № 89. 1 листопада.
9. Розгорнутим фронтом. 1932. № 95. 19 листопада.
10. Розгорнутим фронтом. 1932. № 99. 28 листопада.
11. Розгорнутим фронтом. 1932. № 105. 10 грудня.
12. Розгорнутим фронтом. 1932. № 106. 13 грудня.
13. Розгорнутим фронтом. 1932. № 107. 16 грудня.
14. Розгорнутим фронтом. 1932. № 109. 22 грудня.
15. Розгорнутим фронтом. 1932. № 3. 10 січня.
16. Розгорнутим фронтом. 1932. № 3. 10 січня.
17. Розгорнутим фронтом. 1932. № 11. 18 лютого.
18. Розгорнутим фронтом. 1932. № 13. 28 лютого.
19. Розгорнутим фронтом. 1932. № 20. 4 квітня.
20. Розгорнутим фронтом. 1932. № 97. 22 листопада.
21. Розгорнутим фронтом. 1932. № 98. 25 листопада.
22. Розгорнутим фронтом. 1932. № 99. 28 листопада.
23. Розгорнутим фронтом. 1932. № 102. 4 грудня.
24. Розгорнутим фронтом. 1932. № 102. 7 грудня.
25. Розгорнутим фронтом. 1932. № 105. 10 грудня.
26. Розгорнутим фронтом. 1932. № 207. 16 грудня.
27. Розгорнутим фронтом. 1932. № 109. 22 грудня.
28. Розгорнутим фронтом. 1932. № 110. 25 грудня.

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ РЕМОНТНО - ТЕХНІЧНИХ СТАНЦІЙ (РТС) І КОЛГОСПІВ В КІНЦІ 1950-Х НА ПОЧАТКУ 1960-Х РОКІВ

У статті на основі аналізу архівних джерел та літератури проаналізовано взаємовідносини ремонтно – технічних станцій України з колгоспами в кінці 1950-х на початку 1960-х років.

Ключові слова: Україна, село, кадри, відносини, ремонти, станції, техніка.

Після реорганізації машинно–тракторних станцій (МТС) в Україні замість них починаючи з 1958 року утворювалися ремонтно – технічні станції (РТС).

Метою дослідження є спроба показати складнощі процесу взаємовідносин ремонтно – технічних станцій з колгоспами, особливості їх роботи в нових економічних реаліях, які почали запроваджуватися на селі.

Зазначене питання знайшло своє відображення у фундаментальній колективній монографії «Історія українського селянства» [1]. В ній науковцями розкриваються окремі питання роботи РТС , проблеми організації технічного обслуговування колгоспів. Слід також відмітити «Новітню аграрну історію України» підготовлену О. Завальнюком [2]. Окремі аспекти даної проблематики знайшли своє відображення в дисертації Т. Кулікової [3].

Основу джерельної бази при підготовці нашої статті склали матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади і Центрального державного архіву громадських об'єднань України.

Незважаючи на певні напрацювання в цілому проблема залишається недостатньо вивченою, що і зумовлює необхідність її подальшого комплексного дослідження та висвітлення.

Ремонтно – технічні станції (РТС), саме на них покладалося завдання забезпечити ремонт тракторів та інших машин, технічне обслуговування колгоспів, продаж колгоспної нової техніки, запасних частин, пального, отрутохімікатів та інших матеріалів. До основної компетенції РТС було також зараховано організацію прокату тих машин, яких колгоспи не мали; виконання окремих видів спеціалізованих робіт, надання допомоги колгоспам по впровадженню у виробництво нової техніки, досягнень науки та передового досвіду з утримання та використання машинно-тракторного парку, підвищення кваліфікації механізаторських кадрів. Свою діяльність РТС повинні були здійснювати на основі господарського розрахунку. Передбачалося, що перехід техніки в руки колгоспів в цілому поліпшить її використання, підвищить рівень механізації ряду процесів, що в свою чергу позначиться на підвищенні продуктивності і збільшенні виробництва сільськогосподарської продукції. [3, с. 120].

На практиці МТС ж найчастіше ліквідовували. У цих умовах зволікання зі створенням РТС, колгоспам, які не мали жодного обладнання, доводилося своїми силами нашвидкуруч завершувати ремонт і підготовку техніки до польових робіт, зрозуміло, що повсякчас якість проведення цих робіт бажала бути кращою.

Окрім того, слід зазначити, що навіть в тих районах де було проведено вчасне створення РТС не вирішувало проблеми в повній мірі. Їх штати були нечисельними і не могли виконувати усі покладені на них обов'язки. Зокрема, штат

працівників на одну РТС затверджувався в кількості 23 осіб, а у відділеннях – усього 10 осіб. [3, с. 120].

На осінь 1959 р. у республіці діяло 658 ремонтно – технічних станцій і 457 відділень РТС, що в цілому дало зменшення виробничих потужностей на 19 %. З числа ліквідованих МТС техніку було продано 113 колгоспам і 135 передано радгоспам та іншим державним організаціям [3, с. 120].

З перших днів існування РТС колгоспи відразу ж зіткнулися з проблемами організації співпраці з ними. Керівники і спеціалісти господарств на початковому етапі виявилися непристосованими до роботи в нових умовах і часто просто не справлялися з покладеними на них завданнями.

Директори, головні інженери і інші спеціалісти новостворених РТС, передавши техніку колгоспам, обмежилися лише виконанням ремонтних робіт в майстернях по ремонту і технічному обслуговуванню їх машинно – тракторного парку. Але вони не відвідували колгоспних тракторних бригад і не надавали їм допомоги щодо організації праці, належного використання та обслуговування машинно – тракторного парку. Інколи директори РТС навіть не турбувалися про те, щоб своєчасно виявити об'єми ремонтних робіт, які потрібно було виконувати для колгоспів і інших організацій з тим, щоб майстерні РТС були б повністю завантажені протягом всього року, що знижувало їх ефективність та було причиною необґрунтованих витрат [4, арк. 40].

Інженери МТС майже не цікавились станом техніки в колгоспах. Тим часом велика кількість тракторів через технічні неполадки більше простоювала, ніж використовувалася. Вже наближалися жнива, а в РТС навіть не подбали про завезення необхідної кількості пального. Майстерні РТС виконували замовлення колгоспів несвоєчасно.

Перевіркою, яка проводилася восени в 1959р. в Новоград – Волинській, Попельнянській і Любарській РТС Житомирської області було встановлено, що у тракторних бригадах зони діяльності цих РТС були відсутні плани-графіки технічного догляду і ремонту машин, виробничі завдання по майстернях також не було складено, не було графіку ремонту комбайнів.

Це привело до зниження якості робіт, підвищення витрати запасних частин і передчасному виводу з ладу машин [4, арк. 85]. Такі недоліки у організації роботи РТС спостерігалися й у інших областях України.

Незважаючи на чисельні недоліки у роботі РТС, реорганізація МТС і продаж техніки колгоспам відкрили широкий простір для високопродуктивного використання тракторів, комбайнів та інших машин, подальшого розвитку сільського господарства і зміцнення колгоспів. У господарствах, у яких вдалося в стислі строки налагодити високопродуктивне використання сільськогосподарської техніки, її ремонт та технічний догляд, польові роботи проводилися в стисліші строки і на вищому агро-технічному рівні, ніж за часів існування МТС [3, с. 124].

Поряд з цим, слід відзначити, що у зв'язку з відсутністю у колгоспів виробничого досвіду експлуатації сільськогосподарської техніки, а також дефіцитом кваліфікованих кадрів, які могли б організувати ефективно її використання зумовили виникнення цілого ряду недоліків в її експлуатації після передачі сільськогосподарської техніки колгоспам. Вони полягали у тому, що в більшості колгоспів трактори використовувалися на другорядних роботах, не були завантажені на повну потужність.

Окремі колгоспи використовували трактори на транспортних роботах в період весняного бездоріжжя. Це передчасно виводило їх з ладу, як це мало місце, наприклад, в колгоспах ім. Димитрова і ім. К. Маркса. Вознесенського району Миколаївської області. Допускалися роботи тракторів з недовантаженням, а іноді просто для роз'їзду по господарських справах [3, с. 125].

У колгоспах зони діяльності Сосницької і Мепської МТС Чернігівської області, Велико – Мостівської і Нестерівської МТС Львівської області на початок травня 1958 року ще не було складено графіків технічного догляду за тракторами. У деяких областях траплялися випадки коли на тракторах роз'їжджали на весілля та на базар [4, арк. 100].

Такі порушення правил експлуатації машин під час весняної сівби призводили до того, що в період збирання врожаю і особливо в осінній період більшість тракторів простоювали через технічні несправності, що негативно впливало на проведення сільськогосподарських робіт.

Одночасно із реорганізацією МТС у республіці проходило подальше укрупнення колгоспів. Лише за період з січня 1958 р. по липень 1959 р. кількість колгоспів зменшилася на 3761. З них близько 300 було перетворено у радгоспи або приєднано до лісгоспів, а 1410 економічно слабких колгоспів були об'єднані з економічно міцнішими [3, с. 205].

Реорганізація МТС справила значний вплив на колгоспне село, насамперед тим, що змінила існуючий протягом майже трьох десятиліть порядок технічного обслуговування колгоспів. Завдяки купівлі колгоспами сільськогосподарської техніки, яка раніше належала МТС, виробник став ближче до засобів виробництва. Тим самим, здавалося, було покінчено з наявністю на колгоспній землі двох власників. Крім того, колгоспи отримали можливість мати справу з різноманітними державними організаціями, послуги яких оплачувалися грошима, а не натурою. Але це ще не означало зниження залежності колгоспів від центральних директивних органів. Той механізм, з допомогою якого держава без особливих перешкод вилучала з колгоспів необхідні для неї засоби, був ліквідований [5, с. 33].

Нікуди не зникла і притаманна радянській системі бюрократії та пов'язані з нею зловживання. У довідці про наслідки діяльності Головного управління матеріально – технічного постачання і РТС Міністерства сільського господарства УРСР до 1959 р. зазначалося, що по окремих областях мали місце значні завищення обсягів ремонтних робіт сільськогосподарської техніки. Так, 9-ти місячний план ремонту комбайнів у Черкаській області був перевиконаний на 220 %, а комбайнових двигунів по Тернопільській області – на 651%, тракторних двигунів у Хмельницькій аж на 1420% [6, арк. 56].

Також потрібно відмітити, що після ліквідації МТС для колгоспів суттєво зросли ціни на пальне й паливо – мастильні матеріали. Адже одна тонна дизельного масла для колгоспів коштувала дорожче у 5 разів, ніж для радгоспів, дизельне пальне – більш ніж у 2 рази, бензин – більш ніж у 2,6 рази. Все це свідчило про дискримінаційну політику держави стосовно колгоспів.

Поряд з цим, колгоспи й самі допускали неефективне використання пального та паливно – мастильних матеріалів. Доволі частими стали випадки, коли пальне і мастило використовувалися колгоспами не за призначенням і допускалися перевитрати понад встановлені норми.

Так, на 1 липня 1958 року, колгоспи Хмельницької області витратили не за призначенням 3130 тонн нафтопродуктів, а колгоспи Запорізької області - 3796 тонн [3, с. 134].

Таким чином, колгоспи внаслідок реорганізації, отримавши досить значну в порівнянні з минулим, свободу дій, все ж справжніми господарями на землі не стали. Міцний ланцюг, що ставив їх в залежність від директивних органів, так і не був розірваний. Механізм, за допомогою якого держава отримувала від колгоспів всі потрібні ресурси, продовжував активно функціонувати. Держава зберігала головний важіль впливу на колективні господарства – монопольне право на матеріально – технічне постачання колгоспів та на державне замовлення продукції, що ними вироблялась. Це, як і раніше, давало змогу державі на свій розсуд розпоряджатися колгоспною продукцією і диктувати виробникам свої умови.

ДЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Історія українського селянства: Нариси в 2 т. / В.А.Смолій,(відп.ред.); НАН України. Інститут історії України. К.: Наукова думка, 2006, Т 2. 652 с.
2. Завальнюк О., Рибак І. Новітня аграрна історія України. Кам'янець – Подільський: Абетка – Нова, 2004. 288 с.
3. Кулікова Т. Ліквідація МТС: «спроба лібералізації соціально – економічних відносин в українському селі»: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук спец. 07.00.01 «Історія України». Черкаси. 212 с.
4. ЦДАГО – Центральний державний архів громадських об'єднань України.
5. Нікілєв О. Виробнича інтелігенція українського села: творення соціальної верстви (середина 40 – х – середина 60 – х рр. ХХ ст.). Дніпропетровськ: Видавництво Дніпропетровського університету, 2004, 208 с.
6. ЦДАВО - Центральний державний архів вищих органів влади.

СУЧАСНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ТЕАТР: ІСТОРИЧНИЙ ДИСКУРС

Стаття присвячена сучасним тенденціям розвитку українського театру. На основі статистичних даних та новітніх досліджень проаналізовано нинішній стан театральної галузі, розкрито основні чинники, які впливають на її розвиток, визначено найважливіші досягнення та виклики у вимірах театрального мистецтва.

Ключові слова: культура, мистецтво, український театр, репертуар, драматургія, режисер, актор.

Впродовж століть українське театральне мистецтво відігравало важливу роль у збереженні національної самобутності, ціннісних пріоритетів та світоглядних орієнтирів українського народу, було середовищем збереження національних традицій, підтримувало автентичні риси ментальності та духовності українства. Однак у теперішніх реаліях воно набуло істотних змін. Театральні процеси тепер неможливо розглядати відокремлено від нової постмодерної медійної епохи та загальної глобалізації культурного розвитку. На театральну художню діяльність мають істотний вплив і сучасні трансформаційні процеси, які відбуваються в українському суспільстві. Театральне мистецтво тісно переплітається із соціально-політичною та соціально-психологічною дійсністю і має відповідати викликам часу.

В історичному контексті за 30 років незалежності України театр пережив творчі злети і падіння, складності і суперечності, пошук нових організаційних форм, тем, жанрів, початок співпраці з європейськими митцями. Тому виникає потреба у панорамному дослідженні сучасного театрального процесу, показу його ролі в сьогоднішньому інформаційному суспільстві та відповідності новій соціокультурній реальності.

На жаль, у царині сучасного українського театру відчувається певний дефіцит наукових праць. Комплексне дослідження цієї проблеми у останні роки було здійснене лише Н. М. Корнієнко [1]. У 2006 р. побачила світ колективна праця «Нариси з історії театрального мистецтва України ХХ ст.», однак розвиткові театру після проголошення незалежності у ній приділено недостатньо уваги [2]. Найбільш новою розвідкою у галузі театрального мистецтва стало аналітично-соціологічне дослідження «Український театр: шлях до себе. Здобутки. Виклики, Проблеми», виконане на замовлення громадської організації «Культурна Асамблея» у 2018 р. [3]. Решта доробків стосується окремих питань розвитку українського театру, а саме драматургії, репертуару, акторських і режисерських шкіл, нового покоління митців, фестивального руху тощо. Це статті М. Гринишиної [4], О. Андреевої [5], В. Заболотної [6], Я. Горбаня [7], С. Васильєва [8]. Український театр розглядається насамперед у соціокультурному контексті, але не в історичному. З огляду на це, метою статті є відтворення формування нинішньої об'єктивної картини українського театрального мистецтва, впливу на його розвиток політичних та економічних чинників, розкриття здобутків та окреслення кола проблем, з якими стикається український театр.

Точкою відліку істотних перетворень у театральному мистецтві України можна вважати другу половину 1980-х рр., оскільки саме у цей час відбулася зміна епох. Здобуття Україною незалежності означало крах існуючої художньої парадигми, формування іншого, відмінного від раніше усталеного типу світобачення і світорозуміння. На початку 1990-х рр. український театр отримав реальний шанс позбутися провінційності та меншовартості стосовно російського, стати самодостатнім, кардинально розширити репертуар, що пов'язувалося зі скасуванням цензури. На сцені почали грати п'єси, які досі знаходилися під забороною, звертатися до західних авторів, вітчизняної модерністської літератури, драматургії абсурду, раніше окресленої як «буржуазна та ідейно шкідлива». Виникли нові для українського театру жанри. Поряд з традиційними драмою, комедією, оперою, оперетою, балетом, водевілем, як і у всьому світі з'явилися мюзикли, рок-опери, документальні спектаклі, спектаклі-колажі за культовою прозою, почалося народження «театру вулиці» з його демократизмом та тяжінням до візуальних ефектів.

Так, прагнення оновити театральне мистецтво та розширити глядацьку аудиторію привело до появи нового для вітчизняного театру явища – рок-опери. У 1991 р. на сцені Одеського музично-драматичного театру відбулася прем'єра першої української рок-опери «Біла ворона», зрежисованої С. Данченком. Літературним джерелом для постановки послужила поема Ю. Рибчинського, присвячена подвигу Жанни д'Арк і покладена на музику композитором Г. Татарченком. Назва твору розкриває символічність цієї постаті, адже героїня виборює свободу для свого народу. Напевно, саме тому друга постановка вистави з'являється після подій осені 2004 р., коли сотні тисяч українців під час Помаранчевої революції виходять на Майдан Незалежності під гаслами свободи. Оновлена «Біла ворона» стала антрепризним комерційним проектом театральної кампанії «Бенюк і Хостікоєв», її прем'єра відбулася у Національному академічному театрі російської драми ім. Лесі Українки 24 серпня 2005 р. Крім переконливої та майстерної гри акторів (головні ролі виконували Ю. Вдовенко, І. Рубашкін, Н. Сумська, Б. Бенюк) спектакль відрізнявся тим, що відповідав усім стандартам європейських постановок [3, с. 23].

На початку 2000-х рр. в Україні з'являються близькі до широкомасштабних і дорогих проєктів США і Європи постановки – мюзикли. Це «Ех, мушкетери, мушкетери!» за поемою Є. Євтушенка (композитор Ю. Шевченко, режисери-постановники Д. Черепюк і П. Ільченко), та «Екватор», створений поетом О. Вратарьовим і композитором О. Злотником. Перший – це імпровізація на тему життя постарілих чотирьох мушкетерів О. Дюма, які згадують свої пригоди і подвиги. Вони постають останніми романтиками, що не хочуть миритися з нормами жорсткої минулої епохи, однак не можуть пристосуватися до реалій нового життя. У спектаклі зайнято близько 80 акторів, провідні ролі виконали О. Стальчук, О. Богданович, В. Нечипоренко, В. Баша, О. Шаварський. У репертуар театру ім. І. Франка мюзикл включено до сьогодні. Основою другої постановки стали реальні події з життя відомого вченого-етнографа та мандрівника ХІХ ст. М. Миклухо-Маклая. Особливістю спектаклю стало те, що для виконання головних ролей було запрошено молодих акторів та співаків – Д. Барканова, Ю. Ковальчука, Т. Ліберман (Тіну Кароль). Рецензент «Київських відомостей» зазначав, що «головна особливість прем'єри – повна відсутність в ній

яких би то не було розкручених попсових облич» [9, с. 3]. Декорації були виконані у вигляді сучасної рухомої конструкції: «Рухомі декорації цієї вистави можуть імітувати палубу корабля під час шторму... Зі стелі над сценою у певний час падає сніг і навіть плететься справжній, не бутафорський дощ...» [10, с. 2]. Мюзикл відрізнявся видовищними ефектами, а на його прем'єрі 31 жовтня 2003 р. у Київському театрі оперети був повний аншлаґ.

Важливу роль в українському театрі продовжувала відігравати класика у її сучасному прочитанні. Класичним зразком музичної вистави залишалася «Наталка Полтавка» І. Котляревського. Прем'єра оновленої вистави відбулася наприкінці театрального сезону 2004 – 2005 рр. на сцені театру ім. І. Франка. Режисер-постановник О. Ануров для музичного оформлення запросив відомий гурт «ВВ», лідер якого О. Скрипка став її музичним керівником та аранжувальником, а також виконав одну із головних ролей – Макогоненка. У інших ролях зайняті Т. Міхіна, Н. Ярошенко, О. Батько, Л. Руснак, В. Ніколаєнко, П. Піскун, Д. Чернов та ін. Таке прочитання та музичне вирішення відповідало новим тенденціям поп- та рок-культури і віддзеркалювало смаки і вподобання сучасного глядача.

На хвилі незалежності з'являється когорта молодих режисерів, які починають творити альтернативне мистецтво. Це А. Жолдак, А. Віднянський, Д. Богомазов, В. Більченко, О. Ліпцин, Ю. Одинокий, Д. Лазорко. Так, А. Віднянський засновує у м. Берегово угорський національний театр ім. Д. Йєша. В Україні виникають єврейський та кримсько-татарський театри.

Однак з середини 1990-х – початку 2000-х рр. український театр переживає помітні труднощі. Оскільки значний вплив на театральний процес мають економічні чинники, отже, серйозні потрясіння та кризи, які переживала Україна, не могли не торкнутися театральної сфери. Найбільш значимою проблемою було питання фінансування, яке здійснювалося державою за т. зв. залишковим принципом. Постановка нових вистав та безпосередня творча діяльність державними органами не субсидувалися. Це привело до зменшення кількості прем'єр: якщо на початку 1990-х рр. тільки у Києві виходило більш як 150 нових постановок, то до початку 2000-х рр. їх кількість скоротилася удвічі [3, с. 11]. Театрам почали надавати допомогу приватні спонсори і меценати, завдяки ж державному фінансуванню трималися лише доступні ціни на квитки: середня їх вартість коливалася у межах 100 – 200 грн. І все одно це не вирішило іншу проблему – брак глядача, який ключовими причинами невідвідування вистав називав відсутність зацікавленості і часу. Отже, головним завданням театральних колективів стало залучення глядача. Тому багато рішень у театральному середовищі почало диктуватися ринковою кон'юнктурою, більшість українських театрів стали комерційними, одноманітними, спрощеними, примітивізованими, орієнтованими на розвагу, а не на художню репутацію. П'єси українських авторів О. Ірванця, С. Жадана, Ю. Андруховича, які зачіпали філософські або суспільно значимі теми, нерідко мали більший успіх у Європі, ніж на батьківщині. Це привело до того, що багато талановитих режисерів, з якими пов'язувалося відродження національного театру, емігрували за кордон (В. Більченко, О. Ліпцин, А. Віднянський, А. Жолдак), а їх театри припинили своє існування. Внаслідок зміни і публіки, і митців відбулася зміна і самих творів мистецтва [11, с. 12]. Різко впав статус митця та престиж театральних професій. Звісно, у наш техногенний час

театру важко конкурувати з телебаченням, ЗМІ або Інтернетом, однак не слід забувати, що завжди особливий інтерес до театрального мистецтва викликав безпосередній емоційний контакт між актором на сцені і глядачем у залі [12, с. 6].

Нова сторінка у розвитку театрального мистецтва відкрилася після подій Євромайдану, коли бажання бути на вістрі часу привели до постановки злободенних і гострих, соціально спрямованих п'єс. Кардинальних змін зазнав репертуар українських театрів. Режисери Ю. Богомазов, М. Голенко, С. Жирков, Д. Весельський звертаються до модерної вітчизняної драматургії. «Першою ластівкою» цього процесу стала постановка у Київському Молодому театрі «Московіади» Ю. Андруховича. Тепер програмними виставами є постановки за творами авторки сценарію одного зі знакових фільмів сьогодення «Кіборги» Н. Ворожбит «Вій 2.0», «Квітка Будяк», «Зерносовище», «Докудрама», «Погані дороги», та відомого драматурга П. Ар'є «На початку та наприкінці часів» («Баба Пріся»), «Слава героям». Розвивається жанр документального спектаклю, заснованого на основі реальних подій та документальних свідчень. Постановки були здійснені за творами «Щоденники Майдану» Н. Ворожбит і «Жінки та снайпер» Т. Киценко, причому остання увійшла до переліку переможців всеукраїнського літературного конкурсу «Коронація слова» 2015 р., а також здобула гран-прі на конкурсі «Tree Theater» (Лондон – Мінськ, 2016) [3, с. 71].

Сьогодні формується нове театральне покоління, яке говорить про реальні соціальні проблеми. Серед них можна виділити визнаного майстра з оригінальним почерком Ю. Богомазова, який у 2014 р. зрежисерував «Квітку Будяк» Н. Ворожбит та «Morituri te salutant» за мотивами прози В. Стефаніка. З 2016 р. художнім керівником приватного «Дикого театру» у Києві є М. Голенко. Серед вистав театру – «Вій 2.0» Н. Ворожбит, «Віталік» В. Ченського, «Кицюня» і «Королева краси» М. Макдонаха, «Біла ворона» Г. Татарченка, «Пристрасті Тіля» Г. Горіна та ін. Київський академічний Молодий театр, на сцені якого відбулися постановки молодих режисерів О. Меркулової, С. Корнієнка, Д. Весельського, С. Жиркова, тепер художнього керівника театру «Золоті ворота», очолює А. Білоус. Наймолодшим художнім керівником в Україні став Д. Весельський, який у 2017 р. очолив київський Малий український театр. Не менше талановитих митців і поза столичними театрами. Наприклад, головна режисерка Харківського академічного театру ляльок ім. В. Афанасьєва О. Дмитрієва за постановку спектаклів отримала велику кількість нагород, і не лише в Україні, а й за кордоном – у Німеччині, Польщі, Литві. Креативного режисера з Івано-Франківська Р. Держипільського за соціально-мистецький проєкт «Оскар і Рожева Пані» у 2016 р. було відзначено театральними преміями «Київська пектораль» та «Дзеркало сцени». У останні роки виникають нові театральні колективи – «МІСТ» (Молодіжний Інтерактивний Сучасний театр), «Дикий театр», КХАТ (Класичний Художній Альтернативний Театр) [13, с. 190]. Нові постановки розкривають теми алкоголізму, наркоманії, сексу. Іноді зі сцени можна почути молодіжний сленг або ненормативну лексику. Однак це говорить не про художній несмак, а про підняття наболілих у суспільстві проблем.

Крім того, анексія Криму та війна на Сході України з Російською Федерацією показали, що український театр може стати дієвим інструментом для налагодження діалогу між різними регіонами країни, між представниками різних національностей та релігійних конфесій. Так, важливу роль у подоланні мовних

проблем театру відіграє інноваційна програма «Україномовний театр на Сході», започаткована у Харкові, а також «Театр переселенця» [14, с. 18].

Доброю практикою популяризації театрального мистецтва та демонстрації його досягнень стало проведення театральних форумів та фестивалів, які пропонують певні мистецькі концепції або порушують ту чи іншу актуальну для суспільства тему. До таких заходів можна віднести насамперед «ГОГОЛЬФЕСТ», заснований ще у 2007 р. В. Троїцьким [15, с. 3]. Дотепер він проводиться не тільки у Києві, але й у різних регіональних центрах, зокрема, у 2018 р. «ГОГОЛЬФЕСТ» пройшов у Вінниці та Маріуполі. З 2018 р. започатковано проведення загальнонаціонального фестивалю-премії «ГРА». Регіональними фестивалями є «Галіція Культ» (Харків), «Дон Культ» (Львів), «Слобода Культ» (Ужгород – Мукачеве).

Сучасний український театр розвивається у контексті загальноєвропейського культуротворчого процесу, дедалі активніше інтегруючись у європейський культурний простір. Значний інтерес до політичних подій у нашій державі привів до зростання зацікавленістю її мистецькими надбаннями та пропозиціями спільних проєктів з боку західних партнерів. У 2014 р. делегати з України вперше були запрошені на зустріч делегатів ЕТС (European Theatre Convention), яка відбулася у м. Брауншвейг. Для українських театральних діячів це відкрило можливість отримання грантів на стажування у європейських театрах, участі у різноманітних конкурсах, фестивалях, лабораторіях. Зокрема, за допомогою лабораторно-освітніх проєктів при підтримці ЕЕРАР (Eastern European Performance Arts Platform) керівники арт-центру «Карман» у Сімферополі А. Романов та Г. Джикаєва після анексії Криму Росією разом із драматургами Д. і Я. Гуменними відкрили у Києві «Post Play Театр», а режисерка Р. Саркісян стала співавторкою фестивалю-огляду українських театрів «Десант. UA», який у 2017 р. презентував вистави у Варшаві [3, с. 49]. Серед міжнародних культурних центрів, які діють в Україні, вирізняються Британська Рада, Гете-інститут, Польський і Французький інститути у Києві. Вони надають можливість українським режисерам створювати актуальні вистави та втілювати оригінальні ідеї своїх постановок у житті.

За статистичними даними, наразі в Україні діють 113 театрів державної і муніципальної форми власності – національні, драматичні, музично-драматичні, театри драми і комедії, юного глядача, ляльок, театри-студії, а також близько 300 приватних театрів. Державні структури намагаються підтримувати театральне мистецтво, заохочуючи митців. У 2017 р. було відновлено премію ім. Л. Курбаса, і першим її лауреатом стала О. Дмитрієва за постановку «Вишневого саду» А. Чехова. Цього ж року за державної підтримки було проведено міжнародний фестиваль театрів ляльок «rUPpet», який став щорічним. У 2018 р. створено Гільдію незалежних театрів та започатковано уже згаданий фестиваль-премію «ГРА».

Сучасні театральні процеси неможливо розглядати відокремлено від реалій сьогодення, вони повинні реагувати на виклики часу і зміни у суспільстві. У наш час діджиталізації та ІТ-технологій театр теж набуває нових форм, стає більш технічним і технологічним – з'являються відео інсталяції, сценічні втілення комп'ютерної гри, використання комп'ютерної графіки, нових електронних музичних інструментів з величезним спектром відтворення звуків, нарощуються

потужності декоративного оформлення, застосовуються елементи видовищного мистецтва. Як приклад можна привести запуск інноваційного артпроєкту «Театр 360 градусів» у 2020 р., який показує відеоверсії театральних постановок з інтеграцією 3D копій акторів та декорацій. Особливо потрібними такі експерименти видаються у період пандемії COVID – 19, адже не всі бажаючі під час карантинних обмежень можуть відвідувати театр.

Таким чином, український театр може і повинен бути різним і відповідати новій соціокультурній реальності. Єдине, що повинно залишитися незмінним – це актуальність, висока художня якість, гармонія форми і змісту, живе спілкування митця з аудиторією, забезпечення зворотного зв'язку із глядачем, формування духовних і естетичних цінностей та збереження національної спадщини.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Корнієнко Н. М. Український театр у переддень III тисячоліття. Пошук (Картини світу. Ціннісні орієнтації. Мова. Прогноз). К: Факт. 2000. 160 с.
2. Нариси з історії театрального мистецтва України ХХ ст. / Під ред. Сидоренка В. К: «Інтертехнологія». 2006. 1054 с.
3. Український театр: шлях до себе. Здобутки. Виклики. Проблеми / Авт. Кол-в під кер-вом Васильєва С. К: КПД «Софія». 2018. 145 с.
4. Гринишина М. Шлях класики в драматичному театрі України ХХ – початку ХХІ ст. // Вісник Львівського ун-ту. Вип. 5. Львів. 2005. С. 74 – 83.
5. Андреєва О. Театральні традиції: з минулого в майбутнє // Український театр. 2009. № 1. С. 16 – 18.
6. Заболотна В. І. Театральні сновидіння на межі століть: [український театр на межі ХХ – ХХІ ст.] // Український театр. 2000. № 1 / 2. С. 2, 4 – 5.
7. Горбань Я. Аматорський театр у період сучасних суспільних трансформацій (до проблеми визначення соціокультурних показників) // Вивчаємо українську мову і літературу. 2013. № 34 – 36. С. 72 – 77.
8. Васильєв С. Сучасна драматургія: жанрові трансформації, модифікації, новації. Луцьк: Твердиня. 2017. 532 с.
9. Киевские ведомости. 2003. 20 октября.
10. Високий замок. 2003. 5 листопада.
11. Давидов Ю. По той бік художнього смаку // Кіно. Театр. 2003. № 5. С. 9 – 13.
12. Вороненко С. Віродимо забутий жанр, або Дещо про перший конкурс радіоп'єс на Українському радіо ХХ ст. // Урядовий кур'єр. 2006. 1 липня.
13. Зайцева І. Є. Деякі тенденції українського театрального мистецтва початку ХХІ століття // Театр, кіно та хореографічне мистецтво. Мистецтвознавчі записки. Вип. 32. К. 2017. С. 187 – 196.
14. Митницький Б. Є. Митницький: «Я навчаю дюдинознавству» // Український театр. 2006. Д. 1. С. 17 – 18.
15. Влад Троицкий. На перемены у нас есть год... // Новое время. К. 2014. 14 ноября.

ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ ЗАРОДЖЕННЯ ТА ПОШИРЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СОЇ

Проаналізовано основні наукові дослідження щодо визначення первинних світових осередків зародження й поширення культурної сої. Розглянуто основні здобутки науковців у вивченні видів дикорослої сої з метою впорядкування систематики роду та уточнення зв'язків філогенезу між видами.

Ключові слова: соя, культурна соя, гліцина, осередок, ареал.

На початку ХХІ ст. в зв'язку з активним розвитком галузі промислового виробництва сої, успішним виходом українських товаровиробників на зовнішні ринки та впровадженням новітніх напрямів переробки та використання бобів і зеленої маси сої, особливого значення набувають дослідження щодо узагальнення та глибокого історико-економічного аналізу основних етапів становлення та розвитку вітчизняної галузі соєсіяння, первинної переробки та використання соєвого білку у тваринництві та харчовій промисловості України.

У перспективі результати комплексного дослідження історичних аспектів розвитку та динаміки виробництва культури можуть сприяти уникненню багатьох труднощів та проблем у подальшому становленні цієї галузі, а також встановленню правильних акцентів щодо подальших можливостей використання сої та продуктів її переробки, популяризації цієї культури на вітчизняному споживчому ринку та дозволять підтримати розгортання наукових дискусій навколо розвитку галузі.

Однією з історичних проблем розвитку галузі, яка потребує серйозного наукового аналізу, є питання визначення первинних світових осередків зародження й поширення сої. У ХХ ст. це питання активно досліджували М.І. Вавілов, Н.І. Корсаков, П.М. Жуковський, В.Г. Михайлов, А.К. Лещенко, А. Декандоль, В.Л. Комаров, В.Б. Єнкен, К. Пайпер, В. Морз, Г. Хегі та інші. Вивчення видів дикорослої сої необхідне в цілях впорядкування систематики роду, уточнення зв'язків філогенезу між видами, вивчення їх генетичного потенціалу і можливостей використання для створення вихідного матеріалу для подальшої селекції

Метою статті є проведення історичного аналізу наукових досліджень щодо вивчення первинних осередків зародження та подальшого розширення ареалу сої.

Вагомий внесок у дослідження походження культури належить М. І. Вавілову [1], який коліскою сої вважав Східну Азію. Усі види роду сої за своїм походженням відносяться до двох осередків походження: Австралійського та Південно-Східно-Азіатського, за іншим даними – до трьох осередків: Східно-африканського (Н.І. Корсаков, 1971-1973), Австралійського, Південно-східноазійського (П.М. Жуковський, 1971; Н.І. Корсаков, 1973; А.К. Лещенко, В.Г. Михайлов, 1987 та інші) [2; 3].

Обґрунтуванню та виділенню у Південно-Східній Азії географічного осередка різноманітності передувало вивчення величезної кількості оброблюваних в світі сортів і зразків сої колекції ВІР (К.А. Давидович, С.С. Берлянд, Н.Н. Хотчинський, 1935; І.А. Базілевська та В.К. Дагаєва, 1937; В.Б.

Єнкен, 1959 та інші). Вигляд дикорослої сої *G. soja* Sieb. & Zucc. (*G. ussuriensis* Reg. & Maack) – типowo азійський, на інших континентах цей вид не зустрічається. В даний час цей географічний осередок формоутворення поширився на острови південної частини Тихого океану, Філіпіни та Південний Китай (F.J. Herman, 1962) [4].

На думку П.М. Жуковського (1971) [2], первинний генетичний центр культурної сої з давніх часів пов'язаний з китайським ареалом. Тут та в Японії справдана існували найбільші площі під посівами сої. В.Б. Єнкен (1959) [5] відніс три підвиди культурної сої до первинного генетичного центру: китайський *ssp. chinensis*, корейський *ssp. korajensis*, маньчжурський *ssp. Manshurica*; один підвид для генцентру Індії: індійський *ssp. indica* і один для Західної Європи: слов'янський *ssp. slavonica*.

Із Південносхідно-азійського (Китайсько-японський центр) осередку ведуть початок вихідні форми всіх сортів сої, що культивуються в ХХ-ХХІ ст. Крім того, тут зустрічаються представники трьох дикорослих видів сої: *G. soja* Sieb. & Zucc. або *G. ussuriensis* Reg. & Maack, *G. tabaciana* (Labill.) Benth., *G. tomentella* Hayata. Первинним генцентром походження вигляду дикорослої уссурійської сої *G. soja* Sieb. & Zucc. є Північний Китай, острів Тайвань, півострів Корея, Далекий Схід Росії: басейн річки Уссурі [2].

До Південносхідного-азійського осередку належить (за F.Hermann) дикий вид *G. ussuriensis* Regl. Et Maack {*G. soja* (L.) Sieb, et Zuccar} і культурна соя.

Аналіз, порівняння зразків дикорослої сої, зібраних експедиціями ВІР в Японії, Східній Африці та Австралії, дозволив (Н.І. Корсаков, 1971-1973) виділити другий географічний осередок формоутворення сої – Австралійський. Австралійський осередок (Австралія, Південний Китай, острови Південно-Східної Азії) – найбільш багатий за кількістю диких видів сої та генетичного поліморфізму. Тут зустрічаються 9 з 11 нині існуючих видів роду *Glycine* L. (Н.І. Корсаков, 1973; А.К. Лещенко, В.Г. Михайлов та ін., 1990) [3; 6].

За Н.І. Корсаковим [3], найдавнішим та найбагатшим за числом диких видів сої та їх поліморфністю є Австралійський осередок, де зустрічається 6 із 10 на сьогодні існуючих видів роду гліцини.

Третій Східно-Африканський географічний осередок формоутворення сої (Східна Африка, Індія, Шрі-Ланка, Ява) відмічений видами: *G. petitiانا* (A. Rich.) Schweinf. і *G. javanica*, в даний час виключеними з роду *Glycine* L.

Східно-Африканський осередок формоутворення – теж давній, проте сьогодні вже малочисельний за різноманітністю видів, що, ймовірно, сталося внаслідок частих в районах цього континенту природних та штучних пожеж, які призвели до знищення багатьох рослинних форм і навіть лісів. У Танзанії біля гори Кіліманджаро та поряд з г. Моши, а також в Уганді на пустирях, серед кущів на узбережжі озера Вікторія Н.І. Корсаковим виявлено лише два види – *G. petitiانا* (A. Rich.) Schweinf. Однак за багатством форм вони перевищили майже всі інші види дикорослої сої [7].

Форми зі Східно-Африканського осередку мають цінність для селекції з багатоквітковості кісті й багатосімянності, реакції на добрива, стійкості до захворювань, солестійкості, однак для гібридизації звичайним шляхом їх поки не вдалося використовувати.

На думку А. Декандоля (1885) [8], культурна соя в дуже далеку епоху з'явилася на о. Ява, у Південній Японії і на півдні Індокитайського півострова. К.А. Давидович та співавтори (1935) вважають, що культурна соя виникла не тільки в Китаї, але й в Індії [9].

Академік В.Л. Комаров (1938) вважає, що культурна соя могла виникнути від дикоростучої уссурійської сої, гібридів уссурійської сої з повстяною соєю Маньчжурії і Північного Китаю і від диких предків за участі уссурійської сої [10].

Н.А. Базілевська та В.К. Дагаєва висловили сумнів щодо безпосереднього походження культурної сої від уссурійської і припускали, що ці два види надзвичайно близькі, і в той далекий час, коли соя була тільки введена в культуру, мали загального предка, якого в даний час вже не існує [11].

Академік М.І. Вавілов (1926) відносить сою (*G. hispida* Maxim) до числа первинних сільськогосподарських рослин із Південно-Східно-Азійського центра походження культурних рослин [1].

В.Б. Єнкен (1959), Сунь Сін-дун (1958) вказують, що соя як культурна сільськогосподарська рослина сформувалася в Китаї не раніше ніж VI-VII тис. р. тому [5]. Про посіви сої поряд з рисом і пшеницею китайські рукописи згадують за 5 тис. р. до нашої ери. Сунь Сін-дун виділяє вузьку смугу (100-200 км.) у центральній частині Східного Китаю уздовж Чанчуньської залізниці та у басейнах рік Ляохе і Сунгарі, наполягаючи, що саме ця смуга є первинним осередком формоутворення сої. В даний час – це зона високих і стійких врожаїв сої в Китаї.

П.М. Жуковський (1950, 1956) вважає, що вид *G. hispida* виник від спонтанної гібридизації уссурійської сої з південно-китайською. Велике розмаїття форм сої відзначає П.М. Жуковський у Японії, Кореї і США і вважає їх вторинними центрами формоутворення [12]. Північно-Східний Китай, центральну і південну частину Східного Китаю називають первинним генетичним центром сої, Є.Н. Сінська, Р. Бернгард, Ф. Брігс і П. Ноулз, Н.І. Корсаков, вивчаючи флору Австралії і Східної Африки (Ефіопія), знайшов у цих країнах видове розмаїття і спадкоємну мінливість ознак сої [5].

Однак точно з'ясувати походження та історію цієї культури все ще не вдається в зв'язку з браком достовірних доказів. Група дослідників (К.І. Максимович, А. Франше і Л. Савотье, А. Деканоль, Г. Уат, П. Ашерсон і П. Гребнер, К. Пайпер і В. Морз, Г. Хегі, С. Вудвортс та інші) вважають, що культурна соя пішла безпосередньо від дикоростучої [5; 13, с. 55].

Значне розширення ареалу сої, розмаїття екологічних умов, прийомів вирощування і селекції визначили великий поліморфізм культурної сої. Узагальнення літературних джерел про наявність у країнах Південно-Східної Азії величезного розмаїття форм сої призвело до уявлення про те, що саме на території сучасного Китаю й відбулося формування культурного виду сої, звідки згодом вона поширилася на інші континенти і країни [14].

На противагу їм, Н.І. Савіч (1929, 1930) [15] вважає, що цілком ймовірно більш раннє проникнення сої в культуру в Індії, ніж у Китаї, виходячи з наступних аргументів:

- індійські форми сої набагато примітивніше і ближче до дикунів гліцини;
- в Індії з давніх давен соя зустрічається в культурі та як бур'яниста рослина, має багато народних назв;

– за даними археологічних досліджень, землеробство Китаю, Єгипту та Асирії походить від доісторичної цивілізації, що існувала на території Південної Аравії, Мадагаскару, Східної Індії та на островах Тихого океану.

Питання про безпосереднє походження *G. max* (L.) Merr. (предкової форми культурної сої) залишається дискусійним. Авторами висловлюються з цього приводу різні припущення. Так, академік В.Л. Комаров (1961) висунув три гіпотези про генезис культурної сої: 1) про пряме походження її від дикої уссурійської; 2) про виникнення культурної сої в результаті гібридизації між уссурійською і повстяною соєю з Північного Китаю і Південної Маньчжурії і 3) про походження культурної сої від диких предків, що зникли, але також за участю уссурійського підвиду [16].

Цілком переконливі думки про походження і подальшу еволюцію культурної сої висловлені в роботі з систематики сої Н.А. Базілевської і В.К. Дагаєвої (1937) [17]. Так, дослідники вважають, що найдавніші літературні джерела та лінгвістичні довідки про сою наводять більше доказів на користь китайського, а не індійського її походження. Китайські історичні документи про сою відносяться до VIII–IX ст. до нашої ери, тоді як індійські зведення починаються із значно пізнішого часу. Дикоростучі види роду гліцини широко поширені у всій Східній Азії, включаючи Індію та Малайський архіпелаг і заходять у Південну і Східну Африку й Австралію. Найбільш близький до культурної сої вид уссурійської сої зустрічається в Маньчжурії, в Уссурійській і Амурській областях (Росія), у Китаї – до Гімалайських гір та в деяких районах Японії.

Проте, існують й інші точки зору про походження культурної та дикоростучої сої. На думку П.М. Жуковського (1971), культурна соя виникла в результаті спонтанної гібридизації уссурійської сої з південнокитайськими представниками виду *G. tomentosa* Benth. Y. Fucuda (1933) і представляє філогенез дикорослих і культурних форм сої наступним чином: невідомі дикорослі форми дали початок представникам виду *G. ussuriensis*, що з'явилися родоначальниками *G. max* (var. *gracilis* Skvortz. – напівкультурна соя), від якої згодом пішли різні форми *G. Max* [12].

В.Б. Єнкен також вважав, що прослідковується певна близькість дикоростучої уссурійської сої та дрібнонасінневих, тонкостебельних, сланких представників культурної сої (Єнкен, 1959) [5]. Інші дослідники цього питання (Ала, Кузін, Алексеєнко, 1976), аналізуючи різні гіпотези походження сої, приходять до висновку, що культурна соя має найбільшу генетичну спорідненість з дикоростучою уссурійською соєю і виникла в результаті тривалої селекції від предкової форми, подібної до уссурійської сої. Автори також роблять висновок про те, що австралійські і африканські види не мають безпосереднього відношення до походження культурної сої [18].

На основі вивчення мінливості ознак сої (Єнкен, 1932–1959, Сінська, 1964; Hymowitz, Newell, 1981; Hymowitz, Singh, 1987 та інші) [19] було показано, що географічним центром різноманітності культурної сої є Маньчжурія з прилеглими до неї провінціями Китаю та Кореї. Тут зустрічається майже весь генофонд культурної сої. У Маньчжурії зосереджені форми з домінантними і рецесивними ознаками. В даний час диференціація культурного виду сої на різновиди, яка ще не завершена, ймовірно за все, йшла такими шляхами: з первісної єдиної групи почали виділятися самостійні типи, які краще пристосовувалися на

прикордонні загального ареалу, у Кореї і Західному Китаї. У Кореї зосередилися більш пізні типи, із твердими, грубими листами й округлим насінням. З цими формами проведена значна селекційна робота в Японії, де в даний час виділяється самостійний підвид. У Китаї, особливо на кордонах з Індією, а також у західних районах, і в Монголії диференціювалася форма з більш м'якими, що часто полягають стеблами, з більш вузькими листами, високим стеблом і розсіяно сидячими бобами. Ці форми не мають майже ніяких слідів селекції і є примітивними, мало культурними. Китайський підвид має низку ознак, властивих японському і маньчжурському, тому єдність їхнього походження очевидна.

Отже, незважаючи на стародавність сої, місце цієї культури в системі роду гліцини та питання про походження й дотепер вичерпно не вивчені. В Азійському регіоні назавжди втрачено унікальні документальні джерела про походження культури. Окрім того, надзвичайно заплутали історію походження та поширення цієї рослини давні своєрідні східні ботанічні системи та класифікації. Проте, вивчення найближчих її диких родичів (уссурійської, яванської, повстяної) та напівдиких родичів із країн Східної Африки допомагає встановити загальну картину генези і змін у морфології і біології сої. Необхідність підтвердження або спростування багаточисельних гіпотез про походження представників культурної та дикоростучої уссурійської сої визначає доцільність отримання додаткових відомостей щодо еволюційної екології та морфології представників досліджуваних видів, про сумісність їхніх геномів, про подібність і розходження процесів ділення клітин з метою уточнення їх філогенетичних взаємин.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Вавилов Н. И. Проблема происхождения земледелия в свете современных исследований // Избранные труды. Т. 5. М. ; Л., 1965. С. 143-156.
2. Жуковский П. М. Культурные растения и их сородичи. Л.: Колос, 1971. С. 310-312.
3. Корсаков Н. И. Соя (систематика и основы селекции): автореф. дис. на соискание учен. степени доктора с.-х. наук. Л., 1973. 46 с.
4. Hermann F. J. A revision of the genus *Glycine* and its immediate allies: Technical Bulletin 1268. United States Department of Agriculture. Washington, DC, 1962.
5. Енкен В. Б. Соя. М.: Сельхозгиз, 1959. 653 с.
6. Соя / А. К. Лещенко, В. И. Сичкарь, В. Ф. Марьюшкин, В. Г. Михайлов. К.: Наукова думка, 1987. 255 с.
7. Корсаков Н. И., Мякушко Ю.П. Соя. Л.: ВНИИ растениеводства, 1975. 160 с.
8. Декандоль А. Местопроисхождение возделываемых растений. СПб.: К. Риккер, 1885. 490 с.
9. Давидович К. А. Вопросы систематики, генетики и селекции сои. М.: Сельхозгиз, 1935. Т. 2. 304 с.
10. Комаров В. Л. Происхождение растений. М.: АН СССР, 1961. 190 с.
11. Базилевская Н. А., Дагаева В.К. Соя // Культурная флора СССР. М.; Л., 1937. С. 339-385.
12. Жуковский П. М. Культурные растения и их сородичи. Л.: Колос, 1971. С. 310-312.
13. Лещенко А. К. Культура сои. К.: Наукова Думка, 1978. 236 с.

14. Лещенко А. К., Касаткин Б. В., Хотулев М. И. Соя / Всесоюз. науч.-исслед. ин-т. сои и клещевины. М.: ОГИЗ-Сельхозгиз, 1948. 272 с.
15. Савич И. Сорты сои: определитель сортов сои / науч.-исслед. ин-т сои.. М.; Л.: Сельхозгиз, 1931. 64 с.
16. Комаров В. Л. Происхождение культурных растений. 2-е изд. М.; Л.: Сельхозгиз, 1938. 240 с
17. Базилевская Н. А., Дагаева В.К. Соя // Культурная флора СССР. М.; Л., 1937. С. 339-385.
18. Ала А. Я., Кузин В. Ф., Алексеенко Б. И. Происхождение сои: [обзор] // Генетика количественных признаков сои: науч.-техн. бюл. ; ВАСХНИЛ, Сибир. отд-ние, ВИРШ сои. Новосибирск, 1976. № 5. С. 3–6.
19. Енкен В. Б. Соя. М.: Сельхозгиз, 1959. 298 с.

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Олександр Кравчук

ОСМАНСЬКА ІМПЕРІЯ У ХОТИНСЬКІЙ ВІЙНІ 1621 Р.

У статті розкрито причини, передумови, перебіг та наслідки протистояння Османської імперії та Речі Посполитої у Хотинській війні 1621 р. Висвітлено визначну роль українського козацтва у перемозі над турецько-татарським військом.

Ключові слова: Османська імперія, Річ Посполита, українське козацтво, П. Конашевич-Сагайдачний, Хотин.

400 річниця Хотинської війни 1621 р. актуалізує подальше вивчення участі Османської імперії та Речі Посполитої у зазначеному конфлікті. У фактологічному аспекті Хотинська війна досліджена доволі ґрунтовно, хоча в історіографії країн Центрально-Східної Європи помітна увага насамперед до вивчення ролі у цій війні Речі Посполитої та українського козацтва (М.Алекберли, О.Апанович, М.Грушевський, О.Гуржій і В. Корнієнко, М. Кравець, П. Сас, Б. Якимович та інші). Мета статті – розкрити участь Османської імперії у Хотинській війні 1621 р.

Із захопленням Константинополя у 1453 р. Османська держава перетворилася на світову і почала відігравати одну з основних ролей у міжнародних відносинах. Її роль на Сході зміцнилася 1517 р., коли турецький султан став халіфом – вищим духовним вождем мусульман всього світу [13, с. 244-246]. На межі XVI-XVII ст. Османська імперія була провідною військовою імперією на Сході [20, с. 70]. Її територія знаходилася на трьох континентах і охоплювала площу 2, 5 млн. кв. кв. [7, с. 40]. Чисельність її населення становила понад 25 млн. осіб [14, с. 481]. Імперія претендувала на світове панування, стала загрозою для Європи, окремі терени південної та східної частини якої завоювала (країни Балканського півострова, деякі території Угорщини, Молдову та інші). При цьому, конфлікт Османської імперії та європейських держав сприймався обома сторонами насамперед як боротьба християнства і ісламу [13, с. 23, 244-245]. Ідеологія Османської імперії була спрямована на війну проти «невірних» християн [14, с. 472]. Втім, наприкінці XVI ст. завоювання імперії припинилися, в її історії розпочинається столітня «епоха зупинки» [13, с. 250]. Після Великих географічних відкриттів імперія Османів поступово втрачає роль центру міжнародної торгівлі [20, с. 77].

Річ Посполита була однією з найбільших європейських держав площею 990 тис. кв. км. і населенням приблизно 11 млн. осіб [6, с. 175]. З огляду на провідну роль шляхти у її політичній структурі, цю державу називають шляхетською республікою (назва держави є буквальним перекладом з латини і означає суспільна справа, суспільне благо). Вона була федерацією на чолі з обраним монархом. Структура населення відзначалася багатонаціональним характером. Серед сусідів Речі Посполитої були Московське царство і Османська імперія, що втягувало її у конфлікти з ними [6, с. 122, 123, 125].

Хотинська війна 1621 р. мала низку передумов. Одна з головних – це войовничість імперії. Молодий султан Осман II (1604-1622), який прийшов до влади внаслідок першого в історії держави палацового перевороту, у лютому 1618 р., прагнув реабілітувати престиж імперії після невдалої війни з Іраном і здобути особисту славу переможця [18, с. 273; 2, с. 90]. Безпосереднім приводом до війни стала сутичка Польщі з турецьким васалом Семигородським князем Бетленом Габором у 1619 р. під час Тридцятирічної війни (1618-1648). Війська князя мали збройний конфлікт з 10 тис. загоном лісовчиків (за прізвищем командира А. Лісовського), набраним у Речі Посполитій, що підтримувала Габсбургів [6, с. 146]. У зв'язку з цим, дослідниця К. Фінкель розглядала війну проти Польщі як підтримку Османською імперією протестантів у Тридцятилітній війні. На її думку, напад «на Річ Посполиту дозволяв завдати удару по католицькій коаліції з другого напрямку...» [18, с. 274]. Вагомою передумовою Хотинської війни були козацькі напади на османські фортеці чорноморського узбережжя, найбільша інтенсивність яких припала на 1613-1621 рр. [6, с. 146; 18, с. 274]. У цих походах особливо відзначився гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний, під керівництвом якого, зокрема, у 1616 р. козаки здобули Кафу, Сіноп, Трапезунд [8, с. 127].

Крім того, Польща прагнула стратегічно закріпитися на дунайському рубежі [15, с. 472]. Восени 1620 р. її війська увійшли в Молдавію під приводом підтримки воєводи Г. Граціані, якого Стамбул прагнув позбавити посади. Але польське військо зазнало поразки від турецько-татарської армії під Цецорою [2, с. 86]. Після цього, Османська імперія вирішила розгромити Річ Посполиту, з чим також пов'язувала радикальне розв'язання проблеми морських походів козаків. На думку О. Апанович, перемога над Річчю Посполитою «за далекосяжними планами Османа II мала відкрити Туреччині шлях на Північ – через Німеччину до Балтики, а потім і до інших країн Західної Європи» [2, с. 113].

Після мобілізації армії, 29 квітня 1621 р. султан виступив у похід. До турків приєдналися також війська з васальних держав, зокрема, Кримського ханства [2, с. 91]. У липні 1621 р. армія переправилася через Дунай [22, с. 274]. Османський флот залишився патрулювати переправи для захисту від козаків [3, с. 87]. Османська армія прямувала до верхньої течії р. Дністер у район фортеці Хотин, яку декілька років перед тим Молдова передала Речі Посполитій [18, с. 275]. Турецько-татарська армія складалася з більш як із 150 тис. вояків, мала сотні гармат і навіть чотирьох бойових слонів [2, с. 91]. Ось як описував цю армію польський мемуарист Яків Собеський: «На помах могутнього володаря з'явилися на Дністрі неждані гості від берегів Євфрату, Нілу й сусіднього Дунаю; Азія й Африка, немов захитані у своїх основах, готувались ринутися на Поділля. Незліченні й різноплеменні війська йшли до сарматських кордонів, де інше небо, інший клімат, інший характер природи, де, одне слово, все дивувало погляди пришельців ... Різні тварини: верблюди, буйволи й мули йшли, підіймаючи густі хмари куряви; крім того, кровожерливий молодий тиран привів чотирьох слонів, щоб показати свою могутність і залякати польське військо африканськими чудовищами. ... Кіннота, яка сіяла розкішними уборами і красою коней, прапори з блискучими позолоченими кулями зверху – все це становило прегарне видовище» [10, с. 72-73].

Османська армія розташувалася на горі, за миллю від польсько-литовського війська, що прибуло напередодні. Табір не мав польових укріплень. Навколо нього турки розташували понад 200 гармат [19, с. 97].

Польсько-литовське військо зайняло під Хотиним зручні для оборони позиції, розташувалося «фронтом на захід і південний захід, з тилу табір прилягав до Хотинської фортеці і берега Дністра, що унеможлиблювало оточення. Попереду табору була місцевість, важкодоступна для ворога» [21, с. 24-25].

Чисельність польсько-литовського війська становила 35 тис. осіб (номінальний командувач – королевич Владислав, фактичний – Я. К. Ходкевич, а з 24 вересня – С. Любомирський).

В таких умовах, за відсутності допомоги від сусідніх держав, для Речі Посполитої надзвичайно важливою стала участь у війні українського козацтва. Прикметно, що напередодні походу посланці султана намагалися відвернути допомогу Січі польському війську, за що обіцяли «опіку автономній козацькій окрузі зі столицею в Києві або Кам'янці-Подільському» [22, с. 274].

15 червня 1621 р. в урочищі Суха Діброва (між Ржищевом і Білою Церквою) козацька рада ухвалила виступити на допомогу польсько-литовському війську, за умови зміни політики Варшави щодо козацтва, визнання вищої православної ієрархії на чолі з митрополитом Іовом Борецьким та ін. [2, с. 86, 89]. Виконання цих та інших вимог «означало б надання Україні статусу автономії у складі Речі Посполитої» [5, с. 32].

Деяко раніше, весною 1621 р. гетьман Я. Неродович-Бородавка вперше в історії козацтва здійснив своєрідну мобілізацію на теренах Київщини та Брацлавщини, коли послав у населені пункти своїх представників із закликами вступати до козацького війська для боротьби з ворогами християнства. Також запорожці відрядили послів до Війська Донського, щоб залучити його до війни проти Османської імперії [15, с. 472]. Крім того, у травні-жовтні 1621 р. козаки розгорнули активні дії на Чорному морі та знищили 141 турецьке судно [15, с. 472-473]. Це порушило постачання діючої турецької армії важкими облоговими гарматами, боєприпасами, продовольством і, загалом, суттєво знижувала її боєздатність [15, с. 472; 2, с. 89-90].

Відбиваючи напади окремих турецьких підрозділів, 21-22 серпня 1621 р. козацький гетьман Я. Неродович-Бородавка теренами Молдови привів понад 35 тис. козаків під Хотин і розташував їх ліворуч від табору польсько-литовських військ. Воєнними діями козаків проти Османської армії під Хотиним керував вже П. Конашевич-Сагайдачний, обраний гетьманом 2 вересня [16, с. 51].

Наступного дня, після приходу козаків, до Хотина прибули османські війська, які відразу атакували українців. Загалом облога польсько-литовського і українського війська турками під Хотиним тривала із 2 вересня до 5 жовтня.

Османська армія поперемінно атакувала табори супротивників з використанням артилерії, чим «нагадувала тактику наступальних операцій воєн віддаленого майбутнього» [15, с. 474]. Основний удар османського війська спрямовувався проти українських козаків. 2-28 вересня 17 разів турки штурмували козацькі позиції, 3-28 вересня – 10 разів – польсько-литовські [15, с. 475-476, 478].

Через малу чисельність польсько-литовського війська, командувачі надавали перевагу оборонній тактиці. Натомість, гетьман П. Конашевич-Сагайдачний обрав тактику активної оборони та нічних контратак [2, с. 111]. Про їх значення писав

Я. Собеський: «Після несподіваного вторгнення запорожців у табір Османа, турки впали в паніку: люди всіх звань і станів були в неописаній тривозі, сам Осман, який ще так недавно думав, що у світі нема нікого, хто був би могутніший, ніж він, тепер власними очима побачив усю хиткість свого становища ... » [10, 74].

Під час запеклих кровопролитних позиційних боїв османська армія втратила до 15 тис. осіб, польська – 5 тис., козацька – 6, 5 тис. Вояки потерпали від голоду і хвороб [15, с. 477; 2, с. 110].

Військове мистецтво блискучого полководця П. Сагайдачного, залізна стійкість козаків, мужність польських жовнірів, звістка про можливе прибуття посполитого рушення на чолі з Сигізмундом III, що збиралося на лівому березі Дністра та наближення до території бойових дій донських козаків, прискорили завершення війни [16, с. 51; 6, с. 147].

9 жовтня 1621 р. було укладено мирний договір [6, с. 147]. Сторони зобов'язалися припинити напади козаків на османські території, татарський хан і молдовський господар – на землі Речі Посполитої. Варшава погодилася не втручатися у справи Османської імперії її васалів – Трансільванії, Молдови та Валахії [18, с. 275].

Хотинська війна 1621 р. мала масштабні наслідки у міжнародних відносинах та для протиборчих сторін.

Війна істотно вплинула на подальшу історичну долю Речі Посполитої [16, с. 51], яка зберегла свої позиції як сильна держава Центрально-Східної Європи, але залишилася внутрішньо неконсолідованою. Виконання обіцянок короля козакам, напередодні битви, відкривало можливості для змін, але, у силу різних причин, цього не сталося. Відголосом цього стала Українська національна революція середини XVII ст. – передвісник державного занепаду Речі Посполитої.

Неоднозначними були наслідки Хотинської війни для українських земель. Зокрема, були спустошені терени бойових дій та наближених до них частин Поділля, Буковини, Волині [2, с. 103, 106-107, 112; 12, с. 452; 17, с. 126]. Серед найважчих людських втрат козаків – смерть у квітні 1622 р. П. Конашевича-Сагайдачного внаслідок поранення, отриманого у війні. З іншого боку, вчені відзначають самоусвідомлення «козацтвом своїх сил, своєї ролі в житті Польщі» [16, с. 51]. М. Грушевський відзначав: «Хотинська війна була апогеєм козацької слави в річипосполитій польській. Поляки учасники і сучасники війни не знаходили слів похвали і признання для заслуг, положених козаками для спільної отчини, для їх воєнних подвигів, відваги, мужности. ... Їх уважали спасителями Польщі від страшної турецької тучі ... » [4, с. 480].

У Хотинській війні султан Осман II фактично зазнав поразки, оскільки не досяг найголовнішої мети – загарбання польських і українських земель [19, с. 101]. Завдяки військовому мистецтву гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного польсько-литовське військо у спілці з українським козацтвом «перемогло другу велику турецьку навалу (перша була 1498 р.) ... » [21, с. 26]. Османській імперії було завдано першої рішучої поразки на суходолі [2, с. 85]. Фактично «народи Східної Європи були врятовані від загрози османського поневолення» [16, с. 51]. Поразка у війні засвідчила поглиблення кризи імперії. Осман II зрозумів необхідність реформ, однак повстання яничар, усунення султана від влади, а згодом його вбивство (травень 1622 р.), унеможливили будь-які зміни. В умовах кризи імперії, посилювалися відцентрові тенденції в Кримському ханстві, яке незабаром зробило

спробу визволитися від влади Стамбулу за допомогою союзу з козаками [1, с. 122]. Посилилася визвольна боротьба слов'янських і арабських народів проти османського поневолення [11, с. 200].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Алекберли М. А. Хотинская война (1621 г.). Черновцы, 1957.
2. Апанович О. Розповіді про запорозьких козаків. К., 1993.
3. Галенко О. Османська воєнна теорія середини XVII ст. про стратегію і тактику боротьби з козаками // Воєнна історія Північного Причорномор'я та Таврії. Зб. наук. пр. К., 2011.
4. Грушевський М. Історія України-Руси. К., 1995. Т. VII.
5. Гуржій О. І., Корнієнко В. В. Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний. К., 2004.
6. Зашкільняк Л., Крикун М. Г. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів. Л., 2002.
7. Ковальчук М. Включення нових територій до складу Османської імперії та формування її територіального устрою у XIV-XVI ст. // Український історичний збірник. К., 2015. Вип. 18.
8. Кравець М. М. Гетьман України Петро-Конашевич-Сагайдачний. // УІЖ. 1967. № 4.
9. Кравець М. М. Хотинська війна 1620-21. // Українська радянська енциклопедія. К., 1985. Т. 12.
10. Кравець М. М. Роль Запорізької Січі у визвольній боротьбі українського народу. Вінниця, 1999.
11. Мицик Ю. А., Плохій С. М., Стороженко І. С. Як козаки воювали: Іст. розповіді про запорізьких козаків. Дніпропетровськ, 1990.
12. Полонська-Василенко Н. Історія України. К., 1992. Т. 1.
13. Поп Ю. І. Нова історія країн Азії і Африки (XVI – поч. XX ст.): підручник. К., 2012.
14. Рубель В. А. Історія середньовічного Сходу. Підручник. К., 2002.
15. Сас П. Хотинська війна 1621 року. К., 2011.
16. Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький. К., 1995.
17. Сухих Л. А., Страшко В. В. Татарський напад на Волинь 13-15 вересня 1621 року (до 390-річчя Хотинської війни). // Архіви України. 2011. № 5.
18. Финкель К. История Османской империи. М., 2010.
19. Хотинська війна (1621 р.) / Г. Грабянка, С. Величко, Й. Мюллер та ін. К.: Центр пам'яткознавства Академії наук України та Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, 1991.
20. Черних І. Д. Історія країн Азії періоду нового часу (XVI – 60-і рр. XIX ст.). Навчальний посібник. Одеса, 2007.
21. Якимович Б. З. Роль і значення Хотинської битви в європейській воєнній історії XVII с. // Витоки та становлення козацького руху на етнічних землях України: матеріали Четвертої Міжнародної наукової конференції, приуроченої до 400-річчя Хотинської битви 1621 року. Львів, 2021.
22. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. К., 2005.

ЕТНІЧНІ ПРОЦЕСИ У БІЛОРУСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У XIV-XVI СТ.

У статті, у зв'язку з відсутністю в історичній науці цілісної наукової праці з питання походження білоруського народу, висвітлено витoki білоруського етносу та особливості етнічних процесів на білоруських землях у XIV-XVI ст.

Ключові слова: Білорусь, етнічні процеси, білоруський етнос, білоруська народність.

В сучасному світі інтенсивно відбуваються процеси національної розбудови, все більше зростає інтерес до своєї ідентичності. Республіка Білорусь, ставши у 1991 р. суверенною державою, розпочала активно досліджувати національну історію, питання походження білоруського народу. Однак, в етнічній історії Білорусі й досі залишається чимало дискусійних аспектів.

Білоруси – слов'янський етнос, що сформувався на основі племен кривичів, дреговичів, радимичів (VII – VIII ст.) та племені литва. У XIII ст. утворилася Литовська держава зі столицею у Вільно (нині Вільнюс), яка значно зміцнилася при великому князеві Гедиміні (1316 – 1341). Поступово литовці включали білоруські землі до складу Литовської держави, яка з 1398 р. мала назву Велике князівство Литовське, Жемайтійське і Руське. М. Грушевський писав, що «... за часів Гедиміна литовська окупаційна політика в руських землях була сильно розвинена. Литовський уряд свідомо вступив на дорогу збирання руських земель. Гедимін сам титулував себе «королем литовським і руським», а його син і наступник Ольгерд заявляв своє переконання, що всі руські землі мають до нього належати» [1, с. 19].

Підкоривши Білорусь і значну частину території України, Велике князівство Литовське стало найбільшою державою в Європі, яка відіграла особливу роль в білоруському націєтворенні. У князівстві в культурному відношенні тривалий час домінували слов'яни (українці й білоруси), які населяли 9/10 його земель. Литовська верхівка невдовзі потрапила під культурний вплив своїх слов'янських підданих, а литовські князі, намагаючись пристосуватися до українських і білоруських умов життя, приймали православну віру, місцеву культуру, мову, тобто ставали українськими і білоруськими князями.

Так в результаті об'єднання слов'янських князівств на території сучасної Білорусі відбувся якісний перехід від племінних відносин (кривичів, дреговичів, радимичів і литви) в державне утворення – Велике князівство Литовське (ВКЛ), в якому руська (тобто старобілоруська і староукраїнська) культура та мова відігравали ключову роль. Як зазначав Адам Міцкевич: «Білоруською мовою, яку також називають русинською або литовсько-русинською, розмовляє близько 10 мільйонів людей; це найбільш багата і чиста мова, вона виникла давно і чудово розроблена» [2]. Слов'янська мова стала державною й нею писали офіційні документи. Поєднання слов'ян та значної частини балтського народу з його мовними й культурними особливостями сприяло появі та закріпленню в цієї частини слов'ян деяких рис, характерних тільки білорусам.

Національній розбудові на білоруських землях сприяло зміцнення внутрішніх економічних зв'язків. Зростали товарно-грошові відносини, формувалася внутрішній ринок і у першій половині XIV ст. вже діяла єдина фінансова система.

Досить розвиненою була міська мережа з торгово-ремісничими осередками. Розширювалась міжнародна торгівля, збільшувався вивіз хліба на європейський ринок. У XV-XVI ст. окремі міста отримали Магдебурзьке право [3, с. 30].

Економічні зв'язки сприяли розвитку внутрішніх територіальних взаємин, мовної інтеграції, подоланню регіональних відмінностей. Разом з побутовою складалась і білоруська літературна мова, широке використання й поширення якої зробили її офіційною у Великому князівстві Литовському. Дані процеси свідчать, що вже в XVI ст. завершився процес формування білоруської народності.

Територія Білорусі формувалася в процесі становлення та розвитку білоруського етносу і протягом усього цього періоду не мала значного стороннього впливу й зберігала монолітність етнічного складу. Загальна назва «Білорусь» не була зразу поширена. У XIV-XVI ст. державу часто називали Литвою (назва не стосується сучасної балтійської держави) і Руссю, а з XVII ст. стала вживатися назва «Біла Русь», яка відносилась переважно до регіону Подвиння і Подніпров'я. Назва «Білорусь» для позначення всіх земель і визначення народу як білоруського поширилась тільки у другій половині XIX ст., а назва «Литва» у цей час стосувалась північно-західних земель, де проживали балти. Території теперішніх Гродненської та Брестської областей у середньовічні часи звали «Чорною Руссю».

Цікаві свідчення того, як змінювалися історичні назви колишньої Білорусі, дають нам європейські карти першої половини XVIII ст. Так, на французькій карті для фельд'єгерської пошти (1700 р.) територія центральних та західних областей сучасної Білорусі зветься «істинною Литвою», Вітебської та Могильовської областей – «Білою або ж Литовською Руссю», а власне землі сучасної Литви – «Самогітією». На карті британця Томаса Кітчана (1740 р.) є така примітка: «Литовська Русь, яка, власне, і є Білою Руссю». На карті німця Тобіаса Майєра (1750 р.) вперше під назвою «Біла Русь» позначена майже вся сучасна територія країни [2].

Люди, які проживали у різних за назвою землях, і називали себе по-різному. Жителі східної Білорусі називали себе «руссю», «людьми руськими», «русинами», а з кінця XVI ст. населення цих земель називало себе «білорусами». За мешканцями західної Білорусі утвердилася назва «литвини», а жителі білоруського Полісся до XIX ст. називали себе «поліщуками».

XIV-XVI ст. увійшли в історію білоруської культури як час найвищого піднесення, що було закономірним явищем, адже культура Білорусі цього часу мала значні здобутки культурного розвитку попередньої епохи, розвивалась на багатій народній творчості, органічно сприймала відродженські, гуманітарні впливи Заходу. Вихідці з білоруських земель у даний час навчалися в університетах Польщі, Німеччини, Австрії, Нідерландів, Франції, Італії. У 1579 р. у Вільно відкрилась єзуїтська академія, у якій викладали відомі вчені з усієї Європи.

Формуванню духовної культури Білорусі сприяло книгодрукування. Засновником білоруського книгодрукування став вчений і письменник, доктор філософії і медицини з міста Полоцька Франциск Скорина (біля 1490 – біля 1551). Захоплений ідеями доби Відродження й гуманізму, він говорив про важливість друкованої книги для поширення освіти серед широких верств населення. Перша його книга – «Псалтир» була надрукована у 1517 р. у Празі. На початку 20-х років XVI ст. першодрукар переїхав у Вільно, де у 1522 і 1525 рр. вийшла «Мала подорожня книжка» і «Апостол». Мова книг Ф. Скорини ґрунтувалася на

церковнослов'янській, зрозумілій жителям князівства, з великою кількістю білоруських слів [4, 68].

Ренесансно-гуманістичні традиції Ф. Скорини розвивав видатний латиномовний поет-панегірист епохи раннього Відродження, дипломат ВКЛ і Польського королівства Микола Гусовський (біля 1470 – після 1533). У своєму відомому творі «Пісня про зубра», який був виданий в 1523 р. у краківській друкарні, він, окрім опису особливостей життя звіра, полювання на нього, краси рідної природи, білоруської пущі, говорив також про велич народу та засуджував війни й міжусобиці, закликав до зміцнення держави. Знаменно, що поет проводить паралелі між «природною» доцільністю поведок тварин у стаді й укладом людського суспільства, проте не завжди на користь людської спільноти [5, с. 208].

У 1550-1570 рр. у Бресті під опікою канцлера Великого князівства Литовського, віленського воєводи і старости брестського Миколая Радзівілла Чорного діяла друкарня, яка видала більше 40 видань польською і латинською мовами. Перша кирилична книга в межах сучасної Білорусі була надрукована у Несвіжі. Тут у 1562 р. видатними продовжувачами культурно-освітніх традицій Ф. Скорини, церковними, громадсько-політичними діячами Симоном Будним, Василем Тяпинським, Лаврентієм Кришковським і Матеєм Кавечинським була видана знаменита праця «Катехізіс», в якій для пояснення християнства була використана білоруська мова, зрозуміла населенню.

Розпочавшись у столичному місті Вільні, друкарство розійшлося по багатьох білоруських містах та містечках, хоч чимало з них існували недовгий час. На білоруській землі діяли друкарні: Віленські, Несвіжська, Тяпинська, Заблудівська, Євська, Могилівська, Кутеїнська, Буйницька, Супрасльська. У Великому князівстві Литовському друкарів підтримував відомий меценат гетьман Великого князівства Литовського Григорій Ходкевич. Він задумав закласти у родинному місті Заблудові друкарню і послужити церкві випуском богослужбових книг. Тут у 1569 р. Іваном Федоровим і Петром Мстиславцем було видано «Євангеліє учительное».

У маєтку Тяпино, що на Полоччині, здійснював свою видавничу діяльність Василь Тяпинський (бл. 1540 – бл. 1603): гуманіст, перекладач євангелія, патріот, який вважав основною метою людського життя служіння Вітчизні. Він дбав про розвиток освіти та закликав земляків будувати школи [6, с. 32].

Після Кревської (1385 р.), а особливо Люблінської унії (1569 р.) в Литві стали переважати польські впливи, яким протистояти білоруські братства. Ці національно-релігійні організації православного населення, які об'єднували ремісників, торгівців, частково духівництво і шляхту, відігравали значну роль у поширенні освіти і книгодрукування. Початкові і середні братські школи були відкриті у Бресті, Вільно, Вітебську, Мінську, Могильові, Новогрудку, Орші, Пінську, Слуцьку та інших містах і містечках. Братські друкарні в кінці XVI – першій половині XVII ст. діяли у Вільно, Єв'ї (тепер Вевіс Литовської Республіки), Могильові. Вони видрукували у цей час 127 видань, серед яких букварі, полемічно-публіцистичні твори.

У XIV-XVI ст. найвищого розвитку досягло білоруське літописання. Найбільш відомі твори цього жанру «Літописець великих князів литовських», Барколабівська і Могильовська хроніки, «Хроніка Великого князівства Литовського і Жемойтського», «Хроніка Биховця» та інші. У другій половині XVI ст. з'явилися

твори з історії народів Центрально-Східної Європи Мацея Стрийковського і Алессандро Гваньїні [7, с. 62].

Досягненням правової європейської думки середньовіччя стали статuti. Відомі три редакції: 1529, 1566, 1588 рр., останній з яких діяв на білоруських землях до 1840 р. Друкувалися вони державною мовою, зрозумілою населенню князівства.

Нові риси набула білоруська будівельна культура. Тут домінувало дерев'яне будівництво, але й були фортеці і оборонні укріплення з каменю (валуна) та цегли. В основі міського укріплення був замок, а з часом у місті виник новий адміністративний центр – ратуша, яка розміщувалась, зазвичай, на ринковій площі. В архітектурі кам'яних споруд місцеві особливості поєднувалися з поширеними у тогочасній Європі готичним і ренесансним архітектурними стилями. Нові архітектурні ознаки втілювалися у величі і красі забудов у Гродно (кінець XIV-XV ст.), Ліді (перша половина XIV ст.), Мирі (кінець XV-XVI ст.), Новогрудку (початок XVI ст.), Полоцьку (XVI ст.), Орші (XVI ст.) та інших містах.

Будувались культові споруди – церкви і монастирі. Нажаль будівлі XIV-XV ст. не збереглися, відсутні й описи споруд. У пам'ятках XVI ст. простежується зв'язок з європейською архітектурою, зокрема з готикою Польщі, Прибалтики і Скандинавії. Серед кам'яних культових споруд виділяються церкви-фортеці у Синковичах і Маломожейкові (перша половина XVI ст.), кафедральний соборний храм св. Бориса і Гліба у Новогрудку (початок XVI ст.), церква св. Духа у Кодені (перша половина XVI ст.), храм в Койданові (перша половина XVI ст.) [8].

У білоруському мистецтві відігравали важливу роль іконопис, дерев'яна скульптура, книжкова мініатюра, гравюра, поширювався портретний живопис. У цей час з'являються перші світські хори, капели, поширення набувають ліричні пісні на соціальні і сімейно-побутові теми, значна частина яких увійшла до першої друкованої збірки пісень. В XIV – першій половині XVI ст. виокремився білоруський одяг, національна кухня.

Таким чином, важливим періодом у білоруській історії був час Великого князівства Литовського, держави білорусів, українців і литовців, коли склалися сприятливі суспільно-культурні умови для розвитку білоруської народності. Білоруські культурні надбання цього періоду увійшли у золотий фонд сучасної цивілізації і заклали основи майбутньої єдності західно- і східноєвропейської культури.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / М. С. Грушевський [Редкол. : П. С. Сохань (голова) та ін.]. Т. 4. К.: Наукова думка, 1993.
2. Сюдюков І. Історія Білорусі: велич, драми, колізії // День. № 66-67. 2017.
3. Ковкель И. И., Ярмусик Э. С. История Беларуси: С древнейших времен до нашего времени. Минск, Аверсэв, 2004. 605 с.
4. Зінько Ю. Білорус Франциск Скорина – європейський гуманіст епохи Відродження // Вісник факультету історії, етнології і права: зб. наук. праць. Вип. 18 Вінниця : ТОВ «Друк». 2020. С. 66-70.

5. Трофимук М. Художній світ Миколи Гусовського // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Літературознавство. 2015. Вип. 43. С. 204-212.
6. Гісторыя Беларусі: Вучебны дапаможнік. Мінск, НКФ Экаперспектыва, 1994. 208 с.
7. Зінько Ю. Велике князівство Литовське: шлях білоруського народу до самобутності і державності // Вісник факультету історії, етнології і права: зб. наук. праць. Вип. 16. Вінниця : ФОРМ Корзун Д. Ю. 2018. С. 61-64.
8. Архитектура Белоруссии XIV-XVI вв. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tehne.com/event/arhivsyachina/arhitektura-belorussii-xiv-xvi-vm>.

Віталій Тучинський

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ БІЛОРУСЬКОГО НАРОДУ В КІНЦІ XVIII - ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

В статті висвітлено особливості розвитку культури білоруського народу в кінці XVIII – першій половині XIX століття.

Ключові слова: культура, Білорусія, народ, школи.

Події, що відбуваються у Білорусії потягом останніх кількох років викликали значний інтерес до вивчення минулого сусідньої держави. Це стосується передовсім дослідження проблем національно-культурного розвитку та формування білоруської політичної нації, процеси, що відбувалися у Білорусії з кінця XVIII – до початку XX ст. і мали свої характерні риси та особливості.

В результаті трьох поділів Речі Посполитої всі білоруські етнічні землі було приєднано до Російської імперії. Розпочався новий період історії Білорусії, що радикально вплинуло на всі сторони життя білорусів. Культура білоруського народу в кінці XVIII – першій половині XIX ст. розвивалася під впливом російської культури, у взаємодії з культурою польського, українського та литовського народів [1, с. 234]. Передова інтелігенція Білорусії відчувала вплив ідей французької революції кінця XVIII ст., а також російського і польського національно-визвольного руху.

Після приєднання до Росії білоруський народ відчув на собі значне посилення національного гніту. Розгромивши повстання декабристів та польські повстання, царизм посилює реакційну політику в галузі культури. Національна самостійність білоруської мови і культури не визнавалася. Російська влада забороняла користуватися білоруською мовою в офіційних документах, видання книг на білоруській мові також було заборонено [2, с. 98].

Варто зауважити про те, що білоруська культура цього періоду тісно перепліталася з польською культурою. Видатні представники польської літератури та мистецтва – А. Міцкевич, З. Монюшко, В. Сирокомля – жили і творили в Білорусії, виявляли цікавість до життя білоруського народу і його ментальних традицій.

В цей час в освіті виникають прогресивні тенденції, що відображають зміни в соціально-економічному житті Російської імперії. У 1803-1804 рр. в Білорусії

проводилась реформа освіти. В ході її проведення створювалися початкові школи різного типу (головним чином, церковноприходські) для селян і ремісників, неповні середні і середні спеціальні училища, гімназії і вищі учбові заклади. Таким чином, в Білорусії, як і в Росії, склалася станова система освіти. Школи білоруських губерній підкорялися Віленському учбовому округу на чолі із Віленським університетом [3, с.167].

У однокласних приходських школах загальноосвітня підготовка не передбачалася. Дітей кріпосних селян навчали тільки практичним навикам: пересаджувати і щепити дерева, виготовляти землеробські знаряддя і предмети домашнього господарства. У повітових містах створювалися 4-річні училища, в губернських – гімназії з 7-річним терміном навчання. Реформа освіти в Білорусії розтягнулася майже на чверть століття [3, с. 189-190].

На початку XIX ст. у Білорусії було багато єзуїтських учбових закладів, зокрема в Полоцьку, Вітебську, Могильові та Орші.

Влада мало піклувалася про матеріальне становище шкіл і учительства. Щорічний бюджет на фінансування шкіл складав близько 32 тис. крб. За російською імперською традицією школи знаходилися під контролем духовенства, яке виховувало дітей у дусі покірності царю та церкві.

Після придушення повстання декабристів і польського повстання 1831 - 1831 рр. царизм посилює реакційний курс в галузі народної освіти. В той же час царський уряд прагнув обмежити розповсюдження польсько-католицького впливу. Католицькі монастирські навчальні заклади перетворювалися на православні гімназії і училища з викладанням російською мовою.

Потреби економічного розвитку Білорусії викликали необхідність створення спеціальних навчальних закладів. У 1840 р. була відкрита Гори-Горецька землеробська школа, яка незабаром була перетворена в сільськогосподарський інститут – перший в Росії вищий агрономічний навчальний заклад [4, с. 69].

В середині XIX ст. у Білорусії налічувалося 576 навчальних закладів всіх типів, в яких навчалася близько 17 тис. учнів, що складало приблизно 0,5 % всього населення Білорусії [5, с. 287].

У першій половині XIX ст. у містах Гродно, Могильові, Вітебську і Мінську створюються перші публічні бібліотеки. Проте із-за матеріальних труднощів книжковий фонд цих бібліотек поповнювався дуже поволі, їх відкриття затягувалося. Гродненська бібліотека, наприклад, почала створюватися в 1830 р., а до обслуговування читачів приступила лише через 24 роки [5, с. 290].

Таким чином, не дивлячись на те що російський царизм повністю ігнорував інтереси білоруського народу та гальмував його культурний розвиток, освіта в першій половині XIX ст. зробила помітний крок вперед.

Впродовж першої половини XIX ст. виникає білоруська археологія та етнографія. В галузі цих наук працювали З. Доленга-Ходаковський, Т. Нарбут, брати Є. і К. Тишкевичі, А. Киркор, П. М. Шпільовський [6, с. 78-79].

З. Доленга-Ходаковський (1781-1825 рр.) розкопував городища в Полоцьку, Вітебську та Турові, робив записи фольклору, діалектів та народних обрядів. Археологічні розкопки біля Новогрудка (Лідській повіт) вів Т. Нарбут (1784-1864 рр.). П. Тишкевич (1806-1868 рр.) дослідив близько 200 курганів та городищ Мінської губернії, склав перші топографічні плани деяких городищ. В 1835 р. в Логойську він створив перший у Білорусії музей старовини. Його брат Є. Тишкевич

(1814-1873 рр.) вів археологічні розкопки на Мінщині, збирав матеріали по етнографії, стародавні акти, твори усної народної творчості. На основі зібраних матеріалів в 1855 р. він створив Віленській музей старовини, а також Археологічну комісію, яка проводила розкопки, збирала і вивчала предмети старовини. Членом цієї комісії і хранителем Віленського музею старовини був А. Киркор (1819-1886 рр.), що писав роботи по історії і етнографії Білорусії і Литви. У 50-х рр. XIX ст. з'явилися роботи білоруського етнографа П. Шпилевського (1823-1861 рр.), що містили описи побуту, обрядів і звичаїв білоруського народу. Збирачами народної поетичної творчості білорусів були Ян Борщевський, Ян Чечот і Володимир Сирокомля [2, с. 212].

Відкриття Гори-Горецької землеробської школи та перетворення її в інститут, поклало початок систематичній науковій роботі в галузі багатьох наук, зокрема хімії. Тут працювали відомі хіміки – І. Тютчев і С. Шмідт. Останній у 1845 р. організував першу хімічну лабораторію[1, с.190]. Впродовж першої половини XIX ст. у білоруських містах Могильові, Вітебську, Бресті, Бобруйську, Свіслочі та Мінську були засновані метеорологічні станції.

У першій половині XIX ст. розвивається усна народна творчість білоруського народу. У ній знайшли віддзеркалення події французько-російської війни 1812 р., важка доля кріпосного селянина і солдата-рекрута, а також прагнення до боротьби за краще майбутнє.

Поширюються пісні, пов'язані із стародавніми обрядами, зокрема купальськими, пісні, що відображають селянську працю. Ці риси усної народної творчості надихали білоруських поетів і письменників, привертати увагу видатних діячів культури російського, українського, литовського і польського народів.

На поміщицькій мануфактурі Слуцька, а також Гродно продовжували вироблятися кріпосними майстрами так звані «слуцькі пояси», частина святкового одягу, виткані з шовкових, срібних і золотих ниток. Чудові узорні цих поясів створювалися за мотивами народного орнаменту [7, с.69].

У перші десятиліття XIX ст. виникає і розвивається нова білоруська література. Вона формується під впливом гасел свободи, рівності і братерства, проголошених французькою революцією. Нова білоруська література розвивалася, спираючись на підтримку і досягнення російської, української і польської літератур.

В той же час становлення нової білоруської літератури проходило в складних умовах. З одного боку, відчувалися наслідки колонізаторської політики реакційних і консервативних кіл Польщі, що розглядали Білорусію як польську провінцію. З іншої - російський царизм повністю заперечував самобутність білоруського народу і його право на розвиток власної культури.

Характерною рисою білоруської літератури було те, що в центрі її уваги був образ селянина, а теми з селянського життя були провідними літературними темами.

Головним джерелом тодішньої білоруської літератури була усна народна творчість. Особливо тісно були пов'язані з ним анонімні рукописні твори, так звані «бесіди». Написані соковитою народною мовою, вони за своїм змістом були антикріпосницькими. Переходячи з рук в руки, «бесіди» розповсюджувалися по всій Білорусії [7, с. 91-92].

Антикріпосницькою по своїй спрямованості була творчість селянського поета П. Багріма (1813-1891 рр.) З 40-х рр. XIX ст. почалася літературна діяльність В. Дуніна-Марцинкевича (1807-1884 рр.). Його творчістю був закладений міцний фундамент нової білоруської літератури. Лібретто опери «Сільська ідилія» – один з ранніх творів письменника, музику цієї опери, відомої під назвою «Селянка», створив талановитий польський композитор Станіслав Монюшко. В середині 50-х рр. В. Дунін-Марцинкевич створює ряд епічних творів – «Гапон», «Вечорниці», «Купала». У них він показав білоруських селян умілими, чесними та працелюбними.

Видатним поетом Білорусії першої половини XIX ст. був Адам Міцкевич (1798-1855 рр.). Він народився на хуторі Заосся неподалік Новогрудка в сім'ї польського шляхтича. У творах А. Міцкевича тема Білорусії займає важливе місце. При написанні ранніх творів та відомих поем «Дзяди» і «Пан Тадеуш», поет використовував теми і образи тісно пов'язані з історією та фольклором білоруського народу. Дослідники творчості А. Міцкевича вважають, що окремі ранні твори він писав білоруською мовою, однак до сьогодні вони не збереглися [2, с.238].

У першій половині XIX ст. продовжували свою діяльність кріпосні театри. Особливою популярністю користувалися театри в Шклові, Могильові, Гори-Горках. Вони відіграли важливу роль в розвитку не тільки білоруської, але і російської театральної культури. Кращі з танцівниць Шиловського кріпосного театру виступали на сцені Петербурзького придворного театру. Особливою популярністю користувалася кріпосна акторка, балерина Катерина Азаревич [5, с.70].

В цей час створюється постійний театр в Мінську. На сцені Мінського театру ставилися твори російської та української класичної драматургії - О. Грібоєдова, М. Гоголя, І. Котляревського та О. Островського [8, с. 59-60].

Важливу роль в розвитку білоруського національного театру відіграла драматургія і сценічна діяльність В. Дуніна-Марцинкевича і створений ним музично-драматичний гурток. У своїх спогадах він неоднаразово наголошував про значний вплив на його творчість «Кобзаря» Т. Шевченка та творів М. Гоголя [5, с. 89]. У 1852 р. в Мінську вперше було поставлено оперу С. Монюшко «Селянка», в якій композитор широко використовував традиції білоруської народної музики.

В Білорусії добре знали твори західноєвропейських композиторів. Серед творців музики, що жили і працювали в Білорусії у першій половині XIX ст. особливе місце належить Михайлу Огінському (1765-1833 рр). Протягом тривалого часу композитор жив і працював у своєму маєтку Залісся поблизу Сморгоні. Саме там він написав свої найбільш відомі твори, серед них полонез «Прощання із Батьківщиною», який пізніше став одним із кращих творів світової музичної класики.

Економічний підйом, який переживала Білорусія в першій половині XIX ст., знайшов віддзеркалення в містобудуванні. Мінськ, Полоцьк, Вітебськ, Гомель, Орша і інші міста забудовувалися за типовими проектами планування міст. Характерними принципами забудови були симетричне розміщення кварталів, прямолінійність вулиць і площ.

У першій половині XIX ст. у Білорусії будуються палаци і культові споруди. У архітектурі панував російський класицизм. Для будов цього стилю характерними були точність планування, монументальність форм, багатство прикрас.

Вражали своєю пишністю і палацові комплекси, що належали російській знаті, польським і білоруським магнатам. Як правило, вони склалися з головного корпусу і бічних флігелів, пов'язаних з головним корпусом галереями. Будувалися комплекси з безліччю тінистих алей, альтанок і павільйонів. Типовою будівлею білоруського класицизму є палац-садиба російського полководця П. Румянцева в Гомелі [8, с. 297]. В середині палац був прикрашений скульптурами, виробами прикладного мистецтва білоруських майстрів, живописом і графікою.

Відомим архітектором, що залишив помітний слід в мистецтві архітектури Литви та Білорусії був Кароль Подчашинський (1790-1860 рр.). Під його керівництвом було побудовано приміщення гімназії у Слуцьку, палац в с.Жиличі неподалік Бобруйська, костел у Вільно та інші величні будівлі [5, с. 112].

У архітектурі міст Білорусії помітний слід залишили адміністративні і торгові споруди - губернаторські палаци в Мінську і Вітебську, торгові ряди в Гродно, Новогрудку і Поставах. В цей час було зведено багато культових будівель - монастирів, церков, костьолів та синагог.

У розвиток архітектури Білорусії значний внесли зробили російські архітектори М. Львов та В. Стасов. Так, архітектор М. Львов створив Йосифівський собор в Могильові. Величну споруду було прикрашено живописом, створеним білоруськими майстрами під керівництвом і за участю відомого російського художника В. Боровиковського [8, с. 187]. На території Білорусії споруджувалися оборонні споруди-фортеці в Борисові, Бобруйську та Бресті.

Бобруйську фортецю почали зводити у 1810 р. Для її будівництва було вибрано місце при злитті річок Березіни і Бобруйки. Будували фортецю тисячі кріпосних селян і солдат. Будівельні матеріали доставлялися з України, Кавказу, Уралу і з Карелії. Фортеця будувалася з розрахунком на 15 тис. військових гарнізону [5, с. 231].

У білоруському живописі кінця XVIII - першої половини XIX ст. розвиваються історичний, портретний, пейзажний і побутовий жанри. Найбільш відомими її представниками були І. Домель, І. Олешкевич, В. Ванькович, І. Хруцький, В. Дмоховський [9, с.391].

Живописець І. Домель (1780-1840 рр.) художню освіту здобув у Віленському університеті, деякий час працював на кафедрі живопису. У 1820 р. він був засланий на два роки до Сибіру за участь в одній з таємних масонських організацій. На засланні художник невтомно працював. Заступництво тодішнього губернатора Сибіру графа М. Сперанського допомогло І. Домелю повернутися на батьківщину, із 1822 р. і до кінця своїх днів він жив і працював у Мінську.

І. Домелем було створено багато картин історичного жанру. Серед них дві великі композиції: «Смерть Глінського в неволі» і «Визволення Костюшка з темниці». Головним героєм його подальших робіт на історичні теми був народ. В зв'язку з цим представляє інтерес його акварель «Відступ французів через Вільно».

І. Олешкевич (1777-1830 рр.) відомий як портретист і майстер історичної композиції. Художню освіту він здобув у Віленському університеті, а потім продовжив її в Дрездені та Парижі. Вчився у видатного французького художника Давида. Після повернення на батьківщину І. Олешкевич якийсь час жив на Віленщині, а потім у Петербурзі, де був обраний членом Академії мистецтв. Йому належать портрети князя Адама Чорторийського, поета Адама Міцкевича,

піаністки Марії Шимановської. Всі вони витримані в стилі пізнього класицизму і романтизму [9, с. 219].

Одним із яскравих представників романтизму в білоруському живописі першої половини XIX ст. був В. Ванькович (1799-1842 рр.). Після закінчення гімназії при Полоцькій єзуїтській колегії він навчався у Віленському університеті на факультеті живопису, скульптури і графіки. У 1824 р. був направлений в Петербурзьку академію мистецтв, де навчався під керівництвом відомих представників російського класицизму О. Егорова і П. Шебуєва. Навчаючись в Петербурзі, В. Ванькович знайомиться з О. Пушкіним і художником А. Орловським. Значний вплив на нього мала творчість О. Кіпренського. У 1827 р. за конкурсну картину «Подвиг молодого киянина» йому була присуджена велика золота медаль [9, с. 308]. У 1828 р. В. Ванькович покинув Петербург і поселився в маєтку Сліп'янка неподалік Мінська. Тут він пише «Мадонну з дитиною», для якої позувала проста білоруська селянка. Велике місце в творчості В. Ваньковича займають євангельські сюжети. Йому належать численні портрети А. Міцкевича.

Художник І. Хруцький (1810-1885 рр.) був засновником класичного натюрморту і блискучим портретистом. Початкову художню освіту він здобув у Полоцькому ліцеї, потім вчився в Петербурзькій Академії мистецтв. У 1838 р. за натюрморт «Плоди і квіти» І. Хруцькому було присуджено звання академіка живопису.

Поетична природа Білорусії отримала віддзеркалення в творчості художника В. Дмоховського (1807-1862 рр.). Він є одним із засновників білоруського реалістичного пейзажу. Художник був учасником польського повстання 1830-1831 рр. Після його поразки змушений був емігрувати за кордон. За царською амністією 1833 р. повернувся на батьківщину, поселився неподалік від Новогрудка. В. Дмоховський написав більше 100 пейзажів і жанрових картин. Найбільш відомі з них – «На батьківщині», «Схід сонця», «На пінських болотах» [9, с. 289].

Таким чином, білоруська національна культура розвивалася між двома центрами впливу – польської та російської культури. Значний вплив на її розвиток мала українська культура, що особливо було помітно у розвитку літератури та театру. В середині XIX ст. у Білорусії створилися передумови для значного поширення російської культури, що стало результатом активної політики русифікації яку проводила Російська імперія. Варто особливо зауважити про те, що рівень національно-культурного розвитку білоруського народу був досить низьким, університет у Білорусії виник лише у 1918 р. Це вкрай негативно впливало на процес формування національної інтелігенції. За наслідками перепису населення 1897 р. близько 15 % білорусів своєю національністю вказали «тутейші», тобто місцеві, а білоруська політична нація і на початку XX ст. так і не сформувалася.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

- 1.История Белоруси в контексте европейской цивилизации.Под ред.Л.Лойки. Минск,2016.
- 2.Скобля В. Беларусь: история, личности, менталитет. Харьков, 2011
- 3.Ковель И.И., Ярмусик Э.С. История Беларуси. С древнейших времен до нашего времени. Минск, 1998.

4. Чигринов П.Г. История Беларуси. Минск, 2001.
5. Хрестоматия по истории Белорусии. Минск, 1977.
6. Белорусы. Серия «Народы СССР». Москва, 1991.
7. Караткевич І. Земля під білими крилами. К., 1972.
8. Познанский В. Очерки истории русской культуры первой половины XIX века. Москва, 1970.
9. Бенуа А. История русской живописи в XIX веке. Москва, 1995.

Ольга Мурашова

ПРОМИСЛОВИЙ РОЗВИТОК ЧЕСЬКИХ ТА СЛОВАЦЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

Для дослідження історії слов'янського світу і такого його компонента, як етнокультурний ренесанс, важливо визначити соціально-економічні чинники, що стали каталізатором процесу піднесення західних слов'ян на рубежі XVIII–XIX ст. Знаходячись в обіймах європейських та азійсько-мусульманської цивілізацій, західні слов'янські народи досить часто піддавались різного роду дискримінаціям, особливо в галузі культури і мови, відбувався процес онімечування і окатоличування. І зовсім не випадково, що зростання слов'янської самосвідомості у 20-40-х роках XIX ст. співпало у часі із процесом становлення індустріальної цивілізації.

Ключові слова: слов'яни, промисловість, імперія, Чехія, Словаччина, етнокультурний ренесанс, європейська цивілізація, індустріальна цивілізація.

Актуальність теми полягає в тому, що промислові зміни, які мали місце у середовищі західних слов'ян у першій половині XIX ст., відбувалися на широкому історичному тлі пробудження народів Європи, що своєю чергою прискорило процес національної самоідентифікації.

Метою статті є висвітлення перебігу, закономірностей і специфіки економічного розвитку чеських і словацьких земель у першій половині XIX ст.

Науковий рівень вивчення проблеми промислового розвитку чесько-словацьких земель у першій половині XIX ст. в сучасній історіографії залишається недостатнім. Безперечний внесок у дослідження цієї проблеми внесли чеські й словацькі історики. Узагальнену картину соціально-економічного й політичного розвитку, змін у житті селянства, чесько-словацьких відносин надав Дохнал. Мануфактурний період в історії Словаччини (1725-1825) знайшов віддзеркалення у працях А. Шпіса. Значних результатів добилися історики у вивченні перехідного періоду від феодалізму до капіталізму. Розпочалося дослідження процесу розкладання феодалізму й визрівання капіталістичних відносин, економічного й соціального розвитку Чехії, Моравії та Сілезії у XVIII – першій половині XIX ст. Розвитку промисловості чеських земель присвячено працю В. Краточвілової, в якій показано специфіку так званого первинного накопичення і складання загальнонаціонального ринку в Чехії.

Західні слов'яни до початку XIX ст. у своїй більшості розділили соціальну й політичну історію Європи. Так, значна частина слов'янських земель входила

спочатку до складу Австрійської імперії, а з 1867 р. – об'єднаної Австро-Угорщини. Під владою Габсбургів знаходилися такі етноси, як хорвати, словенці, частина сербів, чехи, словаки і частина поляків. Корінне населення «кляптевої імперії», австрійці, знаходилось у явній меншості від загальної чисельності підданих австрійської корони. Таке етнічне співвідношення практично не змінювалося протягом століття (аж до повного краху Австро-Угорської імперії). Наприкінці ХІХ ст. австрійці становили 24%, угорці – 19%, румуни майже 7%, а слов'яни – чехи, словаки, серби, хорвати, поляки, словенці, українці – загалом 47% від чисельності населення імперії. З часом етносоціальна строкатість імперії, не завжди далекоглядна внутрішня політика окремих представників династії Габсбургів визначили і причину розпаду поліетнічної монархії.

Знаходячися в обіймах європейських та азіатсько-мусульманської цивілізацій, західні слов'янські народи досить часто піддавалися різного роду дискримінаціям, особливо в галузі культури й мови, відбувався процес онімежування та окатоличування. Такий стан слов'янської залежності не міг залишатися незмінним в умовах оновлення соціально-економічної ситуації й національної консолідації титульних етносів європейської цивілізації. Можливо, саме це (єдина європейська історико-культурна спадщина) стала каталізатором процесу етнокультурного, духовного відродження. І зовсім не випадково, що зростання слов'янської самосвідомості у 20-40-х роках ХІХ ст. співпало у часі з процесом становлення індустріальної цивілізації. Промисловий розвиток чесько-словацьких земель у першій половині ХІХ ст.

Наприкінці ХVІІІ ст. Європа ввійшла в новий, особливий, етап розвитку цивілізаційного процесу, що отримав назву індустріальна або машинна цивілізація. У марксистській історіографії він визначається як етап становлення капіталістичних відносин у промисловості й переходу від аграрної до індустріальної економіки. На практиці, на зміну малоефективному мануфактурному виробництву поступово приходять велике машинне виробництво. Цей процес прийнято називати промисловим переворотом, для здійснення якого були необхідними кілька соціально-економічних умов: наявність вільних робочих рук і капіталів в руках підприємців. Провісником промислового перевороту в Австрії стала енергійна діяльність Йосифа ІІ Австрійського (1780-1790), який щиро вірив у своє покликання вивести країну з відсталого економічного стану шляхом реформ зверху. Тому було зовсім не випадковим, що своє оточення він сприймав не як своїх свідомих партнерів, а лише як рядових виконавців його монаршої волі. Для реалізації своїх масштабних завдань Йосиф провів реформи. Вони посилили державний апарат і бюрократичну централізацію, але зверху встановлювалася рівність усіх громадян перед законом.

Промисловий переворот у західних слов'ян став результатом трансформації аграрного суспільства до індустріального виробництва. Його основний зміст пов'язаний із початком масового застосування машин, і головне, зі зміною всієї структури суспільства. Становлення нового суспільного типу супроводжувалося масштабним підвищенням продуктивності праці, початком економічного зростання й швидкою урбанізацією. Перехід від мануфактурного до машинного виробництва означав технічний переворот і заміну ручної техніки системою високопродуктивних машин. Технічний прогрес став основою життєдіяльності цивілізації, спонукальним чинником для модернізації всієї

освітньої галузі. Наприклад, низький загальноосвітній рівень в Австрійській імперії, що існував у середині XIX ст., залишався гальмом загальноімперського розвитку. Для порівняння: частка безграмот - них у Німеччині на той час становила лише 2%, Франції – 23%.

Реальний початок масштабної індустріально-капіталістичної модернізації держави Габсбургів можна датувати лише 60-ми роками XIX ст., коли внаслідок революції 1848 р., а потім і під впливом воєнних поразок виникла конкретна складна політико-економічна, адміністративна, церковнополітична й національно-культурна ситуація, що стала каталізатором загальних суспільних змін. Особливе місце в економічній структурі Австрійської імперії завжди займала Чехія, яку можна впевнено назвати перлиною Австрійської корони. Історично до імперії входили три чеські області – Чехія, Моравія та Сілезія. Разом вони становили 11 % території імперії, а за чисельністю населення у Чехії проживало 12%, Моравії – 4,6%, а Сілезії лише 1,1% від чисельності мешканців Австрійської імперії¹¹. Соціально-економічною своєрідністю від розвинутої Чехії відрізнялася Словаччина. Промислова революція, що мала місце у Чеських і Словацьких землях на рубежі XVIII і XIX ст., визначила стан і перспективи соціального й економічного розвитку цих районів Австрії. На думку більшості дослідників, цей процес на чеських і словацьких землях мав певні відмінності від схожих європейських сценаріїв. Певне відставання економічних реформ було насамперед наслідком складних феодалських відносин і маргінальності слов'янського населення порівняно із титульним німецьким етносом. Однак при цьому саме у чеських землях було багато прихильників здійснення реформаторських дій, пов'язаних насамперед із свободою торгівлі. Тому на початку 40-х років в дискусіях про можливе входження до Німецького митного союзу чехи, на відміну від австрійської аристократії, підтримували ідею утворення союзу і вільної промислової конкуренції. Перетворення мануфактурного виробництва на фабричне не було миттєвим актом. Цей процес заміни однієї виробничої форми на іншу реально розтягнувся не на одне десятиліття. Спочатку повільна поступовість заміни ручної праці в основних операціях виробничого процесу ставала кроком до фабричного виробництва. При цьому підприємство на першому етапі свого розвитку проходило фазу проміжного зростання. Особливо цей процес розтягнувся у часі на чеських і словацьких землях, де більшість великих підприємств ще у першій половині 40-х років належала до підприємств із перехідним типом виробництва. Це позначилось і на низькій динаміці процесу накопичення первинного капіталу. Він проходив в умовах так званого другого видання кріпацтва. А тому початок і розгортання промислової революції відбувалися в умовах суспільнополітичної ситуації, що була характерною для періоду розпаду феодалських відносин. На відміну від таких країн Європи, як Англія і Франція, де соціальна революція підготувала підґрунтя для успішного розвитку промисловості, в Австрії й Пруссії промислова революція стала каталізатором соціального вибуху 1848 року, сприяла знищенню залишків старої феодалської структури і відкрила шлях до вільного розвитку капіталізму.

Політичним прискорювачем промислового розвитку регіонів, де проживали західні слов'яни, стали європейські явища початку XIX ст. Насамперед численні, масштабні воєнні події, що супроводжувалися наполеонівськими війнами. Наприклад, завдяки континентальній блокаді й постійному зростанню попиту на

сільськогосподарську та бавовняну продукцію, збільшилися обсяги цього виробництва в Європі. У ці роки на Чеських землях розпочався промисловий переворот. Хоча капіталістичні відносини склалися всередині патріархальних структур досить повільно, саме цехове виробництво аж до середини XIX ст. не вичерпало всіх резервів свого розвитку. Цехи ще півстоліття залишалися вагомою частиною загального економічного комплексу, що особливо було помітно у Словаччині. Так, основними джерелами існування жителів словацьких міст були ремесло і торгівля. При цьому наприкінці XVIII – на початку XIX ст. тільки у Братиславі, де у той час проживало приблизно 30 тис. жителів, кількість підмайстрів та учнів була більша, ніж кількість самих майстрів. У решті міст склалася стабільна ситуація, за якої чисельність майстрів та учнів була майже однаковою. Це пояснюється тим, що більшість ремісників були зайняті у виробництві лише частково. Решту часу вони працювали у сільському господарстві. Наприклад, у місті Спіші постійно у цеховому виробництві було зайнято близько 20,8% майстрів, решта працювала - ли у виробництві лише певну частину часу, залежно від пори року. Отже, склалася парадоксальна ситуація. Адже під час становлення індустріальної цивілізації, разом із появою промислових підприємств стабільно існувало патріархальне виробництво, що задовольняло регіональну економіку. Причина такого становища – наявність багаторічних виробничих зв'язків із переважною орієнтацією на зовнішній ринок. Чехія, Словаччина традиційно експортували свою продукцію до столиці імперії, в Угорщину та Східну Європу. Цьому сприяла дешевизна місцевої слов'янської робочої сили, що давало можливість підприємствам створювати конкурентну продукцію порівняно із західноєвропейською фабричною продукцією. До середини XIX ст. бавовняна промисловість країн Центрально-Східної Європи характеризувалася розсіяністю і провінціалізмом, що було властивим для початкового періоду індустріалізації, а технологічне забезпечення виробництва більше ніж на покоління відставало від англійських підприємств²⁰. Наприклад, на Чеських землях ще до початку XIX ст. кожен десятий житель країни був працівником полотняного виробництва. При цьому частина працівників зберігала зв'язок із сільським господарством. За таких умов, коли існував надлишок дешевої місцевої робочої сили, переважно із слов'янських селян, власники капіталу не вкладали значні кошти на придбання дорогих імпортованих машин. До речі, цьому сприяла грошова політика австрійської монархії, що високими інфляційними показниками фактично перешкоджала розвитку імперської промисловості. Тільки за період з 1799 р. до 1811 р. асигнації знецінились у 8,5 рази. Фактично гроші перестали бути засобом накопичення. Такого тривалого періоду дезорганізації фінансів, мабуть, не знала жодна інша європейська країна. Грошова нестабільність для Австрії стала магістральною тенденцією протягом усього XIX ст. Тому у полотняному виробництві довгий час використовувались усі екстенсивні форми розвитку і лише вичерпавши їх, виробник приступав до машинного оновлення. Саме у 40-і роки XIX ст., коли в інших галузях текстильної промисловості здійснювались основні зміни, полотняне виробництво потрапило у смугу жорсткої кризи, а працівники цієї галузі у своїй більшості взяли участь у національному й революційному русі. Однією із причин економічної кризи стала бюрократизація влади, яка не прагнула радикальних змін в економіці країни. Так, Франц II у внутрішній політиці спрямовував власні дії проти ліберальних реформ

свого дядька Йосифа I. Уявлення про світоглядні цінності Франца дає практика реалізації принципів його промислової політики у Відні. Промислово-економічний розвиток столиці імператор свідомо стримував для того, щоб у місті було менше пролетаріату і, відповідно, менше революційної небезпеки.

Загалом в Австрії розвиток виробництва різного роду текстилю, бавовни на Чеських землях становив досить високий відсоток порівняно з іншими районами імперії. При цьому, незважаючи на те, що на місцевих виробництвах шляхта ще утримувала свої позиції впродовж першої половини XIX ст., спостерігався відтік цієї соціальної групи з підприємництва і притік іноземного капіталу в цю галузь. Капіталізація виробництва безпосередньо вплинула на становлення нової соціальної структури слов'янського населення. У цілому стан модернізації цієї промислової галузі імперії відставав від темпів зростання, що спостерігався у провідних європейських країнах. Для підтвердження своїх слів наведемо наступну статистику. Так, у полотняній галузі Австрійської імперії перше механічне ткацьке виробництво було введено у виробничу дію в Чехії лише 1836 року. До 1843 р. в усій Австрії таких механізованих виробництв налічувалося вісім, причому три з них були розташовані у Чехії, одне – у Моравії. Водночас на теренах «світової майстерні», Англії, працювало 300 прядильень. За статистичними даними поліетнічна Австрія займала у списку світових виробників стабільне п'яте місце, залишивши при цьому позаду Російську імперію і Голландію. Зі зростанням промисловості розвивалася і харчова галузь. Поступово, із наростанням процесу урбанізації, ця галузь виробництва стала виокремлюватися із сільського господарства. У структурі харчової промисловості в першій половині XIX ст. найбільших успіхів досягли такі галузі, як виробництво цукру, пивоваріння, винокуріння і мукомельна справа. На початку XIX ст. виникли перші підприємства по виробництву цукру в чеських і словацьких землях. Однією із причин його розширення стало введення континентальної блокади. Традиційно Австрія отримувала тростинний цукор із британських колоній, а тому вимушена була шукати інші способи розв'язання цієї проблеми. Австрійський уряд усіляко підтримував різного роду експерименти у цукровому виробництві. Поступово сировинною заміною став цукровий буряк. Лише за шість років (з 1810 р. до 1816 р.) у Чехії створено 15 заводів по виробництву цукру з буряка. При цьому половина власників нових виробництв були вихідцями із місцевих міщан. Це збільшувало етнічний фінансовий капітал чехів. Упродовж першої половини XIX ст. цукрове виробництво в Австрії помітно зростало і до середини століття імперія (в основному за рахунок чеських і словацьких земель) впевнено посіла третє місце в європейському виробництві цукру.

Поступовий розвиток промисловості у чеських і словацьких землях у першій половині XIX ст. спонукав до появи масового виробництва машин. Хоча до 30-х років можна стверджувати лише про ремісниче і мануфактурне виробництво машин. До середини XIX ст. на чеських землях склалися всі економічні умови для виокремлення машинобудування у самостійну галузь, а найважливішим центром машинобудування стала Прага. Досить показовим є той факт, що зі всієї кількості парових машин, зайнятих на виробництвах Австрійської імперії, дві третини належали до вітчизняного виробництва. Розвиток машинобудівних фабрик надав величезний поштовх для технічного переоснащення всіх виробничих галузей у слов'янських районах. Незважаючи на певні успіхи країни, загалом фабричне

виробництво в Австрійській імперії відставало від розвинутих країн Європи. На той час, коли загальна потужність парових машин у Франції становила приблизно 90 тис. кінських сил, Німеччині – 40 тис., в усій Австрії до 1841 р. використовувалися парові машини загальною потужністю трохи більше ніж 7,5 тис кінських сил.

Загалом чеські землі у першій половині XIX ст. щодо промисловості були однією з найрозвинутіших частин Австрійської імперії. Чеські землі, на відміну від словацьких, за доби промислової революції до середини XIX ст. вже впевнено просувалися шляхом формування великої капіталістичної індустрії, хоча порівняно із європейськими регіонами показники земель за основними галузями виробництва відставали або, у кращому випадку, знаходилися на середньоєвропейському рівні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Травин Д. Европейская модернизация. М.; СПб., 2004. - Кн. 1. С. 599.
2. Митрофанов П. История Австрии. - СПб., 1910. - Ч. 1. С. 149-150.
3. Хрестоматия по истории южных и западных славян. - В 3-х томах. - Минск, 1987- 1989.
4. История Чехословакии. В 3-х томах. Т.1. М., 1959.
5. Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до XX ст.). Курс лекцій: Навч. посібник /В.І.Яровий та ін. – К.: Либідь, 2001.
6. Кріль М.М. Історія Словаччини: Навч. посібник. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. 264 с.
7. История южных и западных славян. В 2-х томах. Учебник. Т.1. М.: Изд-во МГУ, 2001.
8. Краткая история Чехословакии: С древнейших времен до наших дней. - М., 1988.
9. Травин Д. Европейская модернизация. - М.; СПб., 2004. - Кн. 1. С. 595.
10. Зайцева О.И. Формирование рабочего класса в чешских землях в первой половине XIX века. Дис. на соис. уч. ст. к.и.н. - М., 1996. С. 46.
11. Landes D.S. The unbound Prometheus: Technological change a. industr. development in Western Europe from 1750 to the present. L.;Н.У., 1969. – P. 169.
12. Історія південних і західних слов'ян. К., 1987.
13. Історія Чехії і Словаччини. Івано-Франківськ, 1999.
14. Краткая история Венгрии. М., 1991.

Богдан Левченко

ДИНАМІКА РОСТУ МОЛДОВСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ МАРСР В 1924-1940 РР.

У статті на основі аналізу документів і наукових робіт, проведено дослідження змін національного складу та чисельності населення Молдавської автономії у складі УРСР у 1924-1940 рр.

Ключові слова: національний склад, титульна нація, автономія, адміністративно-територіальні одиниці, перепис населення.

У 1924 р. у складі Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР) була утворена молдавська автономія (Молдавська Автономна Радянська Соціалістична Республіка). Молдавська АРСР була створена з пропагандистською метою, щоб впливати на населення Бессарабії, яку не зуміли захопити більшовики у 1918 р. Особливістю автономії було те, що молдовани ніколи не склали більшість населення регіону.

Висвітленням даної проблеми займалися вітчизняні та зарубіжні науковці. Чисельність молдавського населення Півдня України вивчав Тучинський В. В його праці на основі широкого кола джерел досліджено етапи переселення, соціально-економічний та етнокультурний розвиток молдавської меншини Півдня України [8]. В фундаментальній праці Шишмарьова В. вказана чисельність молдован в Україні, та ті населені пункти де вони компактно проживали [11]. У дослідженні Репіди А. національному складу населення Молдовської автономії приділено досить мало уваги [7]. Національний склад та чисельність МАРСР досліджували історики самопроголошеної Придністровської Молдавської Республіки, такі як Бабілонга М. та Бомешко Б. [1].

Лівобережне Придністров'я тривалий час було прикордонною територією, тому етнічний склад населення значно відрізнявся від інших регіонів. В середині 90-х рр. XVIII ст. Придністров'я було приєднане до Російської імперії. Територія краю швидко почала заселятися українцями, росіянами та молдованами, що переселяються із Бессарабії. Чисельність населення Тираспольського повіту Херсонської губернії у 1795 р. становила 23 тис. чоловік. Кількість мешканців регіону стрімко збільшувалась і через 50 р. тут проживало вже 100 тис. чоловік, 1/3 з яких склали молдовани [6].

У 1897 р. був проведений перепис населення Російської імперії, за результатами якого чисельність мешканців Тираспольського повіту склала понад 300 тис. Поліетнічним залишався національний склад населення Придністров'я, адже більшість становили українці – понад 43 %, а молдовани склали 18 %. За наслідками перепису населення в Тираспольському повіті проживало 59754 особи молдавської національності [8, с. 137].

Вивчення етнічного складу регіону почалося лише в 20-х рр. XX ст., коли перед більшовиками постала проблема проголошення автономії. Проблема полягала у тому, що при невеликій кількості титульної молдавської нації не можна було говорити про створення великої й автономної молдавської адміністративно-територіальної одиниці. Також постала інша проблема, яка полягала у неможливості проводити чіткої політики коренізації через поліетнічність регіону. Радянське керівництво не взяло до уваги ці проблеми, тому що їм потрібна була автономія, існування якої впливало б на життя Бессарабії [10].

Вивченням етнічного складу займалися декілька комісій створених більшовиками. Першою за таку роботу взялася Адміністративно-територіальна комісія, створена Народним комісаріатом внутрішніх справ за дорученням ЦК КП(б)У. У Доповідній записці заступника наркома внутрішніх справ УСР М. Черлюнчакевича, загальна чисельність молдаван складала 177,7 тис. чоловік. Із них в Одеській губернії - 138,8 тис., в Миколаївській - 18,5 тис., Донецькій - 10,4 тис. Про Подільську губ., де проживала компактна маса молдаван, в цій статистиці даних не було, оскільки в 1920 р. Поділля було зайняте поляками.

Вивченням розселення та кількістю молдаван займалася комісія створена у 2-му кавалерійському корпусі Г. Котовського. Чисельність населення Придністров'я за її даними склала 220 тис. чоловік, що на 100 тис. більше ніж зазначила Адміністративно-територіальна комісія. Через значні похибки дані комісії Котовського були визнані помилковими, а саму комісію ліквідовано [4, с. 88].

Московська ініціативна група із утворення Молдавської Автономної Республіки подала ще більш завищені цифри. У своїй доповідній записці було вказано: «На лівому березі Дністра в межах колишньої Херсонської та Кам'янець-Подільської губерній компактно проживають не менше 500-800 тис., а за даними румун - до 2-х мільйонів молдаван, що відрізняються своїм національним побутом та розмовляють на румунському діалекті-молдавській мові» [5, с. 121].

На III сесії Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету, яка проходила 12 жовтня 1924 р. у Харкові було прийнято рішення про створення Молдавської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки. Українське керівництво прохолодно відносилося до утворення автономії, проте наказ був виданий з Москви.

До 1926 р. лінія кордону декілька разів змінювалася і уточнювалася, аж доки її остаточно не утвердили на найвищому рівні. До складу Молдавської АРСР увійшла частина районів Одеської та Балтської округ Одеської губернії та окремі населені пункти Тульчинської округи Подільської губернії. На заході та південному-заході кордон Молдавської Республіки співпадав з державним кордоном СРСР. Це означало, що до складу МАРСР юридично включалась і територія Бессарабії. Загальна площа Республіки на час її створення склала 8,1 тис. км². [2].

В документах, що відображали національний склад населення, організатори Республіки шляхом фальсифікацій збільшили долю молдавського населення республіки до 48%. Влітку 1925 р. Голова Ревкому МАРСР Г. Старий офіційно оголосив статистичні дані національного складу населення Республіки. У відповідності з ними в Автономній Республіці проживало 545,6 тис. жителів, із них українців – 38,8%, молдаван – 32,1%, росіян – 11,7%, євреїв – 11,3%, представників інших національностей – 6,1% [9, с. 27-28].

17 грудня 1926 р. перепис населення МАРСР зафіксував її в розмірі 572 тис., із них українців – 277,5 тис. (48,5%), молдаван – 174,4 тис. (30,1%), росіян – 48,9 тис. (8,5%), євреїв – 48,6 тис. (8,5%), представників Інших національностей - 24,9 тис. (4,4%). Задokumentовано на території Молдавської автономії 851 населений пункт, які було об'єднано 216 міськими, містечковими та сільськими радами. З них молдавських було 85, а решта були або змішаними, або українськими, російськими, болгарськими чи іншими. На території МАРСР проживало 66,9% від загальної чисельності молдаван в Україні. Всередині самої автономії молдавське населення розміщувалось вкрай нерівномірно. Воно концентрувалось в шести придністровських районах, в двох з котрих складало абсолютну більшість [3, с. 157].

1929 р. столицю МАРСР перенесли з Балти в Тирасполь. За даними перепису 1926 р. тут проживав 301 молдаванин (1,4% населення). Однак, молдаван у Тираспольському районі, виключаючи місто, нараховувалось 16,5 тис. (38,5%), що створило більш сприятливі умови для проведення політики молдаванізації [8, с. 139].

Точну кількість молдовського населення на початку 30-х років визначити вкрай важко, адже цифри видавались кожен раз різні. Дані статистики щодо населення й національного складу МАССР публікувались в різноманітних статистичних збірниках та інших офіційних виданнях. Згідно з ними чисельність населення автономії зростала. В 1929 р. вона досягла 595,8 тис. чоловік, в 1930 р. – 603,4 тис. на початок 1933 р. – 615,5 тис. Ці цифри ґрунтувались на аналізі показників народжуваності й смертності в попередні роки [3, с. 22].

В зв'язку з суцільною колективізацією й голодом 1932 – 1933 рр. багато жителів Молдавської АССР померло чи втекло через Дністер. В радянських офіційних публікаціях чисельність населення Молдавської АССР на 1 січня 1935 р. визначалась на тому ж рівні, що й на початку 1933 р. – 615,5 тис. чоловік.

6 січня 1937 р. відбувся Всесоюзний перепис населення, який мав показати справжні дані населення МАРСР. Радянське керівництво сподівалося, що населення СРСР в цей період становитиме 180 млн. чоловік. Реальні дані показали, що підрахунки науковці були хибними, і всього в Радянському Союзі було зафіксовано 162 млн. чоловік. Перепис було оголошено помилковим, його організатори – репресовані, а самі матеріали перепису були знищені. Матеріали перепису не дозволяють точно відповісти на питання про національний склад населення Молдавської АССР. Всього в Радянському Союзі було зафіксовано 223,8 тис. молдаван, з яких 221,8 тис. проживали в Україні [2].

Новий перепис був проведений 17 січня 1939 р. на всій території Радянського Союзу. В Молдавській республіці було зафіксовано 599 тис. жителів. Молдаван в МАРСР було 171 тис. (28,54%), українців – 304 тис. (50,71%), росіян – 61,2 тис. (10,23%), євреїв – 37035 (6,18%), та ін. [1].

Отже, можна дійти висновку, що більшовики не полишали спроб захопити Бессарабію після 1918 р., адже тоді цього не вдалося досягти. Потрібно було створити плацдарм для майбутнього наступу і захоплення регіону. Радянська влада вдалася до створення молдавської автономії у складі Української СРР. Проблема була у тому, що молдовани складали меншість у регіоні, проте більшовиків це не зупинило.

Прослідкувати динаміку росту молдовського населення в МАССР важко, адже дані дуже різняться. Кожен перепис і підрахунок вівся зі значними фальсифікаціями фактів. На найвищому рівні віддавались накази про те, що потрібно правильно «підрахувати» кількість молдован і зробити їх титульною нацією регіону. Для цього спеціально створювались нові системи визначення національності пов'язані з мовою, віросповіданням та самоідентифікацією населення. Навіть це не допомогло значно покращити показники. Чисельність населення Молдавської АССР в 1939 р. збільшилась в порівнянні з 1926 р. на 26,8 тис. осіб і становила 171 тис. Проте існує проблема в тому, що точний відсоток молдован при проведенні перепису визначити неможливо, оскільки жоден з доступних методів підрахунку не був точним. Національні і демографічні зміни в Придністров'ї слід пояснювати не тільки природними причинами, але і політикою, яку проводив Й. Сталін, яка у 1930-ті рр. проявлялася у діях системи, терорі, голодоморі і репресіях.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабилунга Н. В. Приднестровский конфликт: исторические, демографические, политические аспекты/ Тирасполь: РИО ПТУ, 1998. 87 с.
2. Бабюх Ю. А. Молдавська АРСР в складі УРСР: формування території та національний склад населення (1924 - 1940 рр.): дис. канд. іст. уаук: 07.00.01. К.: Ін-т історії України НАН України, 2012. 219 с.
3. Галущенко О. С. Население Молдавской АССР (1924-1940 гг.). Кишинёв: Тип. Акад. Наук, 2001. 48 с.
4. История Приднестровской Молдавской Республки. Т.1. С.88
5. Начало большого пути. Сборник документов и материалов к 40-летию образования Молдавской ССР и создания и Коммунистической партии Молдавии. Кишинев, 1964. С. 121-122
6. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897. Херсонская губерния. СПб., 1904. Т.47. С.74-75.
7. Репида А. Образование Молдавской АССР. Кишинев: «Штиинца», 1974. 181 с.
8. Тучинський В. А., Григорчук П. С. Чисельність та національний склад населення Молдавської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки 1924-1940 рр. //Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. 2007. №12. С. 136-140.
9. Хоменко А. Національний склад людності УСРР. Харків, 1929. С.27-28.
10. Черлунчакевич Н.А. Национальный состав Советской Украины. Харьков, 1925. С.62-63.
11. Шишмарев В. Ф. Романские поселения на Юге России. // Труды архива. Вып. 26. Ленинград: Наука, 1975. 244 с.

Павло Кравченко

ТОНІ ДЖАДТ ПРО «СПАДЩИНУ» ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ДЛЯ ЄВРОПИ В ЛЮДСЬКОМУ ВИМІРІ

У статті викладений стислий зміст і зроблений аналіз однієї з проблем, яку розглядає Т.Джадт у книзі «Після війни. Історія Європи від 1945 року». Автор, використавши велику кількість джерел та літератури, на основі їхнього критичного осмислення показав драму народів Європи в перші роки після закінчення Другої світової війни.

Ключові слова: Друга світова війна, нацистська окупація, місцеве населення, смертність, переселення народів, репатріації.

Чергова книга відомого історика Т. Джадта, перекладена українською мовою, присвячена історії Європи від закінчення Другої світової війни до сьогоднішнього дня. Автор виклав своє бачення післявоєнного періоду, ґрунтуючись на дослідженнях європейських та американських спеціалістів у різних галузях і сферах. Цікавими є його роздуми про спадщину війни для народів європейського континенту.

Насамперед Т. Джадт зауважує, що Друга світова війна «від Франції до України» [1, с. 33] стала перш за все випробуванням для мирного населення. Пояснюється це просто: власне битви армій відбувалися на початку та в кінці конфлікту, а в проміжку віна продовжувалась у формі окупації, репресій, експлуатації та винищення, часто тотального. Солдати ворогуючих сторін розпоряджались життям і смертю десятків мільйонів людей. І це продовжувалось, на відміну від Першої світової війни, довше. Крім того, для деяких держав, наприклад, Чехословаччини, віна розпочалась раніше, у жовтні 1938 р. Цілком справедливо автор зазначив, що для Східної Європи та на Балканах війна не закінчилась у 1945 р. з поразкою нацистської Німеччини та її союзників, тому що розпочався період нової, радянської, окупації.

Т. Джадт показує різницю між попередніми в історії Європи війнами та нацистською окупацією. Якщо раніше завойовники нападали та вбивали місцеве населення безсистемно, випадково, то нацисти робили це по-іншому: окуповані народи змушені були «або служити Райху, або були приречені на знищення». Нацисти вели себе в Європі так, як європейці відносилися до тубільного населення на інших континентах у попередні епохи: «самі європейці не зазнавали такого ставлення, принаймні на територіях на захід від Бугу та Пруту» [1, с. 34].

Вперше в європейській історії всі ресурси країн були направлені на перемогу. Першість у цьому відношенні, у розумінні експлуатації ресурсів інших держав і народів, тримала Німеччина: економіка багатьох країн Європи обслуговувала потреби німців. Більше того, багато європейців змушені були не з власної волі їхати до Німеччини і працювати на німецькому оборонному виробництві. У вересні 1944 р. у Рейху перебували 7.487.000 іноземців, які становили 21 % трудового ресурсу країни [1, с. 34].

Оцінюючи наслідки війни, Т. Джадт, як і більшість дослідників та сучасників, робить наголос на безпосередній шкоді, яку вона завдала державам і населенню. Зазначено, що дуже мало європейських міст unikнули руйнацій під час Другої світової війни. Бомбардування нацистів нанесли великої матеріальної шкоди багатьом окупованим державам. Стосується це і людських жертв.

Та найбільшої матеріальної шкоди, зазначає автор, завдали безпрецедентні бомбардування західних союзників у 1944 та 1945 рр. і наступ Червоної Армії «від Сталінграда до Праги». Німецькі міста Гамбург, Кельн, Дюссельдорф, Дрезден та десятки інших були цілком знищені американською авіацією; Київ був перетворений на руїни; Варшаву німецька армія «педантично підпалювала та підривала вибухівкою». В останні 14 днів війни на Берлін впало 40 тисяч тон снарядів [1, с. 35].

Крім руйнацій міст і будинків сільських жителів, було зруйновано у більшості випадків транспортне сполучення та комунікації. Залізничні локомотиви, паровозний парк, вагони стали непридатними для використання. Багато шосейних і залізничних доріг та мостів були підірвані ворогуючими сторонами. Дві третини торговельного французького флоту затонуло [1, с. 37].

Та найбільші втрати були не в Західній Європі, а на Сході континенту. «нацисти поводитися із західними європейцями з певною повагою – хоча б для того, щоб більше з них скористатися, а ті, зі свого боку, відповідали взаємністю, докладаючи порівняно мало зусиль, щоб опиратися чи перешкоджати німецькому наступу» На Сході війна була зовсім іншою і, відповідно, іншим було відношення

німців та їхніх союзників до населення. Автор наводить дані про втрати СРСР: зруйновано 70 тис. сіл та 1700 міст, 32 тис. заводів та 65 тис. км залізниці. Величезні втрати понесла Югославія: знищено 25 % виноградників, 50 % худоби, 60 % доріг, 75 % нив та залізничних мостів, населення скоротилося на 10% у порівнянні з повоєнними часами [1, с. 37].

Однак матеріальні збитки, зазначає автор, «тьмяніли проти людських втрат» Між 1939 та 1945 роками «на війні та через неї загинуло 36.5 мільйона європейців [1, с. 37]. І це тільки прямі втрати. Т. Джахт зазначає, що жодний до тих пір задокументований конфлікт в історії людства не призводив до таких великих жертв за такий короткий час. Вражає й те, що найбільша кількість жертв – серед мирного населення: вона перевищує військові втрати в СРСР, Угорщині, Польщі, Югославії, Греції, Франції, Нідерландах, Бельгії та Норвегії. Лише у Великій Британії та Німеччині військові втрати перевищували втрати серед мирного населення [1, с. 38].

Серед причин такої високої смертності серед мирного населення автор називає масові знищення й табори смерті, хвороби й недоїдання, розстріли та спалення заручників, розправи й репресії проти мирних жителів, бомбардування й обстріли, бої в містах і в сільській місцевості, сплановані страти колон біженців, смерть від виснаження серед в'язнів-робітників на воєнному виробництві та в трудових таборах.

Серед втрат СРСР автор виділяє військовополонених. Німці взяли в полон на Східному фронті близько 5.5 млн воїнів Червоної армії, з яких приблизно три чверті – у 1941 році. З них 3.3 млн загинули від голоду, холоду та жорстоких умов у таборах. Із 750 тис. радянських солдатів, які потрапили в полон під Києвом у 1941 р., лише 22 тис. дожили до Перемоги [1, с. 39].

Зважаючи на такі втрати, стає зрозумілим, чому у післявоєнній Європі, особливо в її центральній та східній частинах, чоловіки стали меншістю. В СРСР, наприклад, жінок було на 20 млн більше, ніж чоловіків. Це, крім іншого, суттєво впливало на розвиток економіки, де жінки виконували всі роботи. Додамо, що не вистачало не тільки чоловічих рук. Не було техніки і навіть коней. В Югославії, де німці поставили за мету стратити всіх чоловіків, старших за 15 р., в багатьох населених пунктах їх не залишилося зовсім [1, с. 39].

Варті на увагу й те, що писав Т. Джахт про відношення солдатів Червоної армії до мирного населення тих країн, території яких вони звільняли від нацистів. Мова насамперед – про жінок, які були піддані масовому насильству. Тільки у Відні, за даними клінік та лікарів, протягом трьох тижнів, радянські солдати згвалтували 87 тис. жінок. Ще гірша ситуація склалась на території Німеччини. Від 150 до 200 тис. «російських немовлят» народилося в радянській окупаційній зоні [1, с. 40-41]. Можна, звичайно, пояснити таке відношення червоноармійців до жінок ворожої держави, яка скоїла так багато злочинів на батьківщині, та факти залишаються фактами.

Післявоєнна Європа – континент з величезною кількістю дітей-сиріт. Лише в Берліні у кінці 1945 р. налічувалось 53 тис. безпритульних дітей. У Польщі, за деякими підрахунками, було близько 200 тис. сиріт, в Югославії, ймовірно, 300 тис. Цю проблему необхідно було вирішувати швидко, зважаючи на її серйозність.

Ще одним наслідком війни було небачене раніше переселення народів. Для сталінського СРСР нічого дивного у цьому не було: в країні була продовжена

довоєнна політика. Переселення практикував і Гітлер. Упродовж 1939-1943 рр. два диктатори переселили, депортували та розігнали близько 30 млн осіб [1, с. 43]. Коли нацисти почали відступати, почався новий етап переселення, який мав дещо інші причини: від Червоної армії тікали насамперед ті, хто боявся сталінської влади, різного роду колаборанти, просто ті, хто хотів перебратися на Захід. Крім них, на території Німеччини перебували мільйони робітників різних країн, яких здебільшого насильно свого часу привезли до Райху. Та коли прийшла пора повертатися назад, на батьківщину, не всі цього хотіли. Багато з них не бажали, наприклад, повертатися до СРСР, підозрюючи, що їх покарають за не зроблені ними злочини.

«Те, що відбувалося в 1945 році та тривало щонайменше рік, було безпрецедентним експериментом з етнічних чисток та міграції населення» [1, с. 44]. Особливо масштабною у цьому розрізі була офіційна державна політика. Наприклад, сталінський режим організував примусовий обмін населенням між Україною і Польщею: мільйон поляків добровільно чи примусово переїхали із Західної України до Польщі, натомість півмільйона українців були переселені з території Польської держави. Болгарія переселила до Туреччини 160 тис. турків. Подібні процеси відбувалися з угорцями, чехами, німцями, італійцями. З Судет були виселені майже три мільйони німців. 623 тис. німців були виселені з Угорщини. З Польщі – 1,3 млн. Найбільша кількість німців була примусово депортована з території Східної Пруссії, яка стала частиною СРСР. Всього таких німців, як стверджує Т. Джадт, було переселено до Німеччини з інших територій 13 млн. [1, с. 46].

Говорячи про окремі відмінності між результатами Першої та Другої світових війн, Т. Джадт звертає увагу на цікавий факт: коли після Першої світової війни змінювалися, за розсудом переможців, кордони, то після Другої світової війни кордони, за невеликими винятками, залишалися непорушними. Переміщувалися люди: «Якщо вцілілим меншинам Центральної та Східної Європи не могли забезпечити ефективного міжнародного захисту, то їх цілком можна було переселити в більш придатні місця». Винятком була Польща, яка, з одного боку, втратила території (на Сході), а з іншого – придбала (на Заході) [1, с. 47].

Результатом етнічних переселень стала «Європа національних держав, які були етнічно більш однорідні, ніж будь-коли раніше». Для підтвердження своїх слів автор наводить такі дані: у Польщі, де в 1938 р. проживало лише 68 % поляків, у 1946 р. більшість населення складала поляки; Чехословаччина стала чеською та словацькою, «втративши» 22% німців, 5% угорців, 3% закарпатських українців, а з 55 тис. євреїв на 1950 р. залишилося 16 тис. «Давні європейські діаспори – греки і турки на Південних Балканах та навколо Чорного моря, італійці в Далмації, угорці в Трансильванії й на півночі Балкан, поляки на Волині (в Україні), Буковині та в Литві, німці від Балтійського до Чорного моря, від Рейну до Волги, і євреї по всій Європі – зменшилися та зникли. Народилася нова, «впорядкованіша Європа» [1, с. 47-48].

Треба брати до уваги трагедію переміщених осіб, які сприяли «впорядкуванню» Європи: мільйони людей втратили свої домівки, звичний спосіб життя, змушені були у багатьох випадках пристосовуватися до нових соціально-політичних та ідеологічних реалій тих країн, у межах яких вони тепер мали жити.

Автор звернув увагу на ще один важливий бік проблеми біженців і переміщених осіб, і вона стосувалась передусім вихідців зі Східної Європи. Наприклад, частина громадян, які перебували в Німеччині, не могла повернутися додому з тієї простої причини, що країн, куди вони могли б повернутися, не існувало в повоєнній Європі. Та була ще одна вагома причина: багато з них не хотіли повертатися додому, хоча всі жителі СРСР мали повернутися назад відповідно до укладеного між союзниками договору. Виняток складали громадяни Естонії, Литви і Латвії, окупації яких Захід не визнавав: їм було надано право вибору. Інші ж, в тому числі й українці, мали повертатися навіть примусово, хоча не хотіли того. З причин можна виділити небезпідставний страх репресій проти тих, хто побував на Заході, навіть у концтаборі. Багато поляків, югославських громадян, чехів і словаків та інших не хотіли повертатися до країн, які стали комуністичними. Та американським і британським чиновникам важко було зрозуміти таких людей, і впродовж 1945-1947 рр. вони репатріювали 2.272.000 радянських громадян [1, с. 50], значна частина яких була відразу або ж невдовзі репресована. Трагедія полягала ще і в тому, що багато людей ніколи не були радянськими громадянами – російські емігранти, українські вояки УПА, члени ОУН та ін. – всі вони були репресовані негайно. Таким чином сталінський режим позбувався потенційних і ймовірних противників: кожний п'ятий із них був страчений або ж висланий до ГУЛАГу [1, с. 50-51].

Примусові репатріації із Заходу на Схід припинилися лише з початком «холодної війни», коли до переміщених осіб почали ставитись як до політичних біженців. Та постала нова проблема: що з ними робити? Частина з них залишилась у західних країнах як робоча сила, потрібна для післявоєнної відбудови, та це були у більшості чоловіки – шахтарі, будівельники, працівники сільського господарства. Для більшості ж тих, хто претендував на громадянство тієї чи іншої країни, існували обмеження. Так, при наймі на роботу мали перевагу незаміжні жінки. Однак Канада, наприклад, у 1948 р. відмовляла всім жінкам та дівчатам, які мали освіту, вищу за середню. Цілком природно, що нікому не потрібні були літні і хворі люди, сироти. У цілому Європа проявляла дуже низький рівень співчуття до долі таких людей.

Нарешті, нікуди не поділась і проблема єврейського населення, хоча до них ставилися по-іншому. Наприклад, в американській зоні окупації, за розпорядженням президента США Г. Трумена, до кінця 1945 р. про них піклувались окремо. Як зазначає Т. Джадт, про повернення до СРСР чи інших країн Східного блоку не могло бути й мови: ті не виявляли до них жодного інтересу. На Заході їх теж особливо ніхто не чекав, отже, за іронією долі, у більшості своїй вони залишилися в Німеччині. У значній мірі проблема була вирішена з утворенням держави Ізраїль: за 1948-1952 рр. туди переїхали 332 тис. європейських євреїв.

У підсумок наведемо такі дані з книги Т. Джадта: США у 1947-1949 рр. прийняли 400 тис. осіб, а в 1953-1957 рр. – ще 185 тис. Канада прийняла загалом 157 тис. нових поселенців з Європи, Австралія – 182 тис. [1, с. 52]. Це були люди, які нарешті здобули нову батьківщину й могли розпочати облаштовувати своє життя після стількох років жахів війни.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Джадт Т. Після війни. Історія Європи від 1945 року / пер. з англ. Катерина Зарембо. К.: Наш формат, 2020. 928 с.

Олег Мельничук

ПЕРЕБУДОВА В СРСР ЗА КНИГОЮ А. ЧЕРНЯЄВА «СОВМЕСТНЫЙ ИСХОД. ДНЕВНИК ДВУХ ЭПОХ. 1972-1991»

У статті висвітлено перебудовчі процеси в СРСР (1985-1991 рр.) за щоденниками помічника генерального секретаря ЦК КПРС з міжнародних справ А. Черняєва. Охарактеризовано особистість М. Горбачова та визначено його роль у спробі реформування радянського тоталітарного режиму.

Ключові слова: гласність, «нове мислення», перебудова, М. Горбачов, А. Черняєв, ЦК КПРС.

Періоду історії останнього десятиріччя СРСР, у тому числі й горбачовській перебудові, присвячена значна кількість мемуарної, біографічної та аналітичної літератури. Вагоме місце серед них займає серія книг достатньо відомого в середовищі партійної еліти того часу, одного з відповідальних працівників Міжнародного відділу ЦК КПРС, а в 1986-1991 рр. помічника Генерального секретаря ЦК КПРС з міжнародних справ, згодом президента СРСР М. Горбачова – Анатолія Черняєва.

Черняєв Анатолій Сергійович народився 25 травня 1921 р. в інтелігентній московській сім'ї. Був учасником Другої світової війни. В 1947 р. закінчив історичний факультет та аспірантуру Московського державного університету. Захистив кандидатську дисертацію «Економічна криза в Англії після Першої світової війни». В 1949 р. виступив офіційним опонентом на захисті диплома доньки Йосипа Сталіна – Світлани. В 1950-1958 рр. викладав у МДУ, деякий час виконував обов'язки завідувача кафедри нової і новітньої історії. В 1961-1986 рр. працював у міжнародному відділі ЦК КПРС (з 1971 р. на посаді заступника завідувача). З 1981 р. кандидат, а згодом член ЦК КПРС, член Центральної ревізійної комісії ЦК КПРС, Народний депутат СРСР. У 1986-1991 рр. – помічник Генерального секретаря ЦК КПРС, згодом – Президента СРСР М. Горбачова з міжнародних справ, зокрема належав до ліберальної частини його оточення. З 1992 р. працював співробітником Міжнародного фонду соціально-економічних і політичних досліджень М. Горбачова, керівником проекту «Документальна історія Перебудови: внутрішня політика перебудови». Помер 12 березня 2017 р. у віці 95 років.

Нерідко сучасники А. Черняєва називають його «посланником інтелігенції у владі». Колишній посол Великобританії в СРСР Родрік Бретвейн писав про А. Черняєва: «Будучи співробітником апарату ЦК КПРС він підтримував зв'язки із вченими в області політичних наук, економістами, спеціалістами з міжнародних справ ..., а також із художниками, театральними режисерами і музикантами ліберального спрямування. Він, як і вони, не був дисидентом. Але і він і вони, були

частиною інтелектуального світу, що виробив «нове мислення», яке принесло практичні результати, коли Горбачов очолив комуністичну партію» [1].

В поглядах А. Черняєва було «щире західництво», яке не є популярним в нинішній путінській Росії. Він признавав, що західництво «в крові у російського інтелігента», але завжди вважав входження Росії в Європу місією свого покоління. Він не поспішав відмовлятися від російської традиційної ролі «великого брата». Але інтелігентне начало завжди переважало: А. Черняєв на дух не переносив націоналізму та антисемітизму, і роль росіян у федеративній державі бачив в тому, щоб захищати «слабкі» і «малі» народи, а не в тому, щоб відстоювати імперію кулаками. Незважаючи на те, що А. Черняєв негативно сприймав критику на адресу М. Горбачова, він вважав великою помилкою публічне схвалення останнім приєднання Криму до Росії. На його думку, таким поступком М. Горбачов наніс удар своїй репутації і своєму місцю в історії [1].

Будучи партійним функціонером, упродовж 1971-1991 рр. він вів щоденники, куди занотовував усі найважливіші події політичного, економічного та культурного життя, власні враження та розмірковування від побаченого, почутого чи прочитаного. За 20 років ним було написано 45 «томів», кожен з яких обсягом біля 400 сторінок. По закінченню службової кар'єри, після розпаду СРСР, зміст щоденників був ним використаний для написання книг: «Шесть лет с з Горбачёвим. По дневниковым записям» (1993); «Моя жизнь и моё время» (1995); «1991 год. Дневник помощника президента» (1997); «Был ли в России шанс?: Он – последний» (2003); «В Политбюро ЦК КПСС... По записям Анатолия Черняева, Вадима Медведева, Георгия Шахназарова 1985-1991)», збірки вибраного, десятки статей тощо.

У 2008 р. у видавництві «РОССПЭН» побачила світ одна із найоб'ємніших його книг (обсягом 1063 сторінки) – «Совместный исход: Дневник двух эпох (1972-1991 годы)». Книга одразу ж набула неабиякої популярності. Генеральний директор видавництва РОССПЭН Андрій Сорокін назвав її «унікальним історичним джерелом», стверджуючи, що «у світовій практиці є незначна кількість щоденників, які б велися упродовж тривалого часу людьми, що знаходилися в самому епіцентрі політики» [2, с. 138]. Особливість подачі матеріалу в книзі полягала в тому, що зміст записів щоденника тих часів супроводжується оцінками і роздумами з приводу викладених подій. Із змісту книги нашому аналізу буде піддана лише остання доба радянської історії – період горбачовської перебудови.

Розкриваючи передумови перебудовчих процесів в СРСР, А. Черняєв стверджує, що ще до обрання Генеральним секретарем ЦК КПРС М. Горбачов сформувався як державний діяч загальносоюзного та міжнародного масштабу. «Ще за хворого Андропова на цій незвичайній для радянських верхів фігурі концентрувалися надії соціально і фізично втомленого, ідейно обезглузлого суспільства, якому чинили опір фарисейство, брехня і показуха, які давно стали характерними прикметами режиму» [3, с. 603]. Розчарування, що не М. Горбачова, а К. Черненко було обрано Генеральним секретарем після смерті Ю. Андропова, остаточно переконало автора книги у «безнадійності та державній безвідповідальності вищого керівництва країни, ураженого старечим маразмом». Тим не менш, цей період був використаний М. Горбачовим для нарощування своєї активності та демонстрації інтелектуальної та політичної переваги над «колегами». Сходженню М. Горбачова, на думку автора, сприяли і об'єктивні

обставини: деградація економіки; колосальний державний борг; відсутність ефективних методів управління; безкарність, сірість чиновників-бюрократів; ідеологічна опозиційність частини інтелігенції тощо. Спостерігаючи усе це, М. Горбачов вірив, «що лікарем може стати партія, очищена від скверни». Він вірив у чистоту та моральну силу ідей лєнінізму, у привабливість та авторитет іконізованого образу В. Леніна. І, звичайно, покладався на дисципліну, простіше кажучи, покірність кадрів, які звикли робити те, що вигадає та накаже «Центральний комітет» від імені Генерального секретаря. Сподівався і на ентузіазм, що може викликати новизна задумів і «великих цілей» [3, с. 604].

Описуючи у своїх щоденниках перший місяць перебування на посаді Генерального секретаря М. Горбачова, автор акцентує увагу на змінах у стилі керівництва та поверненні до андроповських методів роботи у вищих ешелонах влади. Аналізуючи рішення квітневого 1985 р. Пленуму ЦК КПРС, А. Черняєв висловлює сумнів, щодо наявності в нового генсека на той час чіткої концепції виведення країни на рівень світових стандартів. Помітним, на його думку, був прояв лише окремих ознак методології: порядок, договірна дисципліна, децентралізація управління та планування; прагнення до очищення партії тощо. Головні завдання полягали в «розхитуванні» догм, що склалися при Л. Брежнєві, «пут парадності», бюрократичної інертності, чванства, руйнування норм «монархічної реставрації, що завдавали шкоди економіці та моралі» [3, с.634].

Автор книги описує захоплення рядових громадян від публічних зустрічей М. Горбачова та транслюванням їх по телебаченню. Рефлексує з приводу виступу генсека в Ленінграді 17 травня 1985 р., він зазначав: «Ми, нарешті, отримали лідера, який знає предмет, захоплений своєю справою, вміє своєю мовою висловлювати те, що хоче донести до людей, не боїться спілкуватися з ними, не боїться здатися не досить величним. І справляє враження людини, яка дійсно хоче зрушити з місця цей віз, що погряз у бруді, розворушити людей, змусити їх бути самими собою, діяти сміливо, ризикувати, покладатися на здоровий глузд, думати своєю головою і робити, робити» [3, с. 641].

Підводячи підсумки 1985 р., А.Черняєв визначає його як рубіжний в історії країни та світу, співставляючи його за масштабами із 1917 роком. Стверджується, що в цей рік магічні слова «перебудова» і «гласність» ще не стали символом початих перетворень. Не було запроваджено будь-яких кардинальних реформ, що зачепили суспільство, окрім постанови про боротьбу із алкоголізмом. Вважаючи її прийняття фатальною помилкою влади, автор стверджує, що вона «вкотре продемонструвала як добрий намір, ставши державною політикою, приносить більше зла, ніж інший злочинний намір» [3, с. 670]. Водночас, на переконання автора, новий генсек відкинув «величні» манери «вождя» і постав перед народом як справжній лідер, якого вже давно чекали. Припинивши репресії він прибрав страх із суспільно-політичної атмосфери.

1985 рік відзначився й значними кадровими змінами у верхньому ешелоні влади, однак їх причиною були, передусім, бездарність, некомпетентність, невігластво та випадковість їх перебування на високих посадах або ж дискредитація в очах суспільства. Автор переконаний, що із самого початку М. Горбачов намагався включити в процес перетворень «людський фактор», розбудивши таким чином в людях енергію, ініціативу, ентузіазм. Хоча й не враховував той факт, що члени суспільства вже давно відвикли жити не за

вказівками. Хибними виявилися і прагнення генсека підвищити роль партії, перетворивши її в авангард та локомотив реформ.

Інтенсивний вихід СРСР на міжнародну арену із новою зовнішньою політикою, на думку автора, був продиктований, передусім, важким внутрішньо-економічним становищем країни. Слід було змінювати ставлення Заходу до Радянського Союзу, припиняти конфронтацію, гонку озброєнь, звільнитися від тягаря військово-промислового комплексу і налагодити більш ефективні зовнішньоекономічні зв'язки. Окрім того, для М. Горбачова була особисто неприйнятною ядерна загроза всьому людству. Своїм обліком, поведінкою, вмінням вести діалог новий генсек відродив серед лідерів Заходу і громадськості надію на припинення, нарешті, холодної війни. Підсумовуючи події 1985 р., автор називає його «роком стилю», який змінив атмосферу в країні і, частково, за її межами [3, с.672].

Чим більше пізнає А. Черняєв нового генсека, тим більш захоплюється його особистими якостями, якими, на його думку має бути наділений керівник. У своєму щоденнику за 18 січня 1986 р., ще не будучи офіційно помічником М. Горбачова, автор зазначає: «... ми отримали рідкісного лідера, розумного, обдарованого, «живого», чесного, з ідеями, з фантазією. І сміливий. Міфи і табу (у тому числі ідеологічні упередження) – для нього тьфу. Він будь-яке переступить» [3, с. 677]. А. Черняєв простежує формування навколо генсека-реформатора нового «центру сили», до якого увійшли О. Яковлев, Г. Розумовський, В. Медведєв, А. Лук'янов [3, с. 680].

Отримавши з 1 лютого 1986 р. посаду помічника Генерального секретаря ЦК КПРС з міжнародних питань, автор отримав можливість спостерігати за поведінкою, манерами та діями М.С. Горбачова в рамках повсякденного особистого та ділового спілкування. А. Черняєв акцентує увагу передусім феноменальній відвертості М. Горбачова, яка іноді шокувала оточуючих, а також жорстку критику останнім існуючого стану справ. Разом з тим, у своїх записках А. Черняєв вказує на половинчастість реформаторських ідей. Так, приміром, сприяючи поширенню гласності, він розглядав її не як свободу слова, а як знаряддя партії у здійсненні перетворень. Або ж критикуючи практику відносин із зарубіжними компартіями та комуністичним рухом загалом, він продовжував вірити, що такі відносини, звільненні від опіки партії, вони можуть мати перспективу. Налагоджуючи принципово нові відносини із Заходом, М. Горбачов, в той же час, продовжував розглядати СРСР як «ідеологічну державу». Будучи стурбованим кадровим забезпеченням перетворень, генсек не мав жодних сумнівів у тому, що КПРС може і має стати їх авангардною та рушійною силою. Загалом, діяльність генсека-реформатора у 1986 р. за спостереженнями А. Черняєва у книзі визначається формулою «незвичайна сміливість в словах при оцінці проблем та обережність у практичних кроках» [3, с. 693].

Червневий пленум ЦК КПРС 1987 р., що накреслив основні вектори економічного розвитку СРСР в умовах перебудови на думку А.Черняєва є значно важливішою подією для долі держави, ніж перехід до НЕПу, оскільки проголошену нову економічну політику було в подальшому згорнуто. Натомість сучасні економічні перетворення він визначає як незворотні [3, с. 700].

Немало місця в щоденниках А. Черняєва відведено висвітлення опору процесам перебудови з боку найближчого оточення з ЦК КПРС. Так, «проти

«нового мислення» у зовнішній та внутрішній політиці відкрито чи приховано висловлювались А. Громико, Б. Пономарьов. Є. Лігачов, В. Воротніков, М. Соломенцев та ін. Водночас автор стверджує, що основною причиною такої позиції був не антагонізм, а боязнь втратити монополію на владу, що забезпечувала матеріальне благополуччя та надавала привілеї. Вихід А. Черняєв бачив в швидких рішучих діях та нових методах, які забезпечать в майбутньому підтримку курсу перебудови [3, с. 710].

Характеризуючи 1987 р., автор називав його піком перебудови. На цей час, на його думку, гласність породила «свободу слова», яку вже не розглядали як ідеологічний інструмент КПРС. Вона створила зовсім нову атмосферу в суспільстві. У взаємовідносинах «влада-народ» все більш затребуваними стають правда і чесність. М. Горбачов, завдяки своїм аналітичним та пізнавальним здібностям, все відвертіше висловлювався про негативні наслідки «реального соціалізму». Він, як і раніше, оптимістично оцінював розпочаті реформи, хоча в цей час в нього з'являються перші сумніви, якими він ділився з найближчим оточенням. На, присвяченому кадровій політиці, січневому пленумі ЦК КПРС вперше було озвучено про вину партії за кризовий стан в країні, однак він не виправдав очікувань М. Горбачова. Представники партійної еліти в центрі і на місцях не мали ні бажання, ні здібностей виконувати роль авангарду перетворень. Прагнучи знайти вихід, М. Горбачов вирішив через Всесоюзну партійну конференцію позбавити КПРС владних державних функцій та відновити повновладдя Рад, ліквідоване Й. Сталінім в 1920-х рр. [3, с. 766].

У 1987 р., за спостереженнями А. Черняєва, з'являються признаки розчарування в народі та наростання апатії, а головне, пасивність та небажання працювати по новому тих, хто за задумом мав стати «прорабом перебудови». Все частіше з'являються принципи розбіжності серед вищого керівництва. Поряд із М. Горбачовим залишаються лише О. Яковлев, Е. Шеварнадзе, М. Рижков та В. Медведєв.

В той же час, на думку автора, 1987 р. характеризується проривом у зовнішній світ. М. Горбачов стає відомим за рубежем і його популярність все більш зростає. На Заході починають розуміти серйозність намірів перебудови. Новим потужним фактором зовнішньої політики стає довіра, завдяки якій вдається покінчити із холодною війною. СРСР остаточно відмовляється від комінтернівської спадщини в комуністичному русі. Велику роль у формуванні нового іміджу М. Горбачова та Радянського Союзу зіграла його книга «Перебудова і нове мислення для нас і для всього світу», яка стала світовим бестселером [3, с. 767].

Автор книги не упускає й той факт, що саме в 1987 р. на горизонті перебудови з'явився «небезпечний», завчасно «не розпізнаний об'єкт» – Б. Єльцин. Саме він, будучи ображеним, зумів поставити під сумнів досягнення трьох років перебудови. Основною ж метою його критики, на думку В. Черняєва, було прагнення добитись влади. Через демократичні тенденції, що панували вже в органах влади, Б. Єльцин, відсторонений від влади, вже не міг бути знищений як при тоталітарному режимі, чим згодом і скористалася цілком реальна опозиція до М. Горбачова [3, с. 768].

1988 рік А. Черняєв характеризує як переломний, однак не в кращий бік. В цей рік М. Горбачов сформулював стратегію перемін і запропонував ряд заходів, щоб зробити їх незворотними. Скориставшись «справою Ніни Андрєєвої», М.

Горбачов остаточно відмежувався від ностальгії по сталінізму і безповоротно засудив його. На XIX Всесоюзній партконференції він започаткував відокремлення партії від державної влади. Окрім того, він провів радикальну реорганізацію партійного апарату та вивів із Політбюро та Секретаріату ЦК представників брежневської епохи, що в майбутньому призвело до формування «партійної» опозиції перебудові. Поїздка М. Горбачова в Красноярський край остаточно переконала його у відсутності кадрів, які спроможні та бажали здійснювати корінні перетворення. Ситуація ускладнювалась через зростання національних проблем та протиріч, на які невчасно реагувала центральна влада [3, с. 811].

В економічній сфері 1988 рік засвідчив неефективність ринкових реформ. Відхід від радянських методів планового господарства та запровадження новацій різко погіршили економічну ситуацію, а отже й психологічну атмосферу в державі, що вилилось в масове незадоволення політикою перебудови.

Цей рік виявився рубіжним у відході від марксистсько-ленінських постулатів у зовнішній політиці. Яскраво це засвідчив виступ очільника СРСР на сесії Генеральної асамблеї ООН. Політика «нового мислення» була підтверджена виводом військ із Афганістану. Загалом це означало, що експансіоністська політика назавжди зникла з міжнародної діяльності СРСР. Період холодної війни практично підходив до свого завершення [3, с. 813].

Тональність записів щоденника за цей рік свідчить, що автор продовжує захоплюватись історичним подвигом М. Горбачова, хоча й все менше вірить в успіх його задуму.

В 1989 р. вже явно спостерігаються руйнівні тенденції в державному апараті. Політбюро як центр влади втратив авторитет і можливість добиватись виконання своїх рішень. Фактично воно розкололось на горбачовців та лігачовців, але і в кожному із них не було єдності. Партійні органи на місцях втрачали свою владу, однак Ради ще не були готові її взяти. Суспільне життя вийшло з під контролю центру. Дискредитація радянської системи та історії практично не зустріла серйозного політичного та ідеологічного опору. Спроби ж М. Горбачова зупинити цей руйнівний процес вмовлянням інтелігенції – не знайшли розуміння. Сам же він не погодився з рекомендаціями колег «застосувати владу», оскільки це б суперечило його «філософії» перебудови та означало кінець гласності та курсу на демократизацію [3, с. 850].

В результаті виникла велика кількість політичних клубів, блоків, союзів, товариств, асоціацій, «Народних фронтів», «платформ», «рухів». Вони не були єдиною опозицією, однак у сукупності складали широку антигорбачовську та антикомуністичну опозицію. Погіршення економічної ситуації лише посилювало вплив опозиції.

Крах планової економіки став незворотнім, відкривши шлях тіньовій економіці та новим господарським суб'єктам. Сконцентрувавши в своїх руках значні матеріальні ресурси вони вже претендували на політичну владу.

Загострилися національні відносини. На Кавказі розпочалася війна за Нагорний Карабах. Прибалтійські республіки фактично вийшли з-під влади Москви. З'явився небезпечний для цілісності імперії російський фактор, а з ним і «фактор Єльцина».

Натомість у зовнішній політиці 1989 рік був визначальним у припиненні холодної війни та ліквідації комуністичних режимів у Східній Європі, оскільки М. Горбачов відмовився від насильницьких методів їх збереження [3, с. 851].

Описуючи М. Горбачова як людину та державного діяча, автор не схильний звинувачувати його в грубих помилках чи прорахунках. Адже він розуміє, що радянський лад, ще задовго до М. Горбачова вичерпав свою історичну місію в Росії. Тому його не могла врятувати і перебудова, хоча й остання не ставила перед собою такої мети. Ніхто вже не міг контролювати потік подій, викликаний «свободою», дарованою М. Горбачовим. Разом з тим А. Черняєв осуджує генсека: за відмову запровадити в цьому році закони про землю, про економічну самостійність республік; проголосувати за виключення із Конституції СРСР ст.6 про керівну та спрямовуючу роль партії; боязнь зіпсувати стосунки із прихильниками Є. Лігачова; «відпустити» республіки Прибалтики; засудити Пакт 23 серпня 1939 р. тощо [3, с. 850].

1990 рік став дійсно трагічним як для країни, так і для М. Горбачова. Стало очевидним, що ідея вивести країну із сталінського тоталітаризму та збудувати демократичне суспільство, виявилася незатребуваною. Натомість, даровані гласність і свобода спровокували руйнівну силу, яка, вирвавшись назовні, охопила практично всі сфери життя країни. Імперський ресурс було вичерпано, а іншого і не було, оскільки упродовж майже п'яти століть російська нація складалася суто як імперська. Однак, М. Горбачов зрозумів, що, залишаючись європейською, вона вже не може зберегти себе в цьому режимі наприкінці ХХ ст., в умовах вступу цивілізації в нову еру. Для цього потрібно було подолати тоталітарне минуле. М. Горбачов спробував реформувати радянський, по суті, тоталітарний лад. Однак, вже в 1990 р. стало цілком зрозуміло, що він не піддається реформуванню. Тим більш, що при цьому М. Горбачов вже не міг застосувати революційно-насильницьких методів. Якраз і в цьому, на думку автора, виявилось трагічне протиріччя між цілями та засобами. Очистити суспільство від сталінського спадку та нав'язати нові закони буття можна було лише через революцію, для здійснення якої ні в нації, ні в М. Горбачова як лідера не було ні сил ні можливостей. А шлях повільного «зживання» тоталітаризму за допомогою кадрів, які при ньому ж формувались, привів лише до розвалу імперії [3, с. 921].

Упродовж усього року М. Горбачов намагався мобілізувати суспільні та матеріальні засоби для продовження та закріплення перетворень. При цьому, не розуміючи своєї головної помилки, він намагався змусити партію служити справі перебудови, в той час як вона стрімко перетворювалась у відкритого ворога перебудовчих процесів. А. Черняєв вважає, що М. Горбачов надто пізно зрозумів необхідність перенесення авторитету влади від КПРС до радянських структур, а отже створення ефективного центру влади. Це завадило йому ефективно протистояти національним рухам та розпаду економічної системи держави. Хоча й автор погоджується, що останні фактори були закономірними при відмові від тоталітарних методів збереження імперії та централізованої держави.

Причину розпаду держави автор вбачає в самій природі абсолютно унікального в світовій історії переходу суспільства, «закомплексованого і розбещеного тривалою диктатурою» до свободи, яку народ зрозумів як вседозволеність. А. Черняєв переконаний, що безглуздо шукати осіб, персонально винних у цьому, тим більш звальювати всю вину на М. Горбачова.

«Оскільки ніхто не був спроможним забезпечити 240-мільйонному народу, що складався із сотень національностей, земний рай замість радянських законів, а на менше ніхто і не погоджувався. Зі свободою радянський народ не справився і тому зійшов з історичної арени» [3, с. 922].

Разом з тим, 1990 рік став роком успіхів М. Горбачова в зовнішній політиці. Автор не вбачає нічого дивного в тому, що розпад держави співпав у часі з успішною діяльністю на міжнародній арені. Як приклад, він наводить історичний факт, коли голод та посттермідоріанський кошмар в період Директорії у Франції не завадили Наполеону на чолі своєї Італійської армії пробити Європі шлях у ХІХ ст. Різниця полягала лише у тому, що Наполеон робив це силою зброї, а М. Горбачов прорив в ХХІ ст. здійснив своєю динамічною миротворчою політикою «нового мислення». Оскільки така політика відповідала історичним потребам людства на переломі епох, вона була сприйнята демократичною частиною міжнародної спільноти. Тут історичний вибір був не лише правильним, але й реалізованим [3, с. 922].

1991 рік А. Черняєв характеризує як рік розпаду держави, руйнування економіки, соціального хаосу, втрати М. Горбачовим і взагалі Центром авторитету і влади над державою. Це був рік «Вільнюса» і відчайдушних спроб врятувати Союз. Це був рік путчу, завдяки якому процес самоліквідації імперії став провальним.

На думку автора, поява М. Горбачова в Радянському Союзі в 1980-х рр. була неминучою. «Він став «знаряддям» історії, однак не одразу зрозумів, що вона хоче від нього зовсім не того, що він прагнув отримати від неї. В цьому його трагедія як державного діяча та видатної особистості». В міжнародному аспекті горбачовська перебудова вкотре продемонструвала російський парадокс: радикальні переміни в цій країні, як правило, приносили більше користі ззовні, ніж їй самій та її народу. Наближення Радянського Союзу до катастрофи не підірвало авторитету М. Горбачова як лідера світового масштабу. Однак, на переконання автора, використання зовнішньої політики для, так званих, «національних інтересів» не принесло тих результатів, на які розраховував М. Горбачов: «нове мислення» надто випередило час, не готовий сприйняти його в якості основоположного принципу міжнародних відносин [3, с. 1062].

Даючи узагальнюючу характеристику М. Горбачову, автор переконаний, що останній «переоцінив свої можливості довести почату справу до очевидного успіху. Він був ініціатором. В цьому його подвиг. Однак, йому не вистачило якогось внутрішнього імпульсу обмежити «термін» свого подвигу і вчасно відійти вбік.... Завадили загострене почуття обов'язку та надмірна активність природи». Однак, незважаючи на те, що в практичному плані цілі, висунуті перед собою М. Горбачовим, виявилися нездійсненними чи завідомо ілюзорними, А. Черняєв переконаний, що в плані історичної перспективи його місія об'єктивно була необхідною, і багато що в ній набуло незворотного характеру [3, с. 1063]

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Зубок В. Блог Vox Historicus. Заметки о замечательных современниках: Анатолий Черняев (1921-2017) // Режим доступа: <https://www.bbc.com/russian/blog-vox-historicus-39268575>.

2. Виктор Шейнис. Летопись времени: Анатолий Черняев и его дневник // Pro et Contra. 2009. Вересень-грудень. С. 137-153.
3. А. Черняев. Совместный исход: Дневник двух эпох: 1972-1991 годы. М.: РОССПЭН, 2008, 1063 с.

Олександр Неприцький, Тетяна Неприцька, Томаш Куц

РОЗМІР ГРОМАДИ ЯК КРИТЕРІЙ ЇЇ СПРОМОЖНОСТІ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

В статті розглянуто європейський (угорський, польський) досвід формування громад, який показує, що попри відомий факт, що малі громади мають кращий зв'язок жителів із владою, при надто малих розмірах, громада не може отримати достатню кількість бюджетних надходжень для реалізації всіх програм розвитку територіальної громади, не здатна здійснювати ефективно управління всіма галузями і сферами життя громади, фактично змушена ставати «неспроможною» громадою-боржником, що неминуче призводить до знищення автономії органів місцевого самоврядування та краху децентралізації.

Ключові слова: Польща, Угорщина, децентралізація, територіальна громада, органи місцевого самоврядування.

Вивчення світового та європейського досвіду децентралізації в другій половині ХХ – на початку ХХІ століття продовжує залишатися актуальною темою наукових досліджень в українській науці. Інтерес становлять багато аспектів функціонування громад – формування і використання бюджету, залучення інвесторів і туристичних потоків, розвиток і брендинг територій, взаємозалежності між показниками економічного та соціального розвитку тощо.

Процес децентралізації в Україні викликав закономірний науковий інтерес до європейського досвіду створення територіальних громад та функціонування органів місцевого самоврядування. Вивченням досвіду європейських країн загалом, а особливо процесом децентралізації у країнах Вишеградської четвірки, та можливостей застосування результатів дослідження в Україні зокрема займалися відомі вітчизняні вчені та практики. Зокрема, можемо зазначити праці Семенова М.В. [1], Гладія В.І. [2], а також Гижка А.П. [3], який безпосередньо займався впровадженням реформи децентралізації у Вінницькій області, перебуваючи на посаді першого заступника голови обласної державної адміністрації з 2014 по 2019 рік. Автори цієї публікації теж працювали над вивченням досвіду децентралізації та подальшої рецентралізації в Угорщині [4].

Проведення децентралізації в Україні здійснювалося з метою створення спроможних громад, що мали б на місцях (відповідно до принципів субсидіарності) достатню кількість повноважень, ресурсів та відповідальності влади, щоб громади були спроможними реалізовувати політику в інтересах своїх жителів. Метою даної статті є дослідити значення розміру як чинника спроможності громади у контексті європейського та українського досвіду децентралізації.

Однією із найбільш цікавих для України світових практик впровадження децентралізації є історичний шлях, пройдений країнами Центрально-східної Європи, після розвалу Радянського Союзу в 1990-х роках, оскільки вони перебували у найбільш схожих умовах із українськими пострадянськими реаліями. Візьмемо для прикладу дві держави. Угорщину, як приклад неефективно проведеної реформи децентралізації, і Польщі, де реформа децентралізації влади була проведена надзвичайно вдало.

Дослідження вказують, що чим менший досвід громади, тим більший вияв місцевого патріотизму, мешканці (підприємці) з більшою охотою сплачують податки, зрештою, зростає наповнення бюджету територіальних громад. У той же час надто малий розмір громади може поставити під загрозу її спроможність виконувати всі необхідні функції із обслуговування матеріально-технічної та соціальної структури, необхідної для жителів [5].

Саме з другим варіантом зіштовхнулася Угорщина поспіхом провівши децентралізацію після звершення соціалістичного розвитку країни. Показово було реалізоване право на добровільне об'єднання громад, що призвело до створення такої кількості громад і з такою кількістю населення, як побажали жителі відповідних муніципалітетів. Дуже спрощена калькуляція нам показує, що при кількості населення менше 10 млн, маючи територію 93030 км², створення 3175 місцевих громад не було виваженим і далекоглядним кроком у реалізації політики децентралізації. Адже, якщо десять мільйонів мешканців розподілити на утворену кількість громад, то в середньому отримаємо, що кожна громада матиме населення близько 3000 осіб. Враховуючи, що у Будапешті проживає понад півтора мільйона жителів, у Дебрецені, Сегеді, Мішкольці – понад сто тисяч у кожному місті, то створилася ситуація, коли сотні громад нараховували по декілька сотень мешканців.

Управляти такими автономними громадами було складно як з адміністративної, так і з фінансової точки зору. І якщо громада складається, скажімо, з однієї або декількох сотень мешканців, то самостійно розробляти та втілювати політику будівництва і експлуатації водогонів та каналізаційних мереж, управління твердими відходами, обслуговування дорожньої інфраструктури, забезпечення освітлення тощо вона, з об'єктивних причин, не могла.

Тож дана фрагментація обернулася у дороговартісність управління та прийняттям неефективних рішень, адже певні проекти інфраструктурного характеру, в принципі, не можуть бути рентабельними при обслуговуванні такої малої кількості жителів громад (це стосується, перш за все, збору та переробки твердих відходів, водопостачання та водовідведення тощо). Разом з тим, щоразу як центральні органи влади намагалися раціоналізувати дану структуру, лунали заяви, що це є порушенням локальної автономії, та самостійності органів місцевого самоврядування.

Була ще одна причина, чому ОМС так відстоювали власну автономію. Це – відсутність належного контролю за використанням фінансів. Можливість нецільового використання коштів швидко зменшувала і так дефіцитні фінанси, що були в розпорядженні громад.

З огляду на існуючу необхідність фінансово забезпечувати виконання своїх повноважень, місцеві органи влади були змушені випускати облігації чи брати кредити. Ситуація погіршилася ще більше після початку світової економічної і

фінансової кризи 2008 року, коли місцеві уряди (котрі на той час вже встигли взяти в борг, так звані «дешеві» гроші у міжнародних фондах і «дорогі» гроші у банках) не могли платити відповідно до фінансових зобов'язань та забезпечити виконання своїх функцій. Вони були змушені відмовлятися від прийнятих планів розвитку громад, компенсувати втрату надходжень місцевих податків до бюджету та реагувати на падіння статусу місцевих громад.

Після парламентських виборів 2010 року в Угорщині з однозначною перевагою перемогу отримує популістська права партія «Фідез» на чолі з Віктором Орбаном. Їм вдалося тоді отримати дві третини місць у Парламенті, що дало йому змогу змінити відповідні статті Конституції Угорщини. Зокрема, положення, що стосувалися місцевого самоврядування: реформа децентралізації визнана невдалою, поверталось централізоване управління, обмежувалися можливості громад. Але вже ніхто не виступав проти, тому що сплатити борги (взяті переважно в іноземній валюті) громади не могли. А центральний уряд забрав на себе повноваження громад разом із зобов'язаннями погасити їхні борги перед кредиторами.

У Польщі ж, навпаки, до реформи децентралізації підійшли дуже відповідально. Реформу місцевого самоврядування готували протягом всіх 90-х років ХХ століття, і такої фрагментації як в Угорщині допущено не було. За кількістю населення Польща переважала Угорщину майже в 4 рази, а територіально – втричі. При цьому, кількість громад створених у Польщі була меншою, ніж в Угорщині, й становила 2477 місцеві громади (гміни). Навіть чисто технічно поділивши кількість населення на кількість громад ми отримуємо понад 15 тисяч мешканців у кожній гміні.

Справа, звичайно, не тільки в кількості мешканців, але й в системі відповідальності влади територіальних громад перед державою і перед населенням громади. Наприклад, законодавчо було заборонено громадам брати кредити, виплата яких потенційно могла перевищити 15% від запланованих доходів на рік, а загальний борг на кінець року не міг перевищувати 60% розміру доходів отриманих того року, і на кінець кожного кварталу не могла перевищувати 60% запланованих доходів на даний рік [2, с. 59]. А також була введена програма прозорості всіх дій органів місцевого самоврядування (БІП – Бюлетень Інформації Публічної). Проте запобіжник у вигляді протидії утворенню надто малочисельних громад, що зразу визначало їх неспроможність виконувати свої функції, був закладений на самому початку реформи місцевого самоврядування у Польщі.

Для порівняння, в Україні кількість населення перевищує 40 млн. осіб. Територія становить 603 628 км² (разом із тимчасово окупованими частинами сходу і Кримом). А кількість громад, що утворилися в 2020 році – 1470. Як бачимо, за територією і за кількістю мешканців громад, наші територіальні громади знаходяться в кращому становищі, ніж польські, і тим паче, угорські.

Треба тут зазначити, що Кабінетом Міністрів України було введено поняття «спроможна» громада. «Спроможною територіальною громадою є така громада, в якій місцеві джерела наповнення бюджету, інфраструктурні та кадрові ресурси є достатніми для вирішення її органами місцевого самоврядування питань місцевого значення, передбачених законодавством, в інтересах жителів громади» [6].

Таким чином, європейський досвід показує, що попри відомі факти, коли малі громади мають кращий зв'язок жителів із владою, вищі показники сплати податків та надходжень до бюджету від населення, але при надто малих розмірах, громада не може отримати достатню кількість бюджетних надходжень для реалізації всіх програм розвитку територіальної громади, не здатна здійснювати ефективно управління всіма галузями і сферами життя громади, фактично змушує ставати «неспроможною» громадою-боржником, що неминуче призводить до знищення автономії органів місцевого самоврядування та краху децентралізації.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Семенов В.М. Заїка Н.Ю. Досвід впровадження децентралізації влади в країнах "Вишеградської четвірки" // Правові горизонти. 2016. № 2(15). С. 20-26.
2. Гладій В.І. Реформування системи місцевого самоврядування: досвід Вишеградської групи // Грані. 2015. № 12(1). С. 57-63.
3. Гижко А.П. Світові практики впровадження децентралізації та їх досвід для України // Політичне життя. 2020. № 1. С. 22-29.
4. Неприцька Т. І., Неприцький О. А., Києнко-Романюк Є. С. Рецентралізація в Угорщині: наслідок становлення авторитарного режиму чи економічно обґрунтований крок? // Політичне життя. №3. 2018. С. 42-46.
5. Гаманюк О., Пальчук М. Розмір має значення: доходи менших громад зростають швидше, ніж у більших // Вокс Україна [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://voxukraine.org/rozmir-maye-znachennya-dohodi-menshih-gromad-zrostayut-shvidshe-nizh-u-bilshih/>
6. Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад: постанова Кабінету Міністрів України від 08 квіт. 2015 року № 214 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF#Text>.

Інна Мазур

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ ПІВДЕННОЇ КОРЕЇ: ІСТОРИЧНА СПАДЩИНА ТА СУЧАСНІСТЬ

В статті висвітлено загальні тенденції в ідеології реформування освіти Республіки Корея в ХХ-ХХІ ст. Даний інтерес викликаний їх пріоритетністю як напрямку державної політики та найважливішого чинника соціально-економічного прогресу, що обумовлює необхідність історичного та педагогічного аналізу.

Ключові слова: Південна Корея (РК), традиції, конфуціанство, освіта, реформи.

Питання чому країни Південно-Східної Азії так стрімко розвиваються та що покладено в основу їх успіху є досить актуальним. Багато фахівців вважають, що однією з найважливіших передумов стрімкого зростання «східних тигрів» було успішне вирішення пріоритетної задачі підвищення рівня освіти. Активний пошук оптимальної модернізації системи освіти безперервно ведеться і в Республіці Корея, що нагромадила певний досвід державного регулювання процесу підготовки кваліфікованих кадрів. Пріоритетність цих завдань для Республіки

Корея у післявоєнний період зумовлена ще й традиційним культом освіти у країні. Довгий час освіта в Кореї будувалася на конфуціанських принципах, що втілилися у стародавньому вислові: «Не наступай навіть на тінь свого Вчителя»

Сьогоднішній непростий стан системи освіти України вимагає узагальнення і критичного осмислення історичного досвіду інших держав щодо переходу до нових соціально-економічних та політичних орієнтирів, перш за все відносно адаптації освіти до принципово нових цілей і завдань навчальних закладів.

Прискорений економічний розвиток південнокорейської держави ще раз підкреслює життєве значення сфери освіти як найважливішого інструменту соціально-економічної і політичної модернізації

Метою статті є аналіз ключових засад та освітніх завдань модернізації освітньої галузі в Південній Кореї на базі конфуціанства та збереження національних традицій в умовах колонізації, політичного розділу країни, іноземних впливів та промислово-економічного піднесення.

Питанням південнокорейської освіти відводиться надзвичайно мало уваги в наукових дослідженнях вітчизняних і зарубіжних науковців. Здебільшого проблеми освіти зачіпаються непрямым чином в ряді робіт, присвячених державному і культурному будівництву або політичному розвитку двох корейських держав. До кінця 1980-х рр. дослідження радянських авторів ґрунтувалися на ідеологічних положеннях, що ускладнювало завдання об'єктивного наукового аналізу. Істотний внесок в розробку політичних проблем сучасної Кореї вніс один з найбільш авторитетних російських кореезнавців - Лі В., його наукового пошуку притаманні об'єктивний історичний підхід і порівняльно-історичний метод дослідження [7]. Серед провідних зарубіжних фахівців в області сучасної історії і державного будівництва Кореї особливо слід виділити Бедескі Р. [1], Кліффорда М. [2] і Д. Штейнберга [3], більш детально і на комплексній основі висвітлюють процес політичної модернізації та демократизації Південної Кореї і показують особливу роль освіти в сучасній політичній системі РК. До проблем освіти в своїх дослідженнях звертались і Пак Хі Су [10] та Лім Эльвіра Хаммоковна [8]

Серед українських дослідників, що розширюють площину кореезнавчих досліджень слід назвати Товкач Є. [13], Охріменко В. [9], Каленюк І. [5], Їх оцінка передумов, особливостей і змісту демократичного транзиту Південної Кореї можуть бути цікавими для широкого кола фахівців: політологів, істориків, сходознавців.

Історичний шлях багатьох держав і народів доводить, що демократія не є універсальною формою організації суспільства, але є певний алгоритм, на основі якого організовується процес управління. Вельми показовим у цьому плані приклад політичної трансформації південнокорейської держави і суспільства, які отримали можливість переходу від авторитарного ладу до демократичної моделі тільки в останній чверті ХХ ст.

В Кореї культ освіти вважався і вважається сьогодні, найголовнішою чеснотою. В основі корейських звичаїв і обрядів лежить прагнення до Порядку та Гармонії що повинно панувати в душі, в родині, в суспільстві та державі, а досягалося це шляхом вихованням. «Вчися - станеш людиною (багатим)», не тільки в сенсі грошей, а й духовно, було, є і сьогодні, несвідомим гаслом життя майже кожного корейця.

Корейське суспільство завжди приділяло особливу увагу конфуціанському світогляду. Воно займало особливе становище в суспільстві і державі, оскільки забезпечувало підбір і приплив молодих, освічених і активних сил на державну службу.

Ідеалом конфуціанства була меритократія* (від лат. *meritus* - гідний і грецьк. *kratos* - влада, букв. - влада найбільш обдарованих) форма суспільства, в якій успіх в освіті і соціальному становищі є результатом здібностей та індивідуальних зусиль. Це концепція, за якою у суспільстві під час еволюції утвердиться принцип висування на керівні пости найбільш здібних людей, які відбираються з усіх соціальних верств.

Вона підкреслює рівність конкуренції. Жодній людині – відповідальній, заслуженій, та компетентній – не може бути відмовлено у можливості досягти відповідного соціального статусу. Завдання системи освіти полягає у спостереженні за тим, щоб таланти не зникли даремно, а розвивалися та зміцнювалися.

Майже два тисячоліття шлях до вершин соціального стану, доступ до суспільної шани, достатку і привілеїв був відкритий лише тим, хто мав знанням конфуціанського канону і успішно пройшов конкурсний екзаменаційний відбір. Він був дуже серйозним випробуванням, вимагали тривалої і старанної підготовки протягом декількох років. Складання державних іспитів (кввага) на чин автоматично давало забезпечене життя. У сучасному корейському суспільстві ситуація змінилася мало, це виливається в прагнення дати своїй дитині найкращу освіту. З точки зору соціуму і індивідуума, єдиною можливістю для службової (в Південній Кореї) кар'єри і, в інтересах суспільства в цілому, основною гарантією подальшого соціально-економічного і політичного прогресу залишається освіта. Вченість і естетичне виховання розглядалися як необхідні якості для тих, хто займав керівні посади і державні пости [4].

Традиційне для феодальної Кореї поняття освіти включало в себе процес передачі знань, заснованих на священних канонах ортодоксального конфуціанства. До кінця XIX ст. влада країни навіть не робили реальних спроб для впровадження системи народної освіти. Освіта в Кореї було обмеженим з точки зору цілей і змісту навчального процесу. Головна мета феодальної освіти полягала в підготовці державних чиновників як ревних служителів конфуціанської системи. Навчальний процес обмежувався вивченням конфуціанської літератури, вивченням канонів, етики та філософії Конфуція і його послідовників. З цієї точки зору освітня діяльність практично повністю була позбавлена творчого початку і будувалася на догматичній основі. Аж до початку XX ст. система освіти в Кореї була позбавлена національного змісту: в її основі лежала китайська писемність і конфуціанська методика навчання, викладання будувалося на основі китайської конфуціанської літератури. Все це в кінцевому підсумку призвело до формування в корейській духовній культурі двох складових компонентів: конфуціанського (максимально кітаєзованого) і національного. Доля і історичний шлях корейської нації аж до початку XX ст. були повністю обумовлені таким поєднанням і взаємодією цих компонентів. Активний контакт Кореї із зовнішнім світом з кінця XIX ст., а також в деякій мірі японське колоніальне проникнення на півострів, стали каталізаторами в процесі модернізації корейського суспільства, в тому числі традиційної системи освіти

В першій половині XX ст. тенденції освітньої галузі були пов'язані з мілітаристськими вторгненнями та колонізацією (1910 - 1945 рр.). Хоча початок століття на півострові ознаменувався появою безлічі приватних середніх шкіл, проте після закінчення російсько-японської війни (1904 - 1905 рр.) регіон був окупована японськими військами, і напівколоніальних адміністрація наклала заборону на розвиток національної освіти і вищої школи. Нова влада побоювалися, що подальший розвиток сучасної освіти спонукає суспільство звернутися до проблем політичного розвитку Кореї, зміцнить місцеві уявлення про

*Термін запроваджено англійським соціологом М. Янгом у книзі «Підвищення меритократії» (1958)

громадянську свободу і народовладдя. Для цього були серйозні підстави: з вимогою політичних і громадянських свобод виступало «Тонніп хёпхве» і Суспільство незалежності Кореї, створене в 1896 р і сприяло поширенню патріотичних настроїв. Навчальні заклади були очолені лідерами реформаторського руху Кореї, тому багато шкіл ставали «... центрами патріотичного виховання молоді» [8, С. 52]. У той же час поступове перетворення Кореї в колонію Японської імперії, котра пройшла шляхом буржуазної реставрації, стимулювало певні можливості для розвитку національного підприємництва, що вимагає відповідного рівня освітньої підготовки. Основним завданням колоніальної адміністрації в галузі освіти стало створення умов для культурної і національної асиміляції корейського населення через систему початкових і середніх навчальних закладів. Відразу після анексії Кореї в 1910 р влада приступила до демонтажу створеної національної системи освіти, повсюдно закривалися школи з викладанням корейської писемності, історії та культури, в зв'язку із загальною колоніальною політикою були переглянуті навчальні програми. Головним завданням освіти стало виховання у корейців слухняності і покірності, вірнопідданих настроїв по відношенню до японського імператора. У початковій школі було введено викладання на японській мові, а за використання рідної мови в громадських місцях, в тому числі в школах, накладалися штрафи. У 1911 р. було прийнято спеціальне розпорядження про систему освіти в Кореї, відповідно до нього закрилися практично всі приватні школи, переважно розвиток отримали державні навчальні заклади двох категорій: початкові, що дають мінімальну підготовку, засновану на використанні японських навчальних програм і японської мови, і професійно-технічні, що забезпечують колонію кваліфікованою робочою силою і середнім технічним персоналом. Причому в спеціальних школах навчалися переважно діти влаштувалися на півострові японців, корейцям же шлях туди був практично закритий. Після антияпонських заворушень 1919 р. система освіти була кілька реформована: з рядом обмежень стала допускатися діяльність приватних шкіл сода в сільській місцевості, виникла можливість організації навчальних курсів і вечірніх закладів для городян. Нові форми освітньої діяльності дозволяли залучати молодь до національної культури, підтримувати її знання корейської мови, виховувати в патріотичні настрої, але все це робилося виключно на нелегальній основі. На початку 1930-х рр. перетворення півострова в військово-стратегічний плацдарм для агресії на Азіатський континент зажадало посилити освітню діяльність в Кореї, тому японська влада збільшили мережу початкових і ремісничо-технічних шкіл, приділили увагу початкової освіти дівчаток, здатних стати дешевою і кваліфікованою робочою силою. В таких умовах зростає потреба в корейців-викладачів, і з'явилися перші педагогічні училища.

У 1940-і рр. технічна освіта виходить за рамки елементарних ремісничих шкіл, виникають реальні і технічні училища, машинобудівні, гірничі та інші галузеві курси; їх випускники отримували непогану професійно-технічну підготовку та становили основу технічної інтелігенції, яка зайняла середні посади в промисловому і навіть управлінському секторах. У колоніальний період вищу освіту для корейців було доступно тільки в гуманітарній сфері, проте і тут спостерігалася дискримінація по 40 національною ознакою. Найбільшим вузом країни став Сеульський університет, але реально вступити в нього могли лише японці, які закінчили спеціальні школи, студентів-корейців тут було дуже мало. Багаті і впливові представники корейського суспільства нерідко відправляли дітей на навчання до Японії, там вони отримували доступ до вищих навчальних закладів технічного і комерційного профілю, однак фінансові витрати, зневажливе ставлення оточуючих і відсутність перспектив для професійної кар'єри - все це знижувало інтерес корейської молоді до навчання за кордоном

У другій половині ХХ ст. історію становлення та реформування системи освіти як найважливішої частини соціального прогресу корейського суспільства

необхідно розглядати у відриві від традиційної періодизації суспільної та політичної історії Республіки Корея. Зокрема перший етап - 1945 - середина 60-х рр., що вважається перехідним у становленні нової системи освіти в умовах драматичної повоєнної історії Кореї: поділу країни після визволення, трирічного американського військового управління (1945-1948 рр.), Корейської війни (1950-1953 р.) та повоєнного відновлення економіки.

Новий уряд Кореї, який мав покінчити зі спадщиною колоніального періоду, зіштовхнувся з невідкладними завданнями відновлення економіки, доведеної японцями до краху, і виведення країни з хаосу, що панував протягом трьох років з моменту звільнення. Головною турботою держави стало надання кожному рівних можливостей отримання освіти.

Уряд узяв курс на виховання корейців «Нової Кореї». Першочерговим завданням стало відновлення початкової школи, як першої та важливої стадії навчання. За даними Міністерства освіти у початковій школі навчалось приблизно 1 млн. 370 тис. осіб, у середній – близько 800 тис. [69, с. 63]. Наприкінці грудня 1945 р. у м. Сеулі було зареєстровано 2870 державних шкіл з викладацьким складом у 23009 вчителів та числом учнів 1620179 осіб та 67 приватних шкіл, де число викладачів налічувало 17547 осіб [12, с. 12]. Результатом роботи стало створення 23 листопада 1945 р. Ради з розгляду питань освіти в Республіці Корея зі 100 осіб, що включало 10 відділів, які були відповідальні за розробку ідей щодо вдосконалення системи освіти, відповідали за управління. До їхніх обов'язків входило вирішення питань, що стосуються початкової, середньої, професійної, педагогічної освіти, старшої школи, розробка підручників і т. д. Число службовців кожного відділу становило від 7 до 10 осіб. З 62 членів відділів дві третини мали вищу освіту, яку здобули в Японії та Америці

Другий етап, середина 60-х років. - 70-ті рр., у Республіці Корея був відзначений небувалим стрибком промислового та економічного розвитку. Промисловості вимагалось велика кількість добре освічених вузькоспеціалізованих кадрів, здатних брати участь у процесі виробництва, що швидко ускладнюється. Реформування середньої освіти у 60-70-ті роки. було пов'язане з модернізацією змісту освіти переглянутого відповідно до затребуваної підготовки фахівців, які забезпечують ефективне існування економічної системи.

Система освіти в Республіці Корея розвивалася при максимальному впливі США і Японії. Загальні принципи освітньої системи склалися до середини 1960-х рр. Вони поєднують місцеві традиційні підвалини і риси європейської освіти. Єдиним ідеологічним фоном освітньої сфери РК стала ідея національного процвітання.

В Республіці Корея основна мета освітньої системи держави, навіть в умовах авторитарного режиму 1961 - 1987 рр. освіту, і особливо вища школа, керувалось загальнонаціональними пріоритетами і боролось за побудову основ демократії. Освіта в Південній Кореї, при всій його спрямованості на збереження національної незалежності, визнає необхідність активного міжнародного співробітництва, розвитку, підвищення духовного і матеріального рівня народу, вдосконалення знань і освітнього процесу; воно несе відповідальність за реалізацію національної ідеї в ім'я збереження і процвітання нації.

Наступним кроком з 80-х років до кінця ХХ ст. було створення різних структур та підрозділів в освітній сфері, викликане зростанням масштабів освіти, оскільки стало очевидним, що вирішення проблем змісту освіти та виховання має спиратися на сувору наукову основу з використанням сучасних методів дослідження.

Міністерство освіти спільно з провідними науково-дослідними установами розпочали розробку нового змісту освіти відповідно до рекомендацій Комісії з реформи шкіл та вишів, яка була створена декретом президента країни у 1985 р. і протягом наступних років провела велику роботу. Основними напрямками

реформування змісту освіти були модернізація навчання та виховання. Вони зумовлені такими орієнтирами: оновлення змісту шкільної освіти та циклу навчальних дисциплін; переробка навчальних посібників; вдосконалення форм та методів навчання. Дослідження основних напрямів сучасних реформ освіти Республіка Корея показало, що це реформи передусім пов'язані з процесами демократизації, гуманізації, широкої інформатизації, організації системи безперервної освіти.

І у зв'язку з цим у 1988 р. у рамках Міністерства освіти було утворено Консультаційну раду з освітньої політики при Міністрі освіти, і у 1995 р. – Комісія з освітньої реформи при президенті. Зростаюча складність педагогічних проблем та нагальна потреба у проведенні реформ змісту освіти активізували наукові дослідження, а ті, у свою чергу, призвели до виникнення науково-дослідних інститутів.

Ще одним фактором, що дозволив університетським колам зайняти особливе становище в корейському суспільстві, були багаті традиції антияпонської боротьби студентів і викладачів вузів в період до встановлення незалежності країни що стимулювали зростання патріотизму та національної гідності.

Для східно-азійського суспільства в цілому характерно «вкрай шанобливе ставлення до освіти, ... який сформувався на цілком матеріальній основі» [6, с. 97]. Японія, Тайвань, Республіка Корея і деякі інші країни постконфуціанського світу щорічно направляють на розвиток освіти до 17% видаткової частини свого бюджету, в той час як західні держави на ці потреби відводять в середньому 4,5% [10]. Очевидно, що фінанси самі по собі не забезпечують підвищення освітнього рівня населення або кваліфікаційних стандартів трудових резервів, але, в будь-якому випадку, порівняння не на користь західного світу.

На сучасному етапі активну роботу в галузі реформування всієї системи освіти разом з Міністерством освіти ведуть такі основні інститути, як Корейський інститут розвитку освіти (Korean Educational Development Institute), Корейський інститут оцінки у сфері освіти (Korean Institute of Curriculum and Evaluation), Корейський інститут досліджень у галузі поведінкових наук (англ. Korean Institute for Research in Behavioral Science) та міські та провінційні дослідні центри (англ. Metropolitan and Provincial Education Research Institutes).

Найбільшу увагу реформатори приділяють центральній ланці системи освіти – загальноосвітній школі. Модернізація безпосередньо пов'язана з розробкою та реалізацією національних освітніх стандартів, тобто того обов'язкового мінімуму знань та умінь, яким повинні опанувати всі школярі цієї країни. У інтенсивно що проводяться Республіці Корея шкільних реформах відбито найважливіші педагогічні проблеми: структура загальноосвітньої школи, її взаємозв'язок із спеціальними навчальними закладами, відповідність змісту освіти та виховання вимогам сучасного суспільства, диференціація навчання, пошук оптимальних шляхів виявлення здібностей учнів тощо. Під змістом освіти та виховання розуміється система наукових знань, умінь і навичок, відносин та досвіду творчої діяльності, оволодіння якими забезпечує різнобічний розвиток розумових та фізичних здібностей вихованців, формування їх світогляду, моралі, поведінки, підготовку до суспільного життя та праці [14].

Зміст освіти та виховання у школі Республіки Корея визначається, згідно із Законом про освіту, «компетентними органами», якими є Міністерство освіти та розвитку людських ресурсів, Комісія з освітньої реформи при президентові та Консультаційна рада з освітньої політики при міністрі освіти. Завданням центральних органів освіти є спостереження за виконанням єдиних вимог до змісту освіти та виховання на всіх рівнях шкіл країни. Тим самим здійснюється принцип рівності базових знань та умінь для вивчення усіма учнями незалежно від їх соціально-економічного становища та місця проживання.

Обґрунтовуючи цей напрямок освітньої стратегії, південнокорейці виходять з того, що людині майбутнього належить жити і працювати в умовах глобалізації (кор. сегехва) світових процесів та широкої інформатизації суспільства, його насиченості новітньою технікою та досягненнями науки. У зв'язку з цим вони ставлять питання про необхідність показу гуманістичної ролі науки і техніки в історії людства та її адекватне відображення у програмах та підручниках. Інший аспект гуманізації змісту освіти вони вбачають у придушенні суперечать інтересам суспільства індивідуалістичних та егоїстичних устремлінь на основі усвідомлення кожною особистістю її приналежності до спільності людей. Ідея винагороди праці за результатами розглядається ними як фундамент соціального порядку в постіндустріальному суспільстві.

У науковий обіг країн Заходу запроваджено термін «азіатська модель освіти». Прибічники цієї моделі вбачали в прискореній азіатській ході оригінальну та ефективнішу, порівняно з традиційною європейською, стратегію розвитку у відповідь на виклик, пов'язаний з економічною перевагою Заходу. Серед американських фахівців з Азії висока ефективність її освітньої стратегії ототожнювалася з регіоном, де модернізація лягла на ґрунт конфуціанської культури. Якщо розглядати феномен «корейського дива», потрібно аналізувати не так те, що склало цей феномен, скільки те, що його зумовило. Чимало фахівців стверджують, що індустріально розвинену Республіку Корея зробив американський промисловий капітал. Проте сьогодні дослідники та аналітики змушені констатувати, що більшою мірою корейську модель та модель «малих драконів» Східної Азії сформували власні, національно-історичні фактори [11, с. 8].

Крім того слід зазначити що у Республіці Корея ідеологія не чинила такого істотного впливу на систему освіти. Південнокорейська освіта зберегла особливий соціально-політичний статус і залишалася незалежним суспільним феноменом, заснованим на принципах самореалізації, рівних можливостей, громадського обов'язку, економічної доцільності та відносного політичного імунітету.

Ідейна спрямованість і ідеологія освіти в Республіці Корея робить його оплотом справжньої демократичної традиції та інструментом політичної модернізації південнокорейського суспільства. Сьогодні це корейська національна система навчання та виховання, що спирається на власні вікові традиції конфуціанської культури, філософії «хоньк кнган», в основі якої лежить конфуціанський гуманізм, буддійське почуття рівності та милосердя. І хоча сучасна Південна Корея, як і всі країни світу, стоїть перед серйозними проблемами та гострими протиріччями у справі виховання молодого покоління та необхідністю реформування своєї школи, проте її успіхи в цій сфері продовжують залишатися повчальними, що дають серйозне підґрунтя для роздумів педагогам інших країн.

В цілому на рубежі ХХ - ХХІ ст. Азіатсько-Тихоокеанський регіон стає одним з найбільш динамічно розвиваються районів світу. Країни АТР, освоюючи досягнення постіндустріальної цивілізації і оберігаючи багато рис своєї традиційної культури, відмовляються від сліпого наслідування західної моделі розвитку і прагнуть підтримувати власну культурну ідентичність, зберігати традиційні цінності і орієнтири в ході глибоких соціально-економічних і політичних реформ.

Після капітуляції Японії в 1945 р. перед корейцями, що тривалий час були позбавлені самостійності у всіх сферах життя, постали нові проблеми. По-перше, ідеологічні розбіжності, з якими у повоєнний період зіткнулися багато пригноблених народів; по-друге, проблема ліквідації спадщини 40-річного японського колоніального панування. Звільнення принесло не незалежність, за яку так довго боролися корейці, лише ідеологічне протистояння у розділеній країні.

На думку автора, однією з причин сучасного успіху республіки Корея є нерозривність сучасних освітніх тенденцій із історичними традиціями, в тому числі

і звичаями та обрядами, дбайливе та шанобливе ставлення до національного минулого, що згуртовувало народ у важкі часи та дало вражаючі результати в усіх провідних сферах суспільно-економічного життя на фоні територіального розділу півострова, боротьби ідеологій та досить агресивної зовнішньої політики держави-сусіда.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Bedeski, R. State Reform and Democracy in South Korea IR. Bedeski II Journal, of East Asian Affairs. - 1992. - № 6. - P. 140-168.
2. Clifford, M. Troubled Tiger. Businessmen, Bureaucrats, and Generals in South Korea IM. Clifford. - London: East Gate Book, 1997. - 373 p.
3. Steinberg, D. The Republic of Korea: Economic Transformation and Social Change ID. Steinberg. - Boulder & London: Westview Press, 1990. - 218 p.
4. Асмолов К. История Кореи <https://koryo-saram.ru/zaveduyushhaya-kafedroj-korejskoj-filologii-sahgu-elvira-lim-poluchila-orden-ot-prezidenta-strany-utrennej-svezhesti/>
5. Каленюк І. Освіта Республіки Корея в контексті стратегії суспільного розвитку // Вища освіта України - 2005 - №2 - С. 117-122.
6. Ланьков А. Вища освіта по-корейському // Вища школа - 2001 - № 4-5 - С. 96-106.
7. Ли В.Ф. О синтезе традиционализма и вестернизма в политической культуре корейской нации / В.Ф. Ли // Проблемы Корейского полуострова и интересы России: Матер. II науч. конф. - М.: ИДВ РАН, 1998. - С. 188-195
8. Лим Э. Х. Тенденции развития общеобразовательной школы Республики Корея: 13.00.01 Лим, Эльвира Хаммоковна Тенденции развития общеобразовательной школы Республики Корея (1945-2005 гг.): Дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 Москва, 2006 169 с.
9. Охріменко В. О. Становлення та розвиток системи освіти в Кореї (остання чверть ХІХ ст.) / Охріменко В. О. // Українська орієнталістика : [збірник наукових праць]. - 2007-2008. - Вип. 2-3. - С. 203-208.
10. Пак Хи Су Політика держав Корейського півострова в галузі освіти [Електронний ресурс]: Порівняльний аналіз Дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02.-М.: РДБ, 2005
11. Республика Корея: Опыт модернизации. - М.: Восточная литература, 1996. - 212с.
12. Россия и Корея: Модернизация, реформы, международные отношения. -М.: Восточная литература, 1997. - 255 с..
13. Товкач Є. А. Система вищої освіти Південної Кореї (друга половина ХХ ст.): становлення, особливості розвитку, сучасний стан / Є. А. Товкач // Українська орієнталістика : [збірник наукових праць]. - 2012. - Вип. 6 : Матеріали міжнародної наукової конференції «Кримські татари: етногенез, історія державних інституцій, міграційні процеси, культурна спадщина», (Київ, 20 жовтня 2012 р.). - С. 185-187
14. Чибань кёюк хэньджонь чоджик кэпхён панъан (Проект реформування структури регіонального управління образованием) / Ассоциация педагогических работников Кореи. - Сеул, 1998. - 102 с.

КУЛЬТУРИ, МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ ТА СПЕЦІАЛЬНИХ ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Анатолій Войнаровський

ФАКТОР ТОРГІВЛІ У РОЗВИТКУ ВІННИЦІ ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ XV – XVI СТ.

У статті здійснюється аналіз значення торгівлі у розвитку середньовічної Вінниці. На основі вивчення щоденників очевидців та істориків і географів здійснено спробу дослідження характеру торгівельних відносин та функціонування мережі комунікацій осередком яких стала Вінниця.

Ключові слова: торгівля, Вінниця, доба Середньовіччя.

Здійснюючи аналіз розвитку торгівлі на теренах Східного Поділля маємо зауважити про достатньо незначну увагу до ґрунтового висвітлення даного питання в історичних джерелах та фаховій літературі. Більшу увагу дослідників приваблювали сторінки військово-політичної історії, традицій самоврядування які безперечно варті уваги дослідників. Втім вагоме значення у господарському зростанні мають господарська діяльність та торгівельні стосунки які ставали визначними чинниками у зростанні міст та загального добробуту краю.

Характеризуючи стан торгівельно-економічного життя в першу чергу звернемо увагу на сучасників тієї доби. Зокрема, польський хроніст Мацей Стрийковський наголошує на досить інтенсивних торгівельних стосунках на теренах південно-східного Поділля та вказує, що на південному сході краю розводили верблюдів. Розгалуженими галузями були промисли та рибальство, продукція яких була товаром і відповідно призначались для продажу [1].

Польський історик, священник та дипломат XV сторіччя Ян Длугош наголошував на казкових багатствах краю, особливо пов'язаних з бортництвом та тваринництвом [2]. Саме з цими сферами діяльності була обумовлена активна торгівля.

Мацей Меховський у своїй праці «Трактат про дві Сарматії» підкреслював достаток землі наголошував, що це «найродючіша земля, багатюща хлібом та медом» [3].

Італійський гуманіст XVI ст. Джованні Ботеро в історично-географічній праці «Універсальні реляції» інформував: «Поділля має досить солі, яку беруть в одному озері, також домашніх та диких коней, меду, воску, волів та всяких достатків у харчуванні». Попутним продуктом бортництва та пасічництва був віск який високо цінувався в міжнародній торгівлі [4].

За традицією XIV ст. центрами адміністративного управління, осередками активізації життя громад ставали населені пункти на шляхах комунікації які пролягали як правило вздовж Богу та Дністра. Серед інших був важливий вектор сполучення із Києва на південь. Так, у 1419 р. інок Зосима мандруючи до святої землі, після Києва вирушає до річки Бог, і там відпочиває в Брацлаві, після чого направляється до Митаревих кишень на Дністрі. Враховуючи швидкість подолання суходолу, можемо припустити, що перед Брацлавом він зупинявся у Вінниці [5, с. 82]. Отже, це підтверджує важливу роль міста на перехресті комунікацій.

Мешканці Вінниці виставляли регулярні сторожові роз'їзди на двох урочищах за містом, мусили виїжджати під проводом замкового намісника в «Поле». Історію Вінниці згадує Олександр Гваньїні у своїй «Хроніці Європейської Сарматії», італієць вказує, що «року 1541 татари, вдершись на Русь вчинили великі шкоди біля Вінниці та інших міст» у наступних згадках даний автор приводить такі відомості: «Подільський край дуже великий. Ця країна родюча і багата всім. Коли орач будь-як кине насіння в землю, все одно буде мати у сто разів більше користі». Згадує вчергове італієць і про Вінницю: «Дерев'яне місто, яке разом із замком оточене валом і яке стоїть над рікою Буг. Брацлавський і Вінницький замки частіше ніж інші стають метою нападу перекопських татар» [6, с. 380; с. 417]. З даних відомостей можемо зробити висновки, що об'єктом татарських нападів мало би бути багате місто, де можна було отримати здобич, а це безперечно осередок важливою транзитної торгівлі.

Заселення території Побужжя сягає сивої давнини, але міське поселення датують 1363 р., коли після перемоги над татарськими правителями Подільської землі князь Ольгерд передає ці землі у володіння своїм племінникам Коріатовичам, одним із завдань яке було поставлено перед ними укріпити кордони Великого князівства Литовського саме через розбудову міст. Стрімку динаміку зростання міста підтверджують замкові люстрації 545 року, де зазначалось, що у Вінниці налічувалось 273 будинки, та наступна 1552 року яка фіксує уже 429 будинків [7, с.32].

Особливістю життя Подільського регіону XIV ст. став початок урбанізаційних процесів. Втім край в економічному відношенні характеризувався розвитком промислів та сільського господарства. Значне місце в господарській практиці полювання та заготівля хутра, як одного з найбільш головних предметів експорту. Край був багатий соболями (найцінніше хутро того часу), куницями, білками, лисицями, бобрами.

Зовнішня торгівля на Поділлі у другій половині XIV – першій половині XV ст. була регламентована грамотами та привілеями. Торгові шляхи були апробовані князем Великого князівства Русько-Литовського та польським королем і приводили купецтво до міських митниць [8, с. 584]. Використовувалися і нелегальні шляхи, що становило загрозу конфіскації майна, держава не гарантувала у даному випадку безпеки купецьким караванам.

Контроль над торговими дорогами Поділля був об'єктом запеклого суперництва між краківським та львівським купецтвом. Обидві сторони домагалися від короля привілеїв і прагнули монополізувати ці дороги та право складу. Згідно з правом складу приїжджі купці були зобов'язані зупинитися відповідно у Кракові чи у Львові, продавати в них свої товари на вигідних умовах. Особливо багато давала купцям форма дії складського права [9, с.184].

Львівські купці наполягали щоб їх подільські колеги не везли своїх товарів далі, тобто наполягали на абсолютному складському праві (відносно складське право встановлювало зобов'язання торгів у місті до двох тижнів і передбачало можливість дальшого руху купецького каравану. І навпаки, купці з німецьких та польських міст не мали права ходити «татарською дорогою». Ймовірно, що у 1370 – 1371 рр. король Лайош I надає львівським купцям право абсолютного складу. Згодом такий привілей від Олександра Коріатовича отримує Краків. Також запекла

боротьба за південно-східну торгівлю розгорнулася між Львовом та Луцьком [9, с. 185].

Цікавим є питання про стягнення мита в Поділлі, але джерела досить уривчасті і фрагментарні, це зокрема жалувана грамота Владислава II його слуги у Ярмолинцях Ходку про право стягнення мита з купців, що проїздили через містечко [9, с.185].

Асортимент товарів, що мали обіг на Поділлі, досить виразно відтворюється за привілеєм господаря Молдови Олександр від 1408 року львівським купцям. Торгівля велась тканинами, перцем, шовковими тканинами з кольоровими візерунками, камками, тканими золотом і сріблом, тебеньками – декорованими шкіряними підвісками до сідла, тм'яном – пахучою смолою, грецьким квасом, худобою, хутром, крамними речами, мечами, кордами, воском, рибою. Тобто, асортимент складався з привізного зі Сходу товару та місцевих промислів і ремесл. В руках іноземних купців концентрувалася транзитна торгівля предметами розкоші, шовком, іншими дорогими тканинами, прянощами та зброєю [9, с.186].

Наративні та активі документи дають досить скупу інформацію про торгівлю, а ось нумізматичні пам'ятки свідчать про доволі жвавий торгівельний оборот. Ще за татарського панування місцеві громади платили податок баскакам «срібцизну», для сплати грошового податку мала би існувати жвава торгівля. Нумізматичні матеріали іноземного карбування відтворюються за матеріалами археологічних розкопок та віднайдених скарбів. З XIV ст. на Поділлі значного поширення набувають золотоординські монети, срібні татарські дірхеми. В активному обігу були богемські монети, а саме широкі празькі гроші, які в період XIV – XVI ст. були своєрідною «міжнародною валютою». За дослідженнями Ольги Білецької у зазначений період основними платіжними засобами на території Поділля були: - джучидські дірхеми; - широкі чеські гроші; - польські гроші; - руські напівгроші; - подільські полугрошики; - угорські флорини. Дослідниця наголошує, що всі перераховані нумізматичні артефакти, за винятком генуезько-кримських аспрів та молдавських грошей відображаються у писемних джерелах. Якщо в XIV ст. набір термінів, що відображають грошовий обіг незначний, то в XV ст. спостерігається зріст грошової різноманітності. Це є очевидним свідченням істотного пожвавлення торгівлі. Цілком очевидним є те, що Вінниця, стає важливим транзитним центром торгівлі. Нумізматичні артефакти є однозначним свідченням значної торгівельно активності регіону та вагомості Вінниці як транзитного осередку [5, с. 261].

Свідченням цього є Топографія окремих монетних скарбів з територій близьких до Вінниці:

- Новофастів Вінницький район, 69 празьких грошів Вацлава IV вагою 182, 5 гр.;
- Райківці Хмельницький район, (знахідка 1886 р.) скарб 1 золота і 1003 срібні монети: 1 дукат Матяша Корвіна, джучидські дірхеми Мухамеда, Ахмеда, Мустафи, Хаджі-Гірея, Нур-Давлета, Менглі-Гірея 911 монет, генуезько-кримські – 21 монета; молдавська – 1 монета, польські – 3 монети, празькі – 63 монети. Наймолодша монета скарбу 1488 р.;
- Строїнці Вінницький район (знахідка 1890 р.) 82 срібні угорські монети Сигізмунда Люксембурзького, 30 джучидських дірхемів, 50 празьких грошей Вацлава IV, 2 молдавських гроша [10].

За упорядкованими В. Отамановським даними Вінниця станом на середину XVI ст. стає своєрідним центром транспортного сполучення суходільних шляхів, тут перетинаються кілька важливих сполучень, які роблять містечко осередком транзиту. Зокрема це – Велика дорога до Брацлава (далі до Молдови, Османської імперії), з відгалуженням до Лінниці (сучасні Іллінці); шлях до Прилуки (соляний шлях) з розгалуженням у напрямках Погребище (далі Київ) і Ружин (далі – Житомир); «Вінницький гостинець» до Літина, Красилова, Острога; Коломийський шлях [9, с.184].

Важливим фактором у становленні Вінниці як класичного містечка доби пізнього середньовіччя стає торгівля. З міста фортеці та торгівельної факторії у XIV ст. Вінниця початку XVII ст. Постає як адміністративний центр воеводства, осередок ярмаркової торгівлі та цехових корпорацій.

З середини XVI ст. роль Вінниці як крайового торгівельного осередку невпинно зростає, мито від приїжджих купців за 1551 р. сплачене старості по 2 гроші від кожної копи становило 70 грошей. Зростання економічного розвитку Вінниці підтверджує активізація торговельних шляхів, а саме: Шлях до Чорноморського узбережжя. Після зруйнування османами Кафи у 1475 р. чорноморська торгівля занепадає на певний час, однак люстрація Брацлава 1545 р. зазначає, що раніше від Брацлава їхали просто до Канева Черкас, Києва поминаючи Вінницю, а тепер села «од поганства спустіли» й тією дорогою підводи вже не можуть ходити, відтепер лише на Вінницю. В актах XVI ст. шлях називають «дорога велика, що йде з Вінниці до Брацлава».

Шлях до Волощини та Туреччини. Від кінця XV ст. Львів за підтримки уряду домагається монополізувати цю торговельну магістраль виключно для себе, не допускаючи до безпосередніх торговельних взаємин з Волощиною купців міст Великого князівства Литовського, таких як наприклад Вінниця.

На скаргу купців зацікавлених міст Корони (Польського королівства), за королівським вироком від 1530 р. гнати з Волощини худобу й ввозити будь-які товари під загрозою конфіскації належало лише через Львів, Городок, Перемишль та Сандомир.

Це був великий удар транзитній торгівлі з Волощиною для південно-західних міст Великого князівства Литовського і вони намагаються не виконувати цієї постанови. Тоді зацікавлені торговельні корпорації міст Корони знову поскаржилися королю, й за королівським вироком 10 червня 1532 торговельні привілеї були утверджені вдруге [9, с. 187].

Для вінницьких купців спроба зігнувати королівський вирок завершилася тим, що 20 липня 1532 р. король звелів виявити кількість рогатої худоби, купленої вінницькими євреями у Волощині, та інших товарів транзитної торгівлі, що стягнути з них усталене мито. Зокрема, король звелів поставити перед собою для покарання вінницького єврея Михеля, що купив у Волощині 2030 волів, мав 120 волів у Острозі та провіз кілька постав сукна (Постав сукна = 20 – 50 ліктів, найчастіше 30 – 36 ліктів(Львівський лікоть 73,2 см) до Волощини [9, с. 187].

Таким чином, транзитна торгівля з Волощиною мала би припинитися, але у 1551 р. представники вінницьких зем'ян скуповують на Волощині коней. З середини XVI ст. торговельний шлях східної торгівлі, з Волощини йшов через Вінницю до Києва, Черкас та Канева і далі на Московщину.

Вінницький гостинець : Торгівельний шлях йшов до Літина і далі до Волині і Любліна.

Шлях на Галицьке Підгір'я: Давній торговельний шлях, в часи княжого Києва X – XI ст. мав назву «соляний», йшов з Києва до Прикарпаття, до соляних шахт.

Таким чином, незважаючи на конкуренцію та обмежувальні заходи місто Вінниця відгравало важливу роль як транзитний осередок та торговельний центр. Безпосередніх писемних джерел, які б вказували на це до нашого часу не дійшло, але аналіз картографічних даних, нумізматичної спадщини, топоніміки вказують на роль Вінниці яке транзитного осередку торгівлі між Сходом, Західної і Центральної Європою та Балканами та італійськими республіками.

Довідка Ярмаркова торгівля, цитата з праці Грушевського : Ярмарки снятинські — «найперші з усіх місточок в Руській землі) і камінецькі (з трох камінецьких головним був зимовий, «на св. Андрія»), теж обслуговували потреби не тільки своїх країв. Снятин був торговельним центром Покутя, Камінець — полудневого Поділля, а разом служили вони дальшими етапами в тім обміні східного і західного товару, який репрезентував собою Львів. Лежучи на двох головних дорогах до Волощини вони були крайніми, пограничними стаціями в торгівлі з нею, і ярмарки снятинські й камінецькі стягали до себе в великих масах як місцеві товари — з своїх країв і сусідніх частин Волощини, так товари східні, турецько-левантійського привозу, даючи взамін продукти українського промислу й західного та північного привозу з львівського й луцького торгів. Завидуючи такому значінню сих ярмарків, волоські господарі старалися відтягнути від них сей торг і для того видавали заборони для купців з Волощини та утворили конкуренційний ярмарок під Хотиним (в середині XVI ст.). Се не лишило ся без впливу на ослабленне снятинських і камінецьких ярмарків, але все таки ще довго вони держали ся в значній силі і значінню). Целярій зве Снятин торговищем досить многолюдним, де Волохи звичайно продають в великих масах волів, віск, мед і дуже добрих коней). Камінець утримував своє торговельне значінне аж до турецької окупації. З Львовом обидва ярмарки стояли в дуже тісній звязи. Снятин був передовою стацією на полудневій артерії Львова, як ми знаємо. Зносини з Камінцем були також дуже живі. Львівські купці періодично звідували камінецькі ярмарки й вели там значний торг; камінецькі робили свої запаси у Львові й перепродували свої закупна. Митні записки з середини XVI в., які маю в своїм розпорядженню), досить докладно представляють нам сі зносини зі сторони Камінця. Камінецькі міщане привозять до Львова в великих масах продукти місцевого, подільського й волоського господарства: великі гурти волів, шкіри волові й овечі, лій (меньше), віск (дуже багато, рибу (осетрину), кожі й опончі (можливо, що волоського виробу, з місцевої вовни). Друга катеґорія довозу — східні товари: шовк чистий, оброблений і необроблений, шовкові й вовняні матерії й вироби (пояси, тасьми), корінне, родзинки (дуже багато)[12, с. 422-423]. Цитуємо: [Грушевський М. С.]

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Стрийковський, М. Літопис польський, литовський, жмудський і всієї Руси / Відп. ред. О. Купчинський, НТШ. Львів, 2011. 382 с.
2. Щавелева Н. И. Древняя Русь в «Польской истории» Яна Длугоша (книги I – VI). Текст, перевод, комментарий /под ред. и с дополн. А. В. Назаренко. М.: Памятники исторической мысли, 2004. 496 с.
3. Матвей Меховский. Трактат о двух Сарматиях. Москва-Ленинград: Издательство Академии наук СССР. Отв. ред Б.Д Греков. 1936. 288 с.
4. Стемпень Б. Джованні Ботеро і його «універсальні реляції»: роль і значення праці для розуміння повсякденного життя давніх суспільств // Вісник Львівського університету. Серія: Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології. 2014. Вип. 8. С. 9-19. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlukbit_2014_8_4
5. Ольга Білецька. Поділля на зламі XIV – XV ст. до витоків формування історичної області: монографія. Одеса: Астропринт, 2004. 416 с.
6. Олександр Гваньїні. Хроніка Європейської Сарматії / упорядкув. та пер. з пол. о. Ю. Мицика. 2-ге вид., доопрац. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 1008 с.
7. Косаківський В. Ревізія Вінницького замку 1545 року. Подільська старовина. Збірник наукових праць /відповід. ред. Косаківський В.А. Вінниця, 1993. С. 32.
8. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. К.: Критика, 2005. С. 584.
9. Отамановський В. Д. Вінниця в XIV – XVII століттях: Історичне дослідження. Вінниця: Континент-ПРИМ, 1993. 464 с.
10. Нумізматична колекція ВОКМ // vinnytsia-museum.in.ua
11. Михайловський В. Історія, мова, географія: топоніми середньовічного Поділля. К.: Темпора, 2021. 412 с.
12. Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. /редкол.: П.С.Сохань (голова) та ін. К.: Наук. думка, 1991. (Пам'ятки іст. думки України). ISBN 5-12-002468-8. Т. 4. 1993. 544 с.

ПРИВАТНА ТОРГІВЕЛЬНА МЕРЕЖА ВІННИЦІ 1921–1932 РР.

Із запровадженням непу у Вінниці відновилась мережа приватних торгових закладів. Переважна більшість з них була дрібними підприємствами, що торгували продуктами харчування та предметами першої необхідності. Це дозволило досить швидко забезпечити потреби міського населення та відкрило для селян і кустарів можливість для реалізації продукції. З ліквідацією приватної торгової справи в Україні у 1932 р. міста не лише втратили сталі канали забезпечення продуктами харчування, а й стали ще вразливішими і залежними від держави та її продуктових карток. Відповідно радянській владі простіше було контролювати ситуацію 1932–1934 рр.

Ключові слова: приватна торгівля, торгова мережа, неп, Вінниця

До радянської влади торгівля була справою приватною з деякими громадськими кооперативними ініціативами. Більшовики за політики «воєнного комунізму» її заборонили, а основним способом забезпечення населення зробили перерозподіл товару за пролетарським принципом. Перехід до мирного життя змусив їх, відновлюючи економіку, поновити елементи вільного ринку. Із запровадженням непу торгівля велася за кількома формами власності: державної, кооперативної, приватної. Дослідники, які вивчають історію України 1920-х рр., приділяють серйозну увагу розвитку торгівлі як сфери економіки [1-7], утім в регіональному розрізі її особливості залишаються ще маловивченими. У наявному доробку вирізняються праці харківських істориків [8; 9]. Торгівля на Поділлі, як правило, розглядається у контексті загальних робіт щодо непівської України. Не виключенням є стаття М. Олійника [10], який чи не єдиний, хто приділив спеціальну увагу цьому питанню, хоч й досліджуючи економіку регіону в цілому. На цьому тлі вінницький сюжет в усіх потенційних аспектах студіювання залишається цілком відкритим для вивчення.

На Поділлі торгівлю націоналізував спеціальним актом губернський ревком у серпні 1920 р. [11], відтоді регіон офіційно жив за правилами «воєнного комунізму», хоча нелегальна приватна торгівля тривала.

Формально вважається, що старт непу дав X з'їзд РКП(б) у березні 1921 р., утім правове вибудовування запуску торгівлі ще тривало певний час. На Поділлі лише 28 липня 1921 р. губвиконком прийняв постанову про дозвіл вільної торгівлі у Вінниці з 10 серпня [12]. Упродовж жовтня 1921 – березня 1922 рр. патентів на торгові підприємства було взято: 1-го розряду – 179, 2-го – 212, 3-го – 249, що дало 197 685 тис. руб. Жодне інше місто Поділля, крім Проскурова, не могло змагатися з Вінницею щодо активності торговців. У Проскурові було придбано патентів 1-го розряду – 406, 2-го – 427, 3-го – 11, що дало 85 900 тис. руб. [13, с. 274]. Найнижчим вважався 1-й розряд. З огляду на статистику складається враження, що у Вінниці було своєрідне трактування розрядів. Переважання Проскурова у загальній кількості торгових патентів був логічним з огляду на його традиційні лідерські позиції в цій сфері, розподіл по розрядах також виглядав досить логічним, а от у Вінниці – суперечливим. Це стосувалося як майже рівного розподілу по розрядах, так й переважання патентів 3-го розряду над 1-м.

Припустити друкарську помилку неможливо, бо загальна сума зборів свідчить, що саме 3-й розряд міг дати такий її обсяг у Вінниці. Перші кроки з відновлення торгівлі свідчили про новий статус міста як губернського центру, де активно росте торгова мережа, відкриваються великі підприємства, насамперед гуртові.

Наступного року розподіл по розрядах реорганізували, запровадивши 5 розрядів: від найвищого 5-го (гуртового) до найнижчого 1-го (розносного). Формувалася нова торгова мережа, налаштовувалася спеціалізація магазинів, відбувався поділ ринку, встановлювалася взаємодія між різними його секторами. Державна торгівля тримала за собою гуртове та гуртово-роздрібне поширення, приватна вела вперед у роздрібній стаціонарній та базарній торгівлі, кооперативна лише ставала на ноги, пробувала конкурувати з приватною. Державні підприємства за торговим обігом значно випереджали кооперативні та приватні заклади, хоча приватна мережа за розміром переважала інші форми.

Торгова мережа Вінниці на 1 січня 1924 р. [14, с. 34]

	державна	кооперативна	приватна	всього
Гуртова	12	11	-	23
Гуртово-роздрібна	9	5	9	23
Роздрібно-постійна	16	29	422	467
Роздрібно-базарна та розносна	-	3	243	246
Всього	37	48	674	759

Якщо у березні 1923 р. у Вінниці було 654 торгових підприємства, то вже на 1 січня 1924 р. – 759 [14, с. 34]. Торгове обслуговування міста забезпечували приватники, яким належало 88,8% закладів міста. Утім вони панували лише на роздрібній торгівлі, лише 9 підприємств функціонувало як гуртово-роздрібні.

Упродовж 1924 р. міська торгова мережа продовжувала зростати (908 закладів), кількісно переважали приватні підприємства (830, або 91,4% мережі) [15]. Серед них дрібними було 56,4% всіх закладів та середніми – 40,0%, причому розсною торгівлею займалися лише приватники. До великих можна віднести 30 (3,6%) підприємств, навіть з'явився приватний гуртовий магазин. Можна вважати, що це був час розквіту непівської торгівлі у Вінниці.

Торговельна мережа Вінниці, 1924-1925 рр. [15]

Патент	Число торгових підприємств							
	2-е півріччя 1923/24 р.				1-е півріччя 1924/25 р.			
	Держ.	Кооп.	Приват.	Всього	Держ.	Кооп.	Приват.	Всього
1-го розряду	-	-	116	116	23	-	158	181
2-го розряду	5	2	352	359	17	12	362	391
3-го розряду	22	9	332	362	33	29	228	290
4-го розряду	19	4	29	52	29	6	19	54
5-го розряду	17	-	1	18	19	1	-	20
Всього	63	15	830	908	121	43	767	936

Уже в наступному півріччі картина змінилася. Курс радянської влади на розвиток державної та кооперативної торгівлі оприявнився. У 1-му півріччі 1924/25

господарчого року (далі – г. р.) приватна торгівля у Вінниці кількісно згорталася (767 замість 830 закладів), її доля в мережі зменшилася до 81,9%. Зник гуртовий заклад, який працював за 5-м, найвищим розрядом, замість 29 магазинів 4-го розряду – залишилося 19 (скорочення на 35%). Число закладів 3-го розряду зменшилося на 37%. Лише дрібна торгівля 1-го та 2-го розрядів кількісно зростала. Підприємства дрібнішали: спочатку відбувався перехід від лавки до рундука, потім – до ятки, а там – і до землі, потім повна ліквідація справи. І це відбувалося на тлі зростання загальної міської торгової мережі (на 3,1%) за рахунок відкриття державних і кооперативних магазинів [15].

На 1925 р. уже склалося розуміння переваг та недоліків різних форм власності торгових закладів. Зокрема, приватники успішніше конкурували з державними та кооперативними заготівельниками, швидше могли відреагувати на дефіцит товару та підняти ціни, знали що, кому і як продати. Треба згадати, що в тодішній міській пресі жила ідея про те, що приватну торгівлю можна поставити на службу радянської держави, що приватних торговців можна перевиховати і залучити до виконання державних завдань, що існує «здорова частина приватної торгівлі». Вінницький журналіст В. Реутов, наприклад, вважав, що треба «змусити змінити методи роботи, поставити торговця в такі умови, за яких його діяльність виливалась би у форми, що відповідали би цілям державної політики»; «з врахуванням торговцем висунутих державою вимог, його очікування без сумніву реалізуються в житті» [15].

У 1925/26 г.р. знову реформували систему дозволів на торгівлю, запровадивши додатковий розряд – торгівлю із землі, відповідно кількісно торгова мережа значно зросла. За 1-е півріччя 1925/26 г. р. серед торгових підприємств у Вінниці: державних – 126, кооперативних – 95, приватних – 928, всього – 1149 [16, с. 151].

Довідник «Вся Украина на 1926/27 год» (Харків, 1926) допомагає частково уявити вінницьку торгову мережу, її географію та спеціалізацію [17, с. 90-100]. Оскільки оголошення були платними, тому дрібні торговці 1-го та 2-го розрядів взагалі не подавали про себе відомості. Рекламу давали більш заможні та, ті, які прагнули вести справу з певними уявленнями про підприємницьку культуру. Вочевидь, серед приватників це були ті, хто ще бачив перспективи розвитку для своєї справи. Усього подано 328 оголошень торгових підприємств 3-го, 41 – 4-го, 32 – 5-го розрядів. 6-й не згадувався, вочевидь, матеріали збиралися до запровадження нової системи класифікації торгівлі. За формою власності оголошення розподілялися таким чином: державні – 72, кооперативні – 56, приватні – 273.

До 5-го розряду належали, як правило, торгові представництва різних державних трестів, зокрема «Хлібопродукт» (сільськогосподарські продукти; вул. Леніна, 61, вул. Покровська, 18), «Господарсоюз» (сільськогосподарські машини; вул. Леніна, 76), «Плугатар» (сільськогосподарські машини; вул. Раковського, 18), «Полесторг» (сірники), Держрибсиндикат (вул. Леніна, 13), Нафтасиндикат (вул. Вокзальна, 4), «Коопптах» (вул. Раковського), Текстильсиндикат (вул. Леніна, 17), Дунсукно (вул. Леніна, 43), Укршкітрест (вул. Козицького, 27) тощо. Вони проводили гуртові операції, тому це були не заклади з торговим залом, а скоріше контори. І розташовувалися вони у центрі міста або головних його магістралях. Жодного оголошення про приватну гуртову торгівлю в довіднику не виявлено. І це

на тлі того, що у Вінниці не було закладів, навіть державних, з гуртової торгівлі бакалійно-колоніальними товарами, галантереєю, частково мануфактурою. Роздрібникам доводилося їздити у великі міста, що значною мірою здорожувало товар [18].

Державна торгівля була представлена також у гуртово-роздрібній та роздрібній торгівлі. Роздрібну вели крамниці загальноукраїнської мережі «Ларьок». У Вінницю вона прийшла у 1924 р., і наступного року її представляло 64 магазини [19] переважно 3-го та 4-го розрядів, до 5-го найвищого належав лише один заклад (вул. Леніна, 8). Інша мережа Вінцеробкооп, кооперативна, охоплювала 22 магазини, з яких в центрі розташовувалися 9, по базарах – 5, робітничих районах – 5, військових – 3 [19]. Серед них було 3 заклади найвищого 5-го розряду (2 – Новий Базар; вул. Леніна, 62). Вони пропонували товари широкого спектру: галантерея, взуття, мануфактура, посуд, лампи тощо. Верхнебузький районний союз споживчих товариств також мав магазин 5-го розряду (вул. Раковського, 2), що спеціалізувався на бакалійних товарах. Цукровики об'єдналися в кооператив, що базувався на насінневому заводі. Вони мали кілька дрібних лавок по місту, але патент платили за 5-й розряд. Приватники розосереджувалися по всьому місту, але більші магазини тяжили до центру, а дрібніші до робочих районів та базару.

Загальна географія торгової мережі була цілком логічною. У центрі (на захід обмеженому тодішньою вул. Дзержинського) розміщувалося 235 закладів (57,5% мережі). Це були багатопрофільні та вузькоспеціалізовані промтоварні крамниці. Продуктові заклади та крамниці з товарами широкого вжитку, власниками яких й були переважно приватники, тяжили до базарів та місця роботи споживача. Такої саме тактики дотримувалися й кооперативні магазини. Торгівля м'ясом, рибою, борошном, посудом та фуражем зосереджувалася переважно на базарах. Жодної молочної крамниці не виявлено.

Приблизно з 1926 р. в Україні почалось скорочення торгової мережі, насамперед через зникнення приватних закладів та заміщення державної роздрібною торгівлі кооперативною (наприклад, у 1927 р. з ліквідацією «Ларька» його магазини було передано кооператорам). Держава стимулювала розвиток кооперативної торгівлі для протистояння приватному капіталу. Поступово низкою заходів (податковий тиск, відсутність державних кредитів, системою постачання/розподілу товару, зупинення оренди приміщень, обмеження географії торгівлі – локалізація на окраїнах міста) вона намагалася витіснити приватників. Якщо у 1923–1924 рр. приватна роздрібна торгівля мала домінуючі позиції в продажу металевих виробів, галантереї, шкіряних товарів, мануфактури, була лідером у торгівлі продуктами харчування, то поступово її витіснили лише в сферу роботи із сільськогосподарською сировиною та товарами кустарного виробництва [20]. Селянину та кустарю, який виготовляв одяг, взуття, меблі та інші предмети широкого вжитку, простіше було контактувати саме з приватним торговцем. Останній з його швидким реагуванням на попит тут був набагато кращим, оскільки мав встановлені сталі контакти з виробниками більшості продуктів та кустарних товарів, працював з готівкою. У 1926/27 г. р. найбільш помітне скорочення приватної торгівлі проходило в групі шкіряних і мануфактурних товарів.

Із зростанням заробітної платні товарний голод став нормою з другої половини 1920-х рр. Приватні торговці мали свої шляхи його здолаття, зокрема нелегальні / протиправні з точки зору влади. Вони користувалися знайомствами з радянськими чиновниками та торговими службовцями і отримували централізовано дефіцитний товар, налагоджували контакти з торговцями з інших міст, особливо великих, торгували контрабандним товаром. Разом з тим об'єктивно вони забезпечували місцевий ринок дефіцитними товарами, що знімало загальну напруженість серед населення. Водночас вони не мали можливості брати активну участь в кампанії зі зниження цін, оскільки платили надто високі податки. Радянська державна та кооперативна торгівля регулярно звітували про зниження цін, що подавалося як турбота про трудівника, ліквідація ринку як регулятора попиту та пропозиції. Приватна торгівля штучно маргіналізувалася в очах населення.

З 1927 р., після XV з'їзду ВКП(б) з курсом на індустріалізацію розпочався системний тиск на приватну торгівлю. Віднині основою роздрібною торговою мережі мала стати кооперативна, розмір мережі мав визначатися радянськими плановими нормативами, а не місцевою ініціативою.

З 1928/29 г. р. у Вінниці скорочення приватної торгівлі прискорилося. Якщо на 1 лютого 1927 р. було 659 торгових закладів, на 1 липня 1928 р. – 505 [21, арк. 102], то вже за 1-е півріччя 1929 р. по хлібофуражному ринку закрилося 30% крамниць, м'ясному – 85%. Усього по Вінницькій окрузі з 2068 приватних підприємств припинили діяльність 604 (або 28,7%) [21, арк. 112]. Як наслідок, за річним звітом президії Вінницької міськради, склалися особливі складнощі з постачанням хліба, м'яса, молока, масла, решту продуктів (цукор, крупи, олія) вдалося забезпечувати за продуктовими картками [21, арк. 113].

Скорочення приватної мережі по округу йшло швидше, ніж у Вінниці. На відміну від загальноукраїнських тенденцій у Вінниці приватникам вдалося найдовше втриматися в торгівлі кустарними виробами, а також яйцями та овочами. Показово, що з 1929 р. статистичних даних про поточний розмір міської приватної торговельної мережі поки виявити не вдається, у документах є лише відомості про кількість закритих закладів.

За підтримки держави кооперативна торгівля за торговим обігом зростала, утім саму мережу закладів підтримати не могла, що позначалося на якості обслуговуванні населення, підвищенні цін та дефіциті продуктів харчування. На 1 жовтня 1930 р. у Вінниці основу роздрібною торгівлі складали лише 107 кооперативних крамниць [22]. Для обслуговування пайовиків кооперативів створювалися закриті продуктові розподільники. Вінцеробкооп на 15 листопада 1929 р. вже мав 80 таких закладів для робітників хімічного заводу, швейної фабрики, друкарні, заводу «Молот», фабрики взуття, електростанції тощо [21, арк. 112].

З 1929 р. приватники зі скороченням централізованого постачання товарами, встановленням твердих закупівельних цін, запровадженням хлібних карток, втратили свободу ринкового маневру. Податковий та адміністративний тиск не зменшувався, і попри наявність коштів та вміння торгувати на осінь 1930 р. фактично залишилися лише дрібні підприємці на міських базарах. У 1932 р. із заборонаю відкривати нові приватні заклади така форма торгівлі в УСРР, відповідно й у Вінниці, зникла повністю. Відомо, що на 1 січня 1932 р. в усіх містах

Вінницької області було 764 крамниці державної та кооперативної форми власності [23].

З ліквідацією приватної справи місто втратило сталі канали забезпечення продуктами харчування, що зробило вінничан ще більш вразливими та залежними від держави та її продуктових карток. Відповідно радянській владі простіше було контролювати ситуацію 1932–1934 рр.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Маслов А. О. Внутрішня торгівля України в період НЕПу (1921-1929 рр.) : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.01.04 / Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 1995. 19 с.
2. Григоренко Д. А. Законодавче регулювання торгівлі в Україні за часів неп (1921-1929 рр.) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. 20 с.
3. Гарарук Л.В. Біржова торгівля України в період нової економічної політики (1921-1929 рр.) : автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2006. 20 с.
4. Хромов І.О. Товарні біржі України в період нової економічної політики (1921-1928 рр.). Одеса, 2010. 148 с.
5. Лантух В. В. Становление и развитие торговли на Украине в 1921-1932 гг. Харьков, 1992. 190 с.
6. Лантух В. В., Лантух І. В., Пантелеймоненко А. О. Державне регулювання торгівлі в Україні (20-ті - початок 30-х рр. ХХ ст.) : іст.-економ. дослідж. Полтава, 2011. 293 с.
7. Оніпко Т. В. Торговельна діяльність споживчої кооперації України в період непу (історико-економічний аспект). Полтава, 2010. 345 с.
8. Рудь А. А. Розвиток кооперативної торгівлі на Харківщині в роки непу (1921-1929 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2011. 20 с.
9. Скубій І. В. Торгівля в Харкові в роки непу (1921-1929): економіка та повсякденність. Харків, 2017. 304 с.
10. Олійник М. П. Розвиток торгівлі на Поділлі в роки НЕПу // Вісн. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. І. Огієнка. Історичні науки. 2013. Вип. 6. С. 472-483. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkpnui_2013_6_58
11. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВіО). Ф. Р-40. Оп. 1. Спр. 873. Арк. 79
12. Хроніка // Вісти. 1921. 28 лип.
13. Хозяйственное строительство Подолии : отчет губэкономсовещания Украинскому экономическому Совету, окт. – март 1921/1922 г. Винница, 1922. С. 274.
14. Торговля Подолии // Бюлетень Поділ. губерн. стат. бюро. 1924. № 3. С. 34-47.
15. Реутов В. К вопросу о частной торговле // Бюллетень Винниц. товар. биржи. 1925. 27 июня.
16. Облік торгових закладів Вінокруги за 1-ше півріччя 1925/26 р. // Бюлетень Вінниц. окруж. стат. бюро. 1926. № 3-4. С. 150-157.

17. Вся Украина на 1926/27 год : в 5 ч. : адрес.-справоч. кн. Харьков : Укр. экономист, 1926. 438 с.
18. Янюк Д. Снабжение частного розничника // Бюллетень Винниц. товар. биржи. 1925. 23 апр.
19. Що сказала міськрада про її діяльність // Черв. край. 1925. 3 берез.
20. Г-р Г. Частная торговля на Подолии // Бюллетень Винниц. товар. биржи. 1925. 11 июня.
21. ДАВіО. Ф. Р-151. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 102.
22. Матеріяли до відчиту про діяльність Вінницької міської ради VIII-го скликання з жовтня 1928 р. до жовтня 1930 р. Вінниця, 1930. 61 с.
23. ДАВіО. Ф. Р-2700. Оп. 1. Спр. 3а. Арк. 81.

Наталка Жмуд

«СВІЙ-ЧУЖИЙ» ЯК МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ РАДЯНСЬКОГО КОНЦЕПТУ ВРОГА

У статті увагу зосереджено на формуванні радянського концепту ворога. Розглянуто основні механізми моделювання образу ворога: від конструювання бінарної парадигми «свій-чужий» до демонізації «чужого» як потенційного ворога. Акцентується на ролі радянської системи у процесі міфотворення щодо стереотипного негативного сприйняття як зовнішнього, так і внутрішнього ворога.

Ключові слова: «свій», «чужий», ворог, радянська ідеологія, радянська ідентичність.

У сучасному науковому дискурсі актуальним залишається вивчення радянського минулого, яке й до сьогодні відкрито чи завуальовано проявляється у різних сферах життєдіяльності. Це пов'язано з тим, що соціалізація більшої частини дорослого населення сучасної України відбулась саме у радянський час. А ностальгійний інтерес пострадянського покоління свідчить про «живучість» радянської спадщини.

Соціологічні опитування демонструють досить складну трансформацію радянської ідентичності українців, що демонструє досить міцні світоглядно-поведінкові патерни у дихотомічній парадигмі «свій/чужий». Саме її полярність посилює амбівалентні настрої в суспільстві, часто позбавляє альтернативи, що й призводить до перетворення «іншого» у «ворога».

Образ «ворога» завжди у різних культурах був органічною складовою суспільного розуміння світу. Але у радянський період його формування відбувалося крізь ідеологічну парадигму, за систематичної агітації та пропаганди. Тому важливо увиразнювати саме природу та механізми конструювання радянського концепту «ворога» та деконструктивні наслідки для сучасного суспільства.

Ця тема тривалий час залишалася на маргінесі історичних наукових досліджень навіть у пострадянський час. Така дослідницька позиція пояснюється

тривалою позитивною оцінкою пропаганди як інструментарію та гальмувала пошук її прихованих цілей, а відтак аналіз її можливих негативних наслідків [1].

Для підтримки становлення нової радянської людини, росту її громадянської активності в ім'я партії обов'язковою умовою була наявність антипода, тобто ворога: «Ворог завжди позначає індивідуальне, окремішне, автономне, те, що резонує в контексті загалу, а тому, звісно, мусить бути нівельоване як «інше», як те, що руйнує тотальну монолітну картину світу» [2]. Така безкомпромісна біполярна схема світу призводила до стирання різноманітності соціуму і його обезличення. «Іншому» як такому, що має право бути, просто не залишалося місця. Людина з альтернативним сценарієм перетворювалася на «чужого», що автоматично ставав ворогом. А «свої» розумілися як єдиний колектив із єдино правильними морально-ціннісними категоріями – добром/злом, правдою/неправдою тощо.

Базовим радянським політичним міфом став міф про СРСР як «велику сім'ю». Він руйнував традиційну систему цінностей, девальгував сімейні ролі та пропонував радянській людині нову парадигму відносин з утвердженням образу лідера, «мудрого батька», «старшого брата» чи «наставника», який «єдиний спроможний захистити від ворога». Конструкт «брат-товариш» стає часто соціально «комфортнішим» за «рідного брата». Звідси вважаються «нормальними» доноси дітей/батьків на власних батьків/дітей як ворогів радянської системи та їх зречення [3]. Таким позитивним уособленням «зрадника» стає піонер-герой Павлик Морозов.

Культивування топосу ворога як безкінечної загрози посилювало глорифікаційну стилістику, що уможливило гіперболізуватися культу герою. Без ворога герой би не був героєм, тому цей образ став найбільш стійким образом радянської риторики, визначав її внутрішній баланс: «Соцреалізм як глобальний стиль базувався на тотальності архаїчного мислення з його універсальною бінарністю, де структурування реальності будувалося за принципом опозиції: свої – чужі, вороги – друзі, людина – колектив, пропаганда – контрпропаганда та ін.» [4].

Тобто розвиток СРСР можна розглядати як перманентну боротьбу з «ворогом», що й було ключовим фактором формування радянської ідентичності. Йдеться про кілька цілеспрямованих стратегій. Зокрема, про чітку класифікацію ворогів: «зовнішніх»/«внутрішніх», «прихованих»/«відкритих», «особистих»/«колективних».

Варто зазначити, що кожен період радянської епохи залежно від історично-культурних та політичних контекстів, зазвичай, у переломні моменти породжував нові типи ворогів. Наприклад, «шпигуни», «шкідники», «троцькісти», «непмани», «петлюрівці», «націоналісти», «священики» (20-30-і рр. ХХ ст.); на початку 30-х років з'являється особливий тип ворога – «вороги народу», до когорта яких зараховували й «колишні свої»; «куркулі», «інтелігенти»; «фашисти», «окупанти», «зрадники», «поліцаї», «полонені», «дезертири» (40-і рр. ХХ ст.); «низькопоклонники перед Заходом», космополіти (пізній сталінізм); «антипартійні угруповання», міщани, сектанти, стиляги, націоналісти, дисиденти тощо (друга половина ХХ ст.) [5].

Підставою називатися «ворогом» часто ставала етнічна ознака. Так, в різні періоди навіть цілі народи, що входили до Радянського Союзу, перетворювалися на колаборантів, західних посіпак чи націоналістів. До таких завжди з нижчим чи

вищим градусом «чужості» належали й українці. Прикладом перманентного «чужого»/«ворога» були євреї як «буржуазно-реакційний клас». Причинами цього були причетність їх до дисидентського руху і боротьба за право на еміграцію з Радянського Союзу. Антисемітизм як прихована радянська політика були реакцією радянської системи на зовнішню політику. Зокрема, на активізацію сіонізму як націоналістичного руху за воз'єднання єврейського народу та створення власної держави. Чи в період «холодної війни» протистояння СРСР із США, які лобіювали права євреїв та відкрито підтримували світовий сіоністський рух.

Внутрішніми ворогами завжди були ті, хто ганьбив високе ім'я простої працюючої радянської людини – «кар'єристи», «п'яниці», «нероби», «хулігани», «шахраї». Їх ділили на два типи: 1) переконаний противник усього радянського; 2) людина, що «помиляється», яку використовують представники першої форми. Про деяких із них промовисто звучить фраза вустами управдома у радянському художньому фільмі «Діамантова рука»: «Наши люди в булочную не такси не ездят».

Ворог обов'язково демонізувався шляхом приписування стандартного набору негативних характеристик: бридкий, огидний, часто з фізичними чи психічними вадами. Важливо було розставити такі акценти, щоби потенційні чи реальні вороги яскраво уособили сили зла і руйнування. У момент війни, політичних чи соціально-економічних криз радянська система міфологізувала «чужого», що набував гіпертрофованої форми, тому викликав підвищений рівень ненависті та прагнення людини до його знищення. Прийоми та засоби гіперболізації були різними (друковані засоби інформації, література, кінематограф тощо).

«Зовнішній ворог» як незмінний «буржуазний агресор» знаходився, зазвичай, поза державою. Навіть країни соцблоку (здавалося б, «свої») завжди були під прицілом недовіри та контролю. Наприклад, вторгнення військ СРСР та країн-сателітів, членів країн-членів Варшавського договору (окрім Соціалістичної Республіки Румунія) до Чехословацької Соціалістичної Республіки (Операція «Дунай», окупація Чехословаччини) (21 серпня – 11 вересня 1968) з метою припинення реформ Празької весни. За офіційною радянською версією – для ліквідації загрози виходу ЧССР з «соціалістичного табору» та військового союзу з СРСР.

Закрита радянська система була приречена на безперервне множення зовнішніх і внутрішніх ворогів. Радянський соціум за весь період свого існування постійно перебував у хронічно-параноїдальному стані. Адже образ «ворога» був перманентно-латентним, потенційним (кожен «свій» міг будь-коли стати «ворогом»), тому доноси ініціювалися та віталіся і виконували своєрідну роль «каналізування» страху і сублімації. Тавро «ворог» перетворювалось у позиттєве та часто «успадковувалось», що спричинило трамву кількох поколінь появою особливого типу – «діти ворогів народу».

Особливість більшовицько-тоталітарної стратегії поведінки з «чужим» /«ворогом» у порівнянні, зокрема, нацистською системою полягає не скільки в тому, щоби просто знищити, а витонченою жорстокістю та цинічністю змусити відмовитися від себе, своєї індивідуальності, «розчинити» й обезличити людину.

Як бачимо, образ «ворога» у радянську епоху стає базовою ідеологією масової свідомості та ключовим фактором формування ідентичності. Але

дискурси «свого/чужого» та «ворога» у світоглядно-поведінкових практиках залишаються й на пострадянському просторі. Вони проявляються в різних сферах життєдіяльності. В сім'ї ця риторика прочитується, зокрема, через травмованість та розірваність поколінь, відсутність інструментарію співпраці та потребу побачити і вирішувати проблеми психологічного характеру. В соціумі це простежується крізь патерналістськість як пострадянський «спадок»: очікування «сильної руки»; перенесення на «інших» ярлика «винного»/«чужого»/«ворога» як спроба перекласти особисту відповідальність тощо. Амбівалентність – це теж прямий наслідок біполярної системи світосприйняття, що передбачає взаємовиключні ідеї, цінності, рішення, нерішучість і невизначеність, які породжують пошук третього – «винного»/ «чужого» /«ворога».

Вважаємо, що все ж треба розмежовувати поняття «пострадянська людина» і ««хomo советікус» чи «совок» (пейоративний термін, що визначає людину з певними психологічними та суспільними установками, яка оцінює інших людей, явища та навколишній світ, користуючись незмінною системою міфів, принесеною із Радянського Союзу. У побуті терміном «совок» користуються як словом, що має зневажливий або, навіть, презирливий відтінок) [6]. Тоді як – «пострадянська людина» усвідомлює, що вона, певним чином, є носієм радянської спадщини та намагається боротися із деструктивними проявами радянської ідентичності.

Дискурси «свого/чужого» та «ворога» залишаються стратегічними при написанні навчальної літератури. Так, шкільні підручники з історії до сьогодні хибують єдиним образом «себе» як нації. Він представлений трьома версіями «історичної пам'яті»: 1) козакофільською (романтичною) візією минулого (Наддніпрянина й Лівобережжя); 2) минуле – боротьба братніх слов'янських народів за православну віру та соціальну справедливість (Південь та Схід); 3) культ героїв ОУН-УПА як борців за українську державність (Захід та Волинь) [7].

Натомість, образ «іншого» як «чужого» чи потенційного «ворога» представлений крізь призму «радянського» алгоритму формування «чужого»:

1) «Світ – це вічна боротьба експлуататорів та експлуатованих» (класовий принцип; оптика політичної та мілітарної історії): «Нам, народу, належить єдина правда, а все інше – неправильне й не має права на життя» (сучасний «трайбалізм» (від англ. Tribe – плем'я) – члени однієї групи вважають, що представники іншої наперед помиляються; 2) «Світ біполярний»: спрощено-примітивний погляд на соціум як однорідний організм (на протигагу принципу «знизу вгору» – «згори вниз»); 3) «Уявлення про Україну як простір з безперервним – «колоніальним статусом», що породжує комплекс меншовартості та відчуття цивілізаційної та соціальної маргінальності українців; 4) Маніпулятивно-деструктивна теза «Україна – «багатоетнічна держава» [7]. Оскільки Україна – не поліетнічна, а моноетнічна нація (за міжнародною практикою визначення етнонаціонального складу населення: «у моноетнічній країні кількість представників однієї нації повинна становити не менше 67%, тобто 2/3 від усього населення»). Але при цьому, українська культура полікультурна як в сенсі етнічному та релігійно-конфесійному, так і в контексті стику східної та західної цивілізацій. А також важливо усвідомлювати, що Україна не є етноцентричною, бо це призводить до спрощено-зацикленого погляду на українство як на провінційні

етнос/націю/ культуру, гальмує формування політичної нації та дієвих соціально-політичних інститутів тощо.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Яковлев А. До питання образу ворога СРСР у сучасній науковій літературі [Електронний ресурс] //Збірник статей. Нові сторінки історії Донбасу. № 25. Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2016. С. 191. Режим доступу: <https://jncid.donnu.edu.ua/article/view/5084>
2. Федорів У. Образ ворога як моделюючої фігури соцреалістичного тексту [Електронний ресурс] //Науковий вісник Ужгородського університету, 2016. С. 257. Режим доступу: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/36541/1/%D0%9E%D0%91%D0%A0%D0%90%D0%97%20%D0%92%D0%9E%D0%A0%D0%9E%D0%93%D0%90%20%D0%AF%D0%9A%20%D0%9C%D0%9E%D0%94%D0%95%D0%9B%D0%AE%D0%AE%D0%A7%D0%9E%D0%87.pdf>
3. Зрадника колгоспу зрікаються діти (Талалаївка, Чернігівщина) //Газета «Більшовицькі темпи». Грудень 1932 року.
4. Федорів У. Вказ. праця.
5. Гудков Л. Негативная идентичность. Статьи 1997–2002 годов. Авторский сборник [Електронний ресурс]. М.: Новое литературное обозрение, 2004. Режим доступу: <http://psyfactor.org/lib/gudkov1.htm>
6. Градский А. Слово «Совок» – ласкательное или оскорбительное? [Електронний ресурс] // Газета «Вечерний Минск». 14 Августа. 2000 г. Режим доступу: https://www.gradsky.com/publication/s00_21.shtml
7. Шкільна історія очима-істориків науковців: матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України [Електронний ресурс]. К.: Український інститут національної пам'яті, 2008. 121 с. Режим доступу: <http://resource.history.org.ua/item/0007398>
8. Яковенко Н. Образ сусіда в наших підручниках з історії [Електронний ресурс] // Історична правда. 15 грудня 2010. Режим доступу: <https://www.istpravda.com.ua/research/4d08a8c9665cc/>

ВИВЧЕННЯ ПИТАНЬ КУЛЬТУРИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ШКІЛЬНОЇ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ

Автори аналізують формування культурної компетентності учнів у ході вивчення історії в загальноосвітній середній школі на уроках з історії України та всесвітньої історії; в тому числі характеризують окремі методичні прийоми при вивченні питань культури учнями різного шкільного віку.

Ключові слова: шкільна освіта, компетентнісний підхід, культурна компетентність, урок історії, культурна пам'ять.

Освітня галузь належить до стратегічних напрямів діяльності держави. Від якості освіти залежить майбутнє країни: успішність і результативність економіки, поступ і активність громадянського суспільства, його морально-психологічний стан. Відтак і питання розвитку шкільної освіти знаходиться в полі систематичної уваги уряду та галузевого міністерства.

У комплексі шкільної освіти предмет історії посідає визначальне місце в сенсі формування ціннісних орієнтирів молоді. Завдяки історичній освіті складається культурна пам'ять, загальний світогляд людини, її особистісна позиція, почуття національної ідентичності. Історії належить чи не найважливіша роль у формуванні здатності учня до критичного осмислення й аналізу не лише минулого, а й реалій сучасності, сприйняття і свідомого засвоєння інформації, що стосується майбутнього. Уже в шкільному курсі і предмет історії містить необхідний потенціал синергії та інтеграції знань і компетентностей.

З одного боку, вже на етапі пізнавально-фактографічного накопичення знань з різних предметів гуманітарного, природничого, технічного циклів поступово синтезується загальна картина світобудови і ролі людини в ній, а з іншого – під час спільної колективної діяльності з аналізу, інтерпретації та засвоєння набутих знань актуалізується рівень індивідуальної соціалізації, що сприяє виробленню критеріїв власного вибору, форматує почуття особистої відповідальності, увиразнює ступінь зрілості і самодостатності, наявність вмінь висловлювати думку та її обстоювати, формувати позицію і мотивувати до її сприйняття. Шкільна історія є своєрідною мікро-моделлю цивілізаційного поступу, з його здобутками і випробуваннями, що препаруються і засвоюються на уроках. І, безперечно, історія – це безпосереднє вивчення питань культури як історико-культурних епох із певними особливостями, як життєвий шлях і досвід творців культурних артефактів, як вміння сприймати ці культурні артефакти і необхідність зберігати їх.

Відповідно до нормативно-правових документів, які визначають особливості діяльності сучасної школи, Концепція Нової Української Школи [4, с. 8] передбачає формування ключових і предметних компетентностей, серед яких виокремлюють і культурну компетентність, що передбачає «наявність стійкого інтересу до опанування культурних і мистецьких здобутків України та світу, шанобливого ставлення до культурних традицій українців, представників корінних народів і національних меншин, інших держав і народів; здатність розуміти і цінувати творчі способи вираження та передачі ідей у різних культурах через різні види мистецтва

та інші культурні форми; прагнення до розвитку і вираження власних ідей, почуттів засобами культури і мистецтва» [6]. Викладання історії має враховувати компетентнісний потенціал предмета [9, с. 4], використовувати міжпредметні і предметні змістові лінії, серед яких засадничою є «культурна самосвідомість» [8]. Наскрізні вміння учнів, що мають сформуватись у НУШ, переплітаються із культурною компетентністю, і на етапі переходу від молодшої школи до середньої ланки (тобто на етапі адаптивного періоду), про що наголошується у відповідних нормативно-правових документах, які регулюють діяльність навчальних закладів і вчителя.

З іншого боку, школа відповідає на виклики часу й обставин. Так, під впливом загрози пандемії дистанційне навчання набуло ледь не домінантного значення. З одного боку, це призвело до зменшення сфери безпосереднього «живого спілкування» (учитель – учень – клас), зумовило формування кліпового / мозаїчного мислення учнів через надмірне «заліпання» в гаджетах. З іншого боку, швидкий доступ до інформації і вміння нею скористатись сприяють конструктивній допитливості учнів. Водночас нерідко активна мобільність учнів поза спеціальною навігацією учителя обертаються ефектом «випереджального знання», коли учні наперед «знають» те, чому присвячений урок історії, почасти недостатньо глибоко, фрагментарно, поза контекстом реальності. Ці трансформації класичного діалогу школи (учитель – учень) позначаються на роботі вчителя, особливо вчителя суспільно-гуманітарного циклу, в якого подвійна місія: не просто нести знання і транслювати їх для учнів, а вчити думати, аналізувати, інтерпретувати, розуміти, робити висновки, щоб згодом мати власну позицію, мати свої уявлення, набувати практик самовизначення.

Як же практично підходити до вивчення питань культури на уроках історії? Найперше, варто враховувати необхідність дотримуватись загальних принципів навчання, вікових особливостей та індивідуальних можливостей учня. Розповідаючи про здобутки культури античності, вчитель, використовує інший методичний інструментарій, ніж при вивченні питань культури початку ХХ ст. [2, с. 272-298] чи питань української культури 20-30-х рр. ХХ ст. [3, с. 209-219]. У старших класах вивчення питань культури передбачає певний рівень учнівського аналізу й узагальнення, вміння висловлювати власну думку, працювати з текстом, персоналіями, ілюстративним матеріалом. Однак, на наше переконання, для кожної вікової групи школярів роль «живого» слова вчителя, його емоційний заряд і посил є конче необхідними в праксеологічному, когнітивному і виховному плані.

В усіх уроках історії (не лише тематично заданими на історію культури) має бути наскрізним складник культуроцентичності як аксіологічного начала пізнавальної діяльності. Яка б тема не вивчалась, в кожній маємо «культурний маркер»: мораль, правила і звичаї, побут і особливості життя, врешті, військова культура. До прикладу, культурний аналіз героїко-мілітарної моделі держави за спартанського царя Леоніда і громадо-орієнтованої діяльності афінського стратега Перікла надаються для визначення культурних цінностей не лише античності, а європейської цивілізації в цілому [12, с. 134].

Обов'язковим є врахування принципу полікультурності, що передбачає навчання в контексті культурних надбань різних народів, різних епох; орієнтацію на характер і цінність культури; засвоєння досягнень культури, формування

етичних і естетичних ідеалів та їх осмислення; розуміння необхідності цих знань для розв'язання проблем сучасності.

Вивчення тем культури передбачає врахування концентричного принципу засвоєння матеріалу, коли певний рівень узагальнення здійснюється на основі вже отриманих знань. Адже історичні обставини можуть бути сприятливими і несприятливими для розвитку культури. Цілком логічним є вивчення питань культури наприкінці певної теми / періоду історії. За попередні уроки учні накопичують фактичні знання про особливості періоду і можуть визначати обставини, що сприяли розвитку / стагнації культури. Прикінцева позиція у цьому разі не є ознакою залишкового підходу, вчитель має вповні використати історичний текст епохи для розуміння культури в її контексті.

Пізнання культури через вивчення персоналій культурних діячів містить кілька рівнів прочитання минулого: через становлення особистості; через поліваріантність можливостей; через конфлікт особистісного і суспільного тощо. Біографія діяча в цьому разі слугує призмою бачення епохи і навпаки. Візьмемо, для прикладу, життя і творчість Катерини Білокур, яка все життя мріяла малювати, щоб нічого і ніхто не відволікав її від творчості, щоб було десь місце, яке б давало їй особисту і творчу свободу. Вона мріяла вирватися із села, яке так вороже зустріло її дар, мріяла бути ближче до середовища художників. «Це – геній, поставлений в умови, що унеможливлювали самореалізацію: вона не мала паспорта, була фактично «прикріплена» до свого колгоспу, до того ж, вона була жінкою – у неї не було шансів. І ось ця жінка з її неймовірною, просто скаженою гордістю і впертістю, одна проти системи, проти спільноти і проти родини, з якою теж треба було воювати за право бути собою», – пише про Катерину Білокур письменниця О. Забужко [5]. До результативного культуртрегерства надаються біографії В. Каразіна, А. Кримського, Є. Чикаленка, меценатів Ханенків, Терещенків, Харитоненків, Галагана тощо [2]. Перелік може бути безкінечним, бо, на щастя, людей-взірців, людей-творців, людей-геніїв в українській і в світовій історії було і є. Водночас, акцентований вибір персони залежить від вчителя, його обізнаності, симпатій, конкретних завдань, але в будь-якому разі має бути підпорядкованим цілям уроку. Не зайве наголосити, що культурна біографістика необхідна в формуванні культурної пам'яті, відтак відкриття або повернення українських імен до національної історії в цілому сприяє формуванню національної свідомості та самоідентифікації.

Дуже цікавими є уроки, присвячені історичним пам'яткам чи меморіалізації в цілому. Підготовка до таких уроків вимагає багато зусиль, творчого підходу, нестандартності, але вони запам'ятовуються учням дуже добре. Візьмемо для прикладу тему «Море після Великих географічних відкриттів». Тут на результат працюють не лише образи конкістадорів і піратів, мореплавців і вчених, а й нові карти, нові продукти, ба більше – нові горизонти світобачення і можливостей людини. Пам'ятник Колумбу є радше не визнанням відкриття 1492 р., а символом людської допитливості і сміливості, заклик до дії поза межами прийнятого, розширення горизонтів у прямому і переносному смислах. Картина Е. Делакруа «Свобода на барикадах» в мистецькому сенсі є пам'яткою революційного романтизму, а в світоглядному – символом прагнення до демократії. Ця одна картина може бути темою цілого уроку: в ній і доля Франції, в ній і бачення

революції як такої, в ній і гендерна тематика, в ній і тема громадянської позиції, в ній, врешті, і біографія художника.

Напевно, немає більш універсального предмета як історія для використання міжпредметних зв'язків з різними науками, а їх синтез і переплетення додає цікавості і поліфонічності історії як навчальному предмету. Цікаво ж, як була створена декартова система координат, за що спалили Дж. Бруно, чому «Прогностична оцінка...» Ю. Дрогобича стала бестселером 1483 р., чому перша частина рукопису «Енеїди» І. Котляревського була оприлюднена поза волі автора і стала символом епохи, а далі – народу-нації в умовах бездержавності [10, с. 11].

Компаративістичні прийоми в уроках історії мають великий потенціал результативності дій учителя і забезпечують засвоюваність матеріалу в цілісній системі. Можна використовувати порівняння на з'ясування характерних ознак італійського і Північного Ренесансу, особливостей мистецької мови бароко і класицизму. Доцільним методичним прийомом наскрізної тяглості в простеженні ролі і місця людини є визначення суті культурно-історичних епох за допомогою антропоцентричних слоганів: від античного «Я – пізнаю, спостерігаю!» і середньовічного «Я – вірю, підкорююсь!» до ренесансного «Я – творю, здатний!», барочного «Я – мислю, піддаю сумніву!», просвітницького «Я – знаю!» тощо. На основі слоганів краще запам'ятовуються ключові ознаки періодів, епох тощо.

На уроках історії і при вивченні питань культури особливо необхідно витримувати принцип інтегрованості української історії у світову, української культури у світову. Це особливо важливо в плані подолання постколоніальних і пострадянських комплексів меншовартості, поборення стереотипу сприйняття українського як хуторянського і відсталого, відособленого від передового європейського. Маючи вже понад 30 років незалежності, ми і досі ведемо боротьбу за повноцінне сприйняття нашої історії і культури як частини європейського поступу. У шкільних підручниках вже можемо прочитати про Острозьку та Києво-Могилянську академії, меценатство Мазепи, європейський досвід Бортнянського і Веделя, про оригінальність українського (галицького, наддніпрянського, правобережного) модерну і мистецького авангарду. Втім учителю належить знімати з цих явищ наліт упослідженості і вторинності, провінційності і підпорядкованості. Для переконливості все ще послуговуємось мірками «від європейськості», як то: «Владислав Городецький – український Гауді», «Олександр Богомазов – український Пікассо», «Соломія Крушельницька – Шаляпін у спідниці», «Олександра Екстер – амазонка російського авангарду» тощо.

Отже, вивчення питань культури на уроках історії має сприяти розумінню нерозривності культурного життя і історичного поступу. Вивчення питань культури має відбуватись методично виважено, з врахуванням вимог сучасної школи, компетентнісного потенціалу предмета, принципів навчання, конкретно відповідати меті і завданням уроку. Роль учителя і його «живе слово», емоційний і виховний потенціал мають стати наскрізними лініями на таких уроках, які мають допомогти у формуванні людини, що вміє адаптуватись до сучасних викликів, має свідоме ставлення до минулого, з повагою ставиться до культурної спадщини, критично реагує на виклики сучасності.

Людина справді є тим, про що вона думає і що вона знає, що її цікавить і що вона пам'ятає. Як писав К. Зануссі, «той, хто себе знає, завжди має перевагу над

тим, хто до себе лише придивляється. Будь-який характер можна змінити, все життя – в русі. І людина або росте, або маліє. На місці не стоїть ніхто. В кожній людині мають бути свої «мрії про майбутнє» в її власному масштабі». Саме на уроках історії можна формувати цей масштаб і спонукати дитину рухатись вперед.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Власов В.С. Історія України : підручн. для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Київ : Генеза, 2016. 256 с.
2. Власов В.С. Історія України : підручн. для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Київ : Літера ЛТД, 2017. 304 с.
3. Власов В.С. Історія України (профільний рівень) : підручн. для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Літера ЛТД, 2018. 304 с.
4. Державний стандарт базової середньої освіти. URL: <https://nus.org.ua/news/opublikovaly-novuj-standart-dlya-5-9-klasiv-dyvitsya-dokument/>
5. Забужко О. Катерина, або філософія мовчазного бунту: конспект до ненаписаної біографії // Забужко О. Мапа з книг та людей. Київ : Темпора, 2012. URL: <https://chytomo.com/oksana-zabuzhko-pro-filosofiiu-movchaznoho-buntu-kateryny-bilokur/>
6. Лист МОН від 22.09.2021 р. №1/9-482 «Щодо методичних рекомендацій про викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2021/2022 навчальному році» : Інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2021/2022 навчальному році. URL: https://znayshov.com/News/Details/mon_zatverdzeni_metodychni_rekomendatsii_pro_vykladannia_navchalnykh_predmetiv_u_zzso_u_2021_2022_navchalnomu_rotsi
7. Мірошниченко В. Предметна компетентність учнів як ключовий орієнтир сучасного навчання історії в школі // Історія і правознавство. 2007. №32. С. 5–10.
8. Наказ МОНУ від 21.02.2019, №236. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Історія України. 5–9 класи. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-vnesennya-zmin-do-navchalnih-program-z-istoriyi-ukrayini-dlya-5-9-ta-10-11-klasiv-zakladiv-zagalnoyi-serednoyi-osviti>
9. Пометун О.І. Компетентнісний підхід в сучасній історичній освіті // Історія в школах України. 2007. №6. С. 3–12.
10. Савельєв О.М. Всесвітня історія. 686 завдань для інтерактивного навчання. 9 клас. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. 96 с.;
11. Савельєв О.М. Історія України. 533 завдання для інтерактивного навчання. 9 клас. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2010. 64 с.;
12. Щупак І. Я. Всесвітня історія. Історія України (інтегрований курс) : підручн. для 6 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : УОВЦ «Оріон», 2019. 224 с.

ОНЛАЙН-СЕРВІС PADLET У РОБОТІ ВЧИТЕЛЯ ІСТОРІЇ

В статті висвітлено приклади використання онлайн-сервісу padlet на уроках історії.

Ключові слова: онлайн – навчання, онлайн – сервіс, вчитель, школа, padlet.

Застосування сучасних інноваційних технологій в педагогічній діяльності на даний час є як ніколи актуальним. Сучасні цифрові інструменти і сервіси, які може використовувати педагог у навчальному процесі, призначені для різних цілей. Наприклад, для підготовки барвистих і наочних навчально-методичних матеріалів, створення тестів, записи аудіо, відео- і анімаційних роликів, створення графічних, музичних включень, інфографіки, моделювання. Інструменти для ведення веб-портфоліо, організації спільної онлайн роботи над проектами або веб-квестами [7, с. 3].

Очевидно, що у використанні Інтернет - ресурсів є переваги та вади. Суттєвою перевагою є динамізм: легкість створення, зберігання, публікації, оновлення та копіювання, дешевизна поширення інформації; доступ у будь-який час з будь-якого місця.

Але зворотнім боком динамізму є нестабільність. Через деякий час без усякого попередження веб-сторінка, а то і цілий сайт, може зникнути або змінити місце розташування, або змінюється сам зміст документу.

На даний момент збільшилось число досліджень, предметом яких стало застосування інформаційно-комунікаційних технологій у навчальному процесі. Цій темі в Україні присвячені дослідження таких науковців, як В. Ю. Биков, К. О. Баханов [1], О. Ю. Буров, В. Ф. Заболотний, С. Г. Литвинова [2, 3, 4], О. А. Міщенко, О. П. Пінчук [6], М. А. Шиненко [7] та інші.

Велика частина вчителів, зокрема, і вчителів історії, використовує для створення педагогічних додатків різні цифрові інструменти і сервіси, програмні пакети, що реалізують ідею «програмування без програмування».

В даний час існує велика кількість навчальних систем, які виконані у вигляді окремих програмних продуктів або вбудовані в освітні платформи.

Розглянемо приклади застосування на уроках онлайн – сервісу Padlet.

Padlet - віртуальна інтерактивна дошка для командної взаємодії та розміщення необхідного для уроку контенту. Сервіс для спільної роботи команди, відділу, класу. За допомогою неї можна коментувати розміщену інформацію, задати питання аудиторії в режимі реального часу [8].

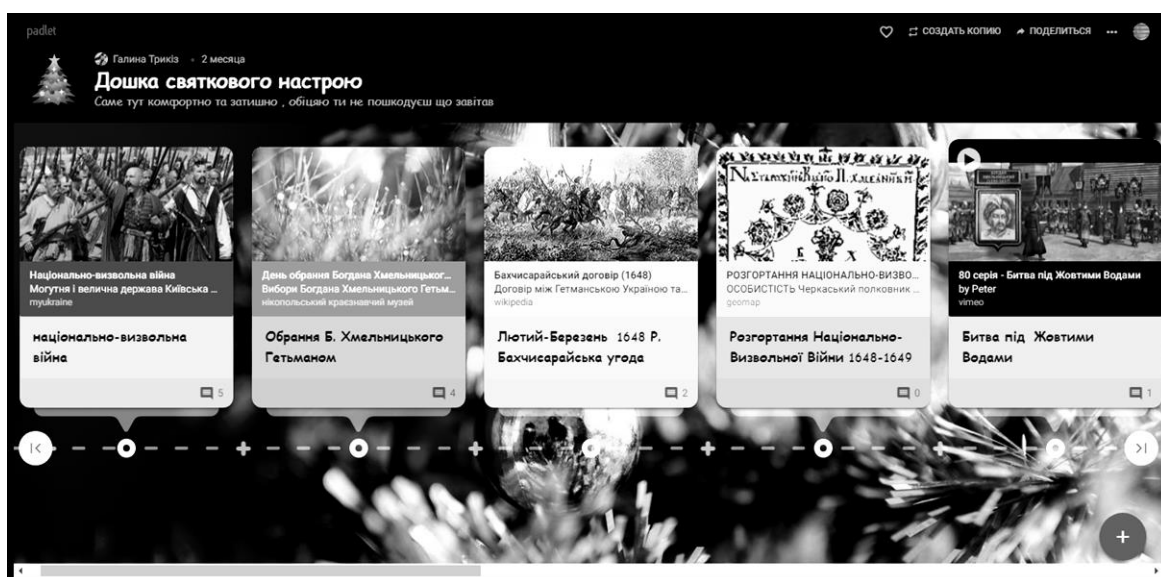
Padlet – зручний сервіс для спільної інтерактивної роботи. Дозволяє змінювати формат дошок та працювати учасникам разом над завданням. До безперечних переваг онлайн-інструменту Padlet можна віднести такі можливості, як: вибір дизайну віртуальної дошки; організація колективної діяльності в режимі реального часу і роботи з візуальним контентом; розміщення матеріалів як з будь-якого носія, так і з мережі Інтернет (фото-, відео-, аудіофайли). Тому цей ресурс найкращий помічник у проведенні уроків як офлайн, так і онлайн.

Наведемо декілька прикладів створених учителями онлайн-дошок Padlet для роботи на уроках історії. Зокрема, на малюнку 1 представлено виконане

завдання з теми «Богдан Хмельницький. Початок Національно-визвольної війни». У розділі «Національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст.» у 8 класі є завдання побудувати синхронізовану хронологічну таблицю відомостей про битви і походи Богдана Хмельницького. Для цього вчитель використав дошку Padlet.

Інформацію розміщено на горизонтальній шкалі. Вчитель створив учням настрої за допомогою новорічного фону дошки. Одразу дана дошка викликала зацікавленість у них. Учитель розмістив на дошці першу і останню дату поставленого завдання. Всі інші дати та події запропонував розмістити самим учням. Окрім вірно вказаної події дітям було поставлене завдання знайти у мережі Інтернет ілюстрації до даної події, з чим учні впорались на відмінно.

Дане завдання орієнтоване на розвиток практичної та творчої роботи учнів. Слід відзначити, що кожен із учнів у класі намагався сам попрацювати із дошкою, додаючи власний внесок у побудову таблиці.

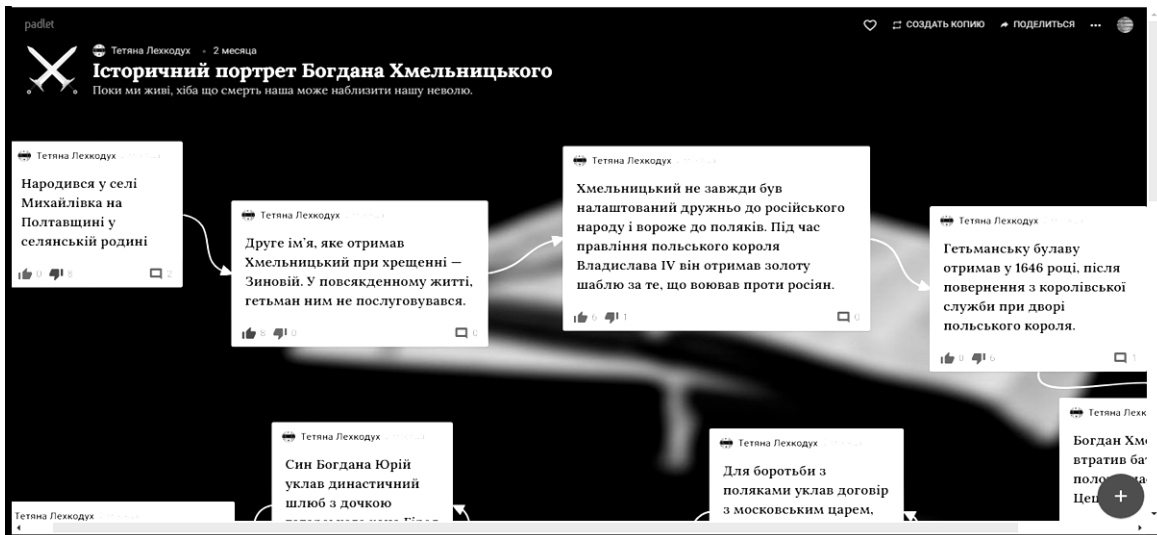
Малюнок 2. Наступним прикладом застосування дошки може бути при складанні історичних портретів, зокрема історичного портрету Б. Хмельницького.

Тут учитель використав Padlet дошку – полотно. Учнім було запропоновано додати на дошку характеристику Б. Хмельницького, об'єднавши все це логічним ланцюжком.

Учні із задоволенням пригадували характеристики Б. Хмельницького, навипередки записуючи їх на дошці.

При виконанні даного завдання в учнів формувалися усі складові історичної компетентності: хронологічна, просторова, інформаційна, логічна, аксіологічна.

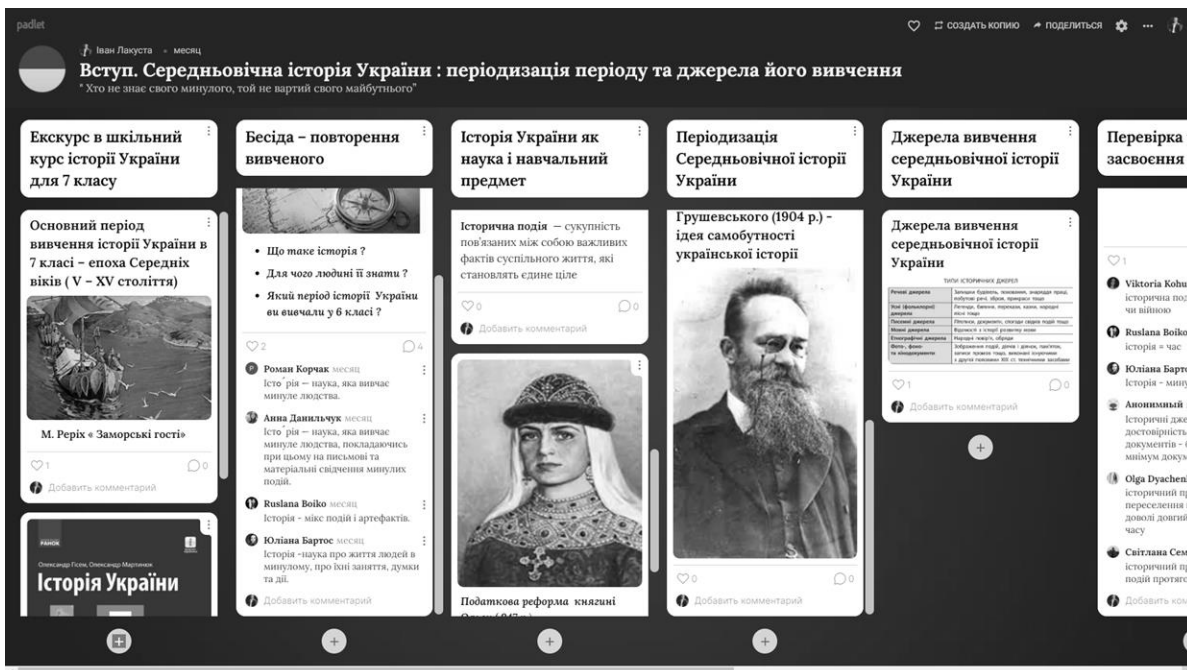
Дану дошку доречно застосовувати на уроці узагальнення знань учнів з теми «Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст.»

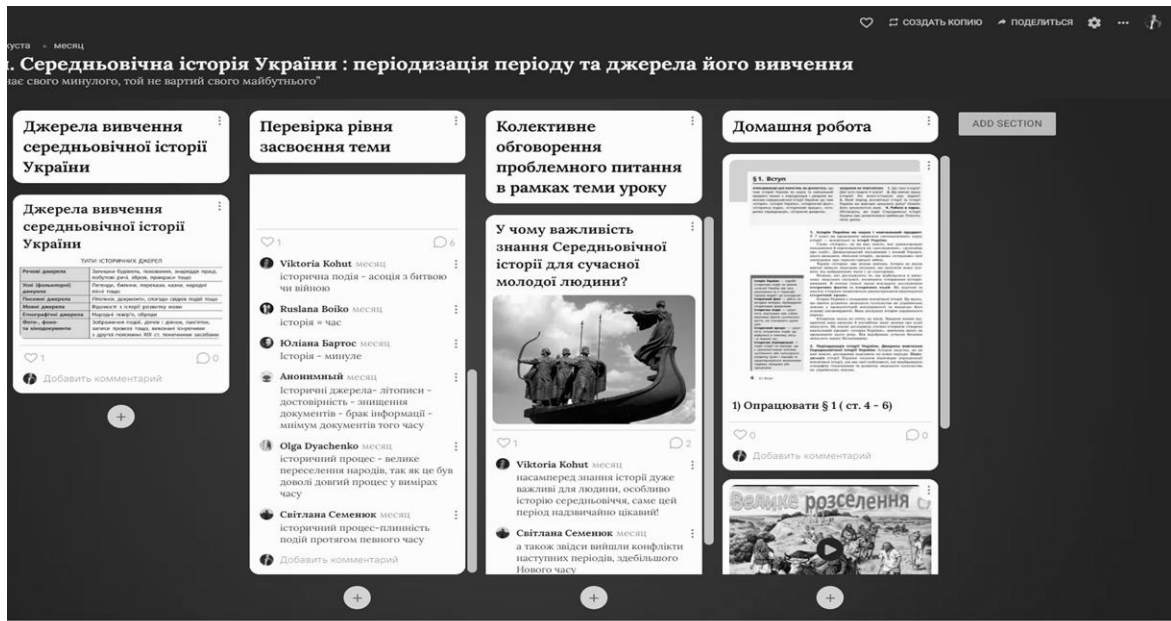

На дошці чітко простежується структурована й інтерактивна подача змісту уроку з лаконічною та сучасною формою в контексті інтерфейсу платформи. І це, однозначно, є одним з позитивних моментів при застосуванні Padlet у педагогічній діяльності.

Розглянемо ще один приклад використання дошки Padlet.

Вивчаючи у 7 класі тему «Вступ. Середньовічна історія України : періодизація періоду та джерела його вивчення» можна запропонувати учням заповнити наступну дошку. Малюнок 3, 4.

Таким чином, учитель помістив на дошку увесь матеріал уроку. Слід зазначити, що учні можуть працювати на даній дошці і виконуючи домашнє завдання. Яке вчитель зможе одразу й перевіряти.

На прикладі світлин віртуальної стіни з уроком можна побачити вищезначені особливості позиціонування елементів змісту навчального заняття в Padlet.

У веб – платформі існує така функція ремейку, який дозволяє копіювати, поширювати, експортувати та роздруковувати дошку, а також запрошувати інших учасників (в даному учнів 7 класу) до співпраці. З одного боку, це корисна річ, а з іншого – якщо говорити про співпрацю з учнями, то вона може бути дійсно ефективною в разі чіткого встановлення правил та мотивації з боку учителя умовну іншу сторону цієї колаборації.

Слід зазначити, що онлайн – платформа Padlet є зручною у користуванні з інтуїтивним інтерфейсом, багатозадачністю. Використовуючи онлайн-сервіс Padlet, можна оформити дошку на урок і наповнити її потрібним для учнів матеріалом, організувати спільний доступ користувачів до неї, експортувати дошку в різні формати, розмістити її в соціальних мережах або у власному блозі, що сприятиме кращому сприйманню навчального матеріалу, підвищенню зацікавленості до предмету, формувань вмій та навичок як власних, так і спільних.

Життя не стоїть на місці й сучасний учень ніколи не буде таким, як кілька років тому. Результатом використання онлайн-сервісів на уроках є вдосконалення навчального процесу: учень стає не тільки об'єктом навчання, а й активним учасником навчального процесу. Все це разом дає підґрунтя для розвитку в учнів ключових навичок XXI століття.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Баханов К.О. Лабораторно-практичні роботи у викладанні історії України. Посібник для вчителя. К.: Генеза, 1996. 208с.

2. Литвинова С.Г. Поняття та основні характеристики хмаро орієнтованого навчального середовища середньої школи [Електронний ресурс] // Інформаційні технології і засоби навчання. 2014. №2 (40). С. 26-41.
3. Литвинова С.Г. Основні характеристики хмаро орієнтованого навчального середовища / Моделювання й інтеграція сервісів хмаро орієнтованого навчального середовища : монографія / [Копняк Н., Корицька Г., Литвинова С., Носенко Ю., Пойда С., Седой В., Сіпачова О., 126 Сокол І., Спірін О., Стромило І., Шишкіна М.] ; / за заг. ред. С. Г. Литвинової. К. : ЦП «Компринт», 2015. С.10-26.
4. Литвинова С. Г. Методика проектування та використання хмаро орієнтованого навчального середовища загальноосвітнього навчального закладу: методичні рекомендації. Київ.: Компринт, 2015. 280 с.; іл. 295
5. Панюкова С.В. Цифровые инструменты и сервисы в работе педагога. Учебно-методическое пособие. Москва: Изд-во «Про-Пресс», 2020. 33 с.
6. Пінчук О. П. Комплексна методика оцінювання результатів навчальної діяльності учнів: компетентнісний підхід // Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки. Черкаси: Черкаський національний ун-т імені Богдана Хмельницького, 2012. Випуск № 13 (226). С.112-116.
7. Шиненко М.А., Сороко Н.В. Використання хмарних технологій для професійного розвитку вчителів (зарубіжний досвід) // Інформаційні технології в освіті. 2012. №12. С. 206-214.
8. <https://uk.padlet.com/dashboard> Padlet: створення віртуальної інтерактивної дошки.

***Віктор Косаківський, Юрій Зінько, Сергій Гусєв,
Віталій Рудь, Дмитро Ленчук***

ДО ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ «МУЗЕЮ АРХЕОЛОГІЇ ВІННИЧЧИНИ» У ВІННИЦЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБІНСЬКОГО

Ідея створення «Музею археології Вінниччини» у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського зародилася влітку 2020 р., коли студент історичного факультету Дмитро Ленчук завершив реставрацію величезного за розмірами, рідкісного і надзвичайно презентабельного піфосазерновика з поселення трипільської культури початку середнього етапу VI біля с. Уланівка Іллінецького району Вінницької області. Розкопки цієї пам'ятки проводились у 1972 р. під керівництвом доцента тодішнього Вінницького державного педагогічного інституту ім. М. Островського П. І. Хавлюка [1, с. 14-17]. Цю ідею підтримали ректор Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, доктор педагогічних наук, професор Н. І. Лазаренко, декан історичного факультету професор Ю. А. Зінько, колеги та випускники [2, с. 15; 3, с. 9; 4]. Було вирішено питання з приміщенням для музею. Ним стала частина вестибюлю на першому поверсі навчального корпусу № 1. За підтримки випускника Педуніверситету, а нині голови Вінницької обласної

державної адміністрації С. С. Борзова та колишніх студентів-істориків приміщення було відремонтовано і належним чином обладнано.

Офіційне відкриття музею відбулося 14 грудня 2021 р. У відкритті взяли участь ректор Педуніверситету Н. І. Лазаренко, голова Вінницької обласної державної адміністрації С. С. Борзов, проректори, декани та академічна спільнота Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, а також громадськість міста Вінниці. Слухачами першої екскурсії по музею, яку провів доцент В. А. Косаківський, стали шановані гості – колишні випускники історичного факультету, учасники археологічних експедицій.

Музейна експозиція складається з матеріалів археологічних розкопок, які проводились викладачами історичного факультету Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського впродовж останніх шістдесяти років на території Вінниччини. Під час розкопок активну участь брали студенти історичного факультету, які проходили археологічну практику. Ця традиція зберігається і до сьогодні. За цей час сформувалась велика унікальна колекція цінних археологічних артефактів [5, с. 77-84; 6, с. 7-10; 7, с. 11-22; 8, с. 116-124].

В експозиції представлено матеріали широкого історичного періоду – від епохи кам'яного віку (енеоліт, трипільська культура, V–IV тис. до н.е.) до Середньовіччя (літописне плем'я уличів, X–XI ст.).

Перші відомості про здійснення археологічних розвідок та невеликих розкопок, організованих історичним факультетом тодішнього Вінницького педагогічного інституту ім. М. Островського, маємо з кінця 50-х рр. минулого століття. Їх проводив Михайло Борисович Рубін, викладач історичного факультету, разом зі студентами педінституту та працівниками Вінницького обласного краєзнавчого музею. У 1963 р., після захисту кандидатської дисертації з археології, в педінституті почав працювати Павло Іванович Хавлюк. Саме він започаткував систематичне проведення археологічної практики зі студентами історичного факультету, організовуючи польові розвідки та розкопки різночасових пам'яток археології Вінниччини. З 1977 р. на історичному факультеті археологію почав викладати Іван Іванович Заєць, який також проводив розкопки за участю студентів. Завдяки польовим роботам П. І. Хавлюка та І. І. Зайця на факультеті сформувалась чимала колекція рідкісних артефактів, які протягом останніх десятиліть експонувалися у факультетському кабінеті археології та використовувалися в освітньому процесі. Нині ці старожитності стали основою для створення музею археології в стінах Педуніверситету.

Структурно музейна експозиція складається з восьми розділів: перший – «Дослідники археології Вінниччини»; другий – «Методика археологічних досліджень»; третій – «Трипільська культура (V – IV тис. до н. е.)»; четвертий – «Зброя та знаряддя праці епохи енеоліту – бронзового віку (V–II тис. до н. е.); п'ятий – «Скіфський час (VII – III ст. до н. е.)»; шостий – «Зарубинецька (II ст. до н. е. – II ст. н. е.) та черняхівська (середина III – перша половина V ст.) культури»; сьомий – «Слов'янські старожитності V–IX ст.»; восьмий – «Старожитності літописних уличів X–XI ст.».

У першому розділі висвітлено доробок університетських археологів у вивчення стародавніх пам'яток Вінниччини, формування колекції музею та їх участь в забезпеченні освітнього процесу студентів-істориків Педуніверситету,

пов'язаного з проходженням археологічної практики. Вагомий внесок у цю справу здійснили П. І. Хавлюк та І. І. Заєць, а в наш час активно працюють у вказаних напрямках С. О. Гусєв, В. А. Косаківський та В. С. Рудь.

Хавлюк Павло Іванович (1925 – 2001), кандидат історичних наук, доцент, археолог, краєзнавець. Археологією почав займатися з початку 1950-х рр. У 1962 р. захистив кандидатську дисертацію «Антские поселения средней части Южного Побужья» в Ленінграді. Під його керівництвом працював слов'янський загін археологічної експедиції, на базі якої здійснювалася щорічна польова археологічна практика студентів історичного факультету педагогічного інституту. Основне місце в науковій діяльності вченого посідало вивчення слов'янських старожитностей Побужжя та Подністров'я: зарубинецька, черняхівська, пеньківська культури та городища уличів. П. І. Хавлюк виявив майже 1000 різночасових археологічних пам'яток, опублікував близько 100 наукових праць, більшість з яких присвячена вивченню слов'янських старожитностей I тис. н. е. та висвітленню різноманітних питань, пов'язаних з етнічною історією давнього населення Середнього Побужжя [9, с. 312-317; 10, с. 126-130; 11, с. 6-12].

В експозиції музею представлено автореферат кандидатської дисертації П. І. Хавлюка та окремих відтисків статті «Новые данные о культовых изображениях в Триполье» з журналу «Советская археология» (1959, № 3) фотознімки: П. І. Хавлюк за складанням плану розкопу (70 – 80-ті рр. XX ст.); П. І. Хавлюк за фотографуванням археологічного об'єкту (70 – 80-ті рр. XX ст.), а також оригінальні документи, зокрема автограф проспекту докторської дисертації на тему: «Історія слов'янських племен Правобережної України в I тис. н. е. (досвід історико-соціологічної інтерпретації культури)» від 24 травня 1980 р. та довідка про роботу археологічної експедиції Вінницького педінституту ім. М. Островського у 1983 – 1984 рр. від 10 травня 1984 р.

Заєць Іван Іванович (1922 – 2007), кандидат історичних наук, професор Педуніверситету, археолог, краєзнавець. Дослідник присвятив своє наукове життя вивченню трипільської культури (поселення Кліщів, Ворошилівка, Цвіжин, Тростянець, Біликівці) та інших пам'яток археології Поділля. Результати його археологічних досліджень вилились у кандидатську дисертацію «Древние земледельцы среднего течения Южного Буга во 2-й половине IV тыс. до н. э. (по материалам трипольского поселения Клищев Тывровского района Винницкой области)», яку він захистив у Москві 1975 р.

Матеріали розкопок вченого склали основу археологічної колекції Вінницького обласного краєзнавчого музею, директором якого він працював протягом 1963 – 1977 рр. Загальна кількість наукових публікацій І. І. Зайця становить понад 150 праць, серед яких, зокрема, 4 монографії: «Поселение трипольской культуры Клищев на Южном Буге» (1992, співавтор Рижов С.М.), «Людина і природа Поділля. Від кам'яного до раннього залізного віку» (1999), «Трипільська культура на Поділлі» (2001) та «Витоки духовної культури українського народу» (2006).

Багатолітнє вивчення трипільських старожитностей Поділля дало можливість І. І. Зайцю зробити певні узагальнення щодо їх ролі та місця в загальній історії трипільської культури. Підсумок своєї понад 40-річної наукової діяльності І. І. Заєць виклав у монографії «Витоки духовної культури українського народу», яку

він завершив на 84-му році життя [12, с. 52-55; 13; 14, с. 88-89; 15, с. 411-412; 16, с. 301-310; 17, с. 123-125].

У вітрині музею експонуються автореферат кандидатської дисертації та вищеназвані монографії.

На стенді представлено фотознімки: І. І. Заєць та П. І. Хавлюк із сином Святославом на археологічних розвідках (кінець 60-х рр. ХХ ст.); І. І. Заєць під час розкопок житла на поселенні трипільської культури біля с. Кліщів Тиврівського району Вінницької області (70-ті рр. ХХ ст.); І. І. Заєць за веденням польової документації під час археологічних робіт на поселенні трипільської культури біля с. Кліщів Тиврівського району Вінницької області (1978 р.); І. І. Заєць працює із знахідками з поселень трипільської культури Кліщів та Ворошилівка (2000 р.); кабінет археології історичного факультету, створений І. І. Зайцем у середині 80-х рр. ХХ ст. (2006 р.).

Гусєв Сергій Олексійович (1964 р. н.), кандидат історичних наук, доцент, археолог. Випускник історичного факультету Вінницького державного педагогічного інституту ім. М. Островського (1985 р.). Основним об'єктом наукового дослідження С. О. Гусєва є пам'ятки трипільської культури Середнього Побужжя. В басейні р. Згар (права притока Південного Бугу) він виявив і досліджував поселення середнього етапу розвитку Трипілля. У 1993 році захистив кандидатську дисертацію «Трипільська культура Середнього Побужжя рубежу IV–III тис. до н.е.» в Інституті археології Національної академії наук України. С.О. Гусєв є автором монографії «Трипільська культура Середнього Побужжя рубежу IV – III тис. до н.е.» (1995). У вітчизняних та зарубіжних виданнях опублікував понад 100 праць з археології та давньої історії і культури України, у яких обґрунтував існування в середній течії Південного Бугу своєрідної локально-хронологічної групи трипільської культури етапів VI-VII, VII та СІ Трипілля, описав зв'язки її носіїв із трипільським населенням інших регіонів, зокрема щодо експортування в Побужжя крем'яної сировини для виготовлення знарядь праці. Досліджував технологію гончарного виробництва, типологію й орнаментику трипільського посуду, антропоморфну і зооморфну пластику. Висунув низку гіпотез щодо рівня розвитку транспортних засобів часів Трипілля, а також запропонував систематизацію трипільських моделей жител [18, с. 140-141; 19, с. 536-537; 20, с. 42-43].

У вітрині експонується автореферат дисертації С.О. Гусєва «Трипільська культура Середнього Побужжя рубежу IV-III тис. до н. е.» (1993) та монографія «Трипільська культура Середнього Побужжя рубежу IV-III тис. до н. е.» (1995).

На стенді представлено фотознімки: С.О. Гусєв під час розкопок на поселенні трипільської культури Ворошилівка (1984 р.) та С.О. Гусєв під час розкопок на поселенні трипільської культури Бернашівка-2 (1989 р.).

Косаківський Віктор Афанасійович (1962 р. н.), кандидат історичних наук, доцент, археолог, етнограф. Випускник історичного факультету Вінницького державного педагогічного інституту ім. М. Островського (1988 р.). В галузі археології вивчає трипільську культуру, археологічні пам'ятки Поділля різних епох, музейні колекції та персоналії дослідників. Відкрив трипільські поселення в Чечельнику, Тартаку (Кривецьке), Лугах (ур. Коліно), що розташовані в басейні р. Савранки. Опублікував матеріали чечельницького поселення, що призвело до виокремлення однойменної локально-хронологічної групи. Провів стаціонарні

археологічні розкопки в Чечельнику (1990 р.) та в Буші (2007 – 2009 рр.). Співкерівник розкопок у Білому Камені (2018 р.) та Гарячківці (2019 р.). Автор понад 400 наукових праць, з яких 140 присвячені археологічній тематиці [21, с. 251; 22, с. 610-614; 23, с. 87-88; 24].

На стенді представлено фотознімок: В. А. Косаківський на розкопках трипільського поселення Кісниця (2021 р.) та документи «Відкритий лист» В.А.Косаківського на проведення наукових археологічних досліджень (розкопок) поселення Гарячківка 8 (трипільська та черняхівська культури) поблизу с. Гарячківка Крижопільського району Вінницької області (2019 р.) і «Дозвіл» Міністерства культури України, виданий В. А. Косаківському на проведення наукових археологічних досліджень (розкопок) поселення Гарячківка 8 (трипільська та черняхівська культури) поблизу с. Гарячківка Крижопільського району Вінницької області (2019 р.).

Рудь Віталій Сергійович (1990 р. н.), кандидат історичних наук, археолог. Випускник історичного факультету Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (2010 р.), науковий співробітник відділу археології енеоліту–бронзової доби Інституту археології Національної академії наук України. В. С. Рудь досліджує пам'ятки енеоліту та епохи бронзи на теренах Правобережної України. В інституті археології НАН України захистив кандидатську дисертацію на тему «Трипільська культура півдня лісостепової зони у межиріччі Південного Бугу та Дністра (етапи VII – CI)» (2018 р.). Керівник Східноподільської археологічної експедиції Інституту археології НАН України з 2014 р., яка проводить розкопки спільно з науковцями з Польщі та Німеччини. На базі експедиції відбувається археологічна практика студентів історичного факультету Педуніверситету. Спільні археологічні розкопки Інституту археології НАН України та Педуніверситету проводилися на пам'ятках трипільської культури біля сіл Тростянички (2017 р.), Білий Камінь (2018 р.), Гарячківка (2019 р.) та Кісниця (2021 р.) у Вінницькій області [25, с. 750; 26; 27].

У вітрині експонується автореферат дисертації В.С.Рудя «Трипільська культура півдня лісостепової зони у межиріччі Південного Бугу та Дністра (етапи VII-CI), (2018) та стаття: Rud V., Zaitseva O., Hofmann R., Rauda-Bukovska A., Kosakivskyi V. «Unique pottery kiln construction? The interpretation of massive clay objects from the Trostianchyk site of the Trypillia Culture» у міжнародному виданні «Sprawozdania Archeologiczne» (№ 71, 2019, Краків, Польща).

На стенді представлено фотознімок: В. С. Рудь за описом археологічного об'єкту на поселенні трипільської культури біля с. Кісниця (2021 р.).

У другому розділі музею «Методика археологічного дослідження» представлені експонати, які розкривають особливості методики польових вивчень археологічних пам'яток. Перший етап цього процесу – археологічна розвідка. У недалекому минулому вона включала піший обхід ранньою весною чи пізно восени полів і долин та збір підйомного матеріалу: фрагментів кераміки, знарядь праці тощо. Сьогоднішня польова археологічна методика значно удосконалилась. Археологи використовують новітнє обладнання. Наприклад, Східноподільська археологічна експедиція Інституту археології НАН України (керівники Рудь В. С. та Р. Хофманн), у 2018 р. провели геомагнітну зйомку поселення трипільської культури поблизу с. Гарячківка за допомогою приладу MAGNETO® MX V3. На окремому стенді представлено магнітний план цієї пам'ятки, накладений на

сателітний знімок Google. Маючи такий план, можна більш точно визначити об'єкти, які потрібно дослідити.

Розкопки – другий етап дослідження. У вітрині експонуються окремі зразки необхідних для розкопок інструментів: кельма, ніж та щітка, що використовуються для експлорації археологічних об'єктів. На окремому стенді – фото процесу розкопок за участю студентів історичного факультету Педуніверситету на поселенні трипільської культури поблизу с. Білий Камінь у 2018 р. Керівники досліджень В. С. Рудь та В. А. Косаківський.

Під час розкопок проводиться камеральна обробка виявлених знахідок. Спочатку їх очищують від бруду, миють, сушать. На кожну знахідку наноситься шифр, який включає: назву поселення, рік проведення розкопок, назву експедиції та порядковий номер згідно журналу обліку знахідок. Це є своєрідний процес паспортизації артефактів. У експозиції представлено фрагменти кераміки з трипільського поселення Ворошилівка з шифром (розкопки І. І. Зайця, 1990 р.) та фрагмент кістки тварини з шифром з поселення Чортория (розкопки П. І. Хавлюка, 1972 р.).

Завершальний етап роботи з артефактами перед експонуванням – реставрація. Вона включає відновлення форми виробу – склеювання фрагментів кераміки та заповнення гіпсом відсутніх частин. Цей процес показано на прикладі двох реставрованих посудин – кубка і амфори з трипільського поселення Ворошилівка (розкопки І. І. Зайця, 1984 та 1985 рр., реставрація В. А. Косаківського).

Третій розділ музею – «Трипільська культура (V – IV тис. до н. е.)» за кількістю експонатів найбільший. У експозиції представлено матеріали з розвідок та розкопок таких поселень: Бернашівка (фрагменти кераміки, знаряддя праці з кременю, шліфувальні камені; Уланівка (посуд та знаряддя праці, піфоси, біноклеподібна посудина, розкопки П. І. Хавлюка, 1972 р., реставрація Д. М. Ленчука, 2018-2020 р.); Борисівка (посуд та знаряддя праці, розкопки П. І. Хавлюка, 1972-1974 та 1978 рр.); Заозерне (миска, розкопки П. І. Хавлюка, 1978 р., реставрація Д. М. Ленчука); Сорока (грушоподібна посудина, розкопки П. І. Хавлюка, 1978 р., реставрація Д. М. Ленчука); Кліщів (фрагменти кераміки та знаряддя праці, розкопки І. І. Зайця, 1979 р.); Слобідка (знаряддя праці, розкопки П. І. Хавлюка, 1973 р.); Ворошилівка (кераміка, розкопки І. І. Зайця, 1982-1990 рр., реставрація С. О. Гусева та В. А. Косаківського); Сосни (кераміка, розкопки та реставрація С. О. Гусева, 1990 р.); Білий Камінь (кераміка, реставрація Д. М. Ленчука, 2018 р.). Окрему групу експонатів складають вироби з рогу та кістки (рогові мотики, кістяний кинджал з розкопок П. І. Хавлюка); фрагменти глиняної обмазки жител з відбитками дерева і лози з поселень Білий Камінь та Кісниця; зернотерки з Бернашівки, Михайлівки, Тростянця і Кісниці; копії відбитків тканин на денцях посудин. Важливим експонатом є копія унікальної моделі житла з поселення Ворошилівка, оригінал якої експонується у Вінницькому обласному краєзнавчому музеї (розкопки І. І. Зайця, 1990 р., реконструкція В. А. Косаківського).

Четвертий розділ – «Зброя та знаряддя праці епохи енеоліту–бронзового віку (V–II тис. до н.е.)». Тут представлені шліфовані крем'яні сокири, два шліфувальних камені та сокири з просвердленими отворами. На окремих зразках

можна простежити процес свердління. Переважна більшість сокир – випадкові знахідки.

П'ятий розділ музею – «Скіфський час (VII–III ст. до н.е.)», – представлений керамікою з городищ біля Немирова та Северинівки, реставрованими посудинами з розкопок П. І. Хавлюка. Окрема груп знахідок – прясла до веретена. Унікальною є гераклеїська амфора з поселення біля с. Сорока (IV–III ст. до н. е., розкопки П. І. Хавлюка, 1973 р., реставрація Д.М.Ленчука).

Шостий розділ – «Зарубинецька (II ст. до н. е. – II ст. н. е.) та черняхівська (середина III – перша половина V ст.) культури». Зарубинецькі пам'ятки в експозиції представлені ліпними мискою та кубком з могильника Рахни (I – II ст. н. е., розкопки П. І. Хавлюка, 1970 р.) та кружальною мискою імпортного походження елліністичного часу із слідами ремонту з поселення Пархомівка (II ст. до н. е. – I ст. н. е., розкопки П. І. Хавлюка, 1978 р.). Черняхівські пам'ятки представлені посудом з могильника біля с. Скитка (розкопки П. І. Хавлюка, 1974–75 рр.), мискою з поселення вельбарської культури біля с. Гайове (розкопки П. І. Хавлюка та В.П. Восколупа, 1998 р.). В експозиції представлені фрагмент жорен з поселення Торканівка (2021 р.), шлаки від залізоплавильного виробництва з поселення біля с. Лісничче (2021 р.) та прясла до веретена.

Сьомий розділ – «Слов'янські старожитності V – IX ст.», – включає переважно ліпний посуд та кістяні проколки з поселень Тростянець, Хрінівка та Пархомівка (VI – IX ст., розкопки П. І. Хавлюка, 70-ті рр. XX ст.).

Восьмий розділ – «Старожитності літописних улличів X–XI ст.» представлений кружальним посудом, знаряддями праці та зооморфною пластикою з городища улличів Сажки (X – XI ст., розкопки П. І. Хавлюка, 70-ті рр. XX ст.). У експозиції є також обвуглені зерна пшениці та жита з городища улличів Червоне (X – XI ст., розкопки П. І. Хавлюка, 80-ті рр. XX ст.).

Громадськість позитивно і з великою зацікавленістю відгукнулась про відкриття нового «Музею археології Вінниччини». Про це свідчать численні публікації у засобах масової інформації, репортажі на обласному телебаченні та у соцмережах [28–32]. Чималий інтерес до археологічного минулого Подільського краю виказали провідні вітчизняні та зарубіжні колеги, які відвідували Педуніверситет. Вони високо оцінили дбайливе ставлення в Педуніверситеті до неперевершеної історичної та культурної спадщини українського народу.

«Музей археології Вінниччини», який відкрито у стінах Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, нині є єдиним закладом такого профілю у Вінницькій області та одним з небагатьох археологічних музеїв, що функціонують у закладах вищої освіти України. Його дизайн, у розробці якого також взяли участь викладачі Педуніверситету, змістове наповнення оригінальними археологічними матеріалами та просвітницький потенціал цілком відповідає сучасним європейським стандартам.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Ленчук Д.М. Трипільські старожитності з розкопок П. І. Хавлюка в колекції лабораторії з археології факультету історії, права і публічного управління ВДПУ ім. М. Коцюбинського (до 95-річчя від дня народження) Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. Матеріали XXXI Вінницької Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції 24-25

- вересня 2020 р. Присвячена 30-річчю з дня проголошення Декларації про державний суверенітет України / Ред. кол. : Ю.А. Зінько (відп. редактор), С.А. Лапшин (відп. секр.), С.М. Василюк та ін. Вінниця: ТОВ «Твори», 2020. С. 14-17.
2. Ленькова Н. Музей археології відкривається в педуніверситеті. *33-й канал*. Вінниця. 2020. 29 липня. С. 15.
 3. Шуткевич О. Артефакти від неоліту до козацької доби. Музей археології відкриється у Вінницькому державному педагогічному університеті ім. М. Коцюбинського. *День*. 2020. 31 липня–1 серпня. № 142-143. С. 9.
 4. У Вінниці готуються до відкриття музею археології. Колекцію збирали 60 років (Фото). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://vinbazar.com/news/kultura-i-sport/u-vinnitsii-gotyuyutsya-do-vidkrittya-muzeyu-arheologi-kolektsiiyu-zbirali-60-rokiv-foto> Дата доступу: 26. 12. 2021 р.
 5. Зінько Ю.А., Коляструк О.А., Косаківський В.А., Рудь В.С. Археологічна колекція Інституту історії, етнології і права: історія і сьогодення. Вісник Інституту історії, етнології і права. До 100-річчя заснування Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського: Зб. наук. пр. Вінниця, 2012. Вип. 10. С. 77-84.
 6. Зінько Ю.А. Історія археологічної колекції. Археологічна колекція Інституту історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського: Каталог-проспект. Харків: Паритети України, 2012. С. 7-10.
 7. Косаківський В.А., Рудь В.С. Археологічна колекція Інституту історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Там само. С. 11-22.
 8. Косаківський В.А., Рудь В.С. Археологічна колекція Інституту історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Археологічні студії «Межибіж»: Наук. щорічник / За ред. А.М. Трембіцького, О.Г. Погорільця. Хмельницький : ІРД, 2014. Вип. 3. С. 116-124.
 9. Рудь В.С., Косаківський В.А. П.І. Хавлюк – дослідник старожитностей Поділля. Освіта на Поділлі: Минуле та сьогодення: Матеріали XXIII Всеукр. наук. іст.-краєзн. конф. (До 100-річчя заснування Вінниц. держ. пед. ун-ту ім.М. Коцюбинського). Вінниця, 2011. С. 312-317.
 10. Рудь В.С., Косаківський В.А. Павло Іванович Хавлюк. Археологія. 2015. № 2. С. 126-130.
 11. Косаківський В.А., Рудь В.С., Ленчук Д.М. Дослідження пам'яток трипільської культури на Східному Поділлі П.І. Хавлюком. Вісник Інституту історії, етнології і права: Зб. наук. пр. Вип. 14. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. С. 6-12.
 12. Косаківський В.А. Заєць І.І. – Людина, вчений, Педагог. Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження: Матеріали XXI Вінниц. наук. іст.-краєзн. конф., 25-26 жовтня 2007 р. Вінниця, 2007. С. 52-55.
 13. Від військової контррозвідки до вивчення таємниць тисячоліть / Упоряд. В.Г. Заєць; наук. ред. В.А. Косаківський. Вінниця: НОВА КНИГА, 2010. 712 с.: іл.
 14. Косаківський В.А. Наукова спадщина професора Івана Івановича Зайця. Там само. С. 88-89.
 15. Косаківський В.А. Заєць І. І. – Людина, вчений, педагог. Від військової контррозвідки до вивчення таємниць тисячоліть... С. 411-412.

16. Косаківський В.А., Рудь В.С. І.І. Заєць – дослідник трипільської культури на Поділлі. Освіта на Поділлі: Минуле та сьогодні: Матеріали XXIII Всеукр. наук. іст.-краєзн. конф. (До 100-річчя заснування Вінниц. держ. пед. ун-ту ім.М. Коцюбинського). Вінниця, 2011. С. 301-310.
17. Косаківський В.А., Рудь В.С. Дослідник подільського краю (до 90-річчя від дня народження Івана Івановича Зайця). Археологія. 2012. № 1. С. 123-125.
18. Відейко М.Ю. Гусєв Сергій Олексійович. Енциклопедія Трипільської цивілізації. Київ, 2004. Т. 2. С. 140-141.
19. Гусєв Сергій Олексійович. Гальчак С.Д. Розвиток краєзнавства у Східному Поділлі: ХІХ – поч. ХХІ ст. Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2011. С. 536-537.
20. Гусєв Сергій Олексійович. Відомі випускники / Упоряд. Гандзюк В.О. Вінниця : ТОВ Меркьюрі-Поділля, 2017. С. 42-43.
21. Відейко М.Ю. Косаківський Віктор Опанасович. Енциклопедія Трипільської цивілізації. Київ, 2004. Т. 2. С. 251.
22. Косаківський Віктор Афанасійович. Гальчак С.Д. Розвиток краєзнавства у Східному Поділлі: ХІХ – поч. ХХІ ст. Вінниця : Меркьюрі-Поділля, 2011. С. 610-614.
23. Косаківський Віктор Афанасійович. Відомі випускники / Упоряд. Гандзюк В.О. Вінниця: ТОВ Меркьюрі-Поділля, 2017. С. 87-88.
24. Рудь В. Трипільська культура Чечельницького мікрорегіону: історія досліджень та джерела. Trypillian civilization journal. 2012 – 3. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.journals4free.com/link.jsp?l=23931603> . Дата доступу 27. 03. 2022.
25. Рудь Віталій Сергійович. Гальчак С.Д. Розвиток краєзнавства у Східному Поділлі: ХІХ – поч. ХХІ ст. Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2011. С. 750.
26. Східноподільська археологічна експедиція. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://iananu.org.ua/struktura-ia/naukovi-viddili/viddil-arkheologiji-eneolitu-bronzovoji-dobi/ekspeditsiji?id=763> . Дата доступу 27. 03. 2022 р.
27. Результати міжнародних археологічних досліджень Східноподільської археологічної експедиції Інституту археології НАН України у 2021 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=8436> . Дата доступу 27. 03. 2022.
28. У Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського відкрито археологічний музей. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.vin.gov.ua/news/ostanni-novyiny/42133-u-vinnytskomu-derzhavnomu-pedahohichnomu-universyteti-imeni-mykhaila-kotsiubynskoho-vidkryto-arkheolohichni-muzei> Дата доступу: 26. 12. 2021 р.
29. У одному із вінницьких вишів відкрили археологічний музей. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.vlada.vn.ua/u-odnomu-iz-vinnytskyh-vyshiv-vidkryly-arheologichnyj-muzej/> Дата доступу: 26. 12. 2021 р.
30. Яненко О. У Вінницькому педуніверситеті відкрили археологічний музей. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://vezha.ua/u-vinnytskomu-peduniversitytet-vidkryly-arheologichnyj-muzej/> Дата доступу: 26. 12. 2021 р.
31. У Вінницькому педагогічному університеті відкрито археологічний музей. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://today.vn.ua/u-vinnytskomu->

pedagogichnomu-universyteti-vidkryto-arheologichnyj-muzej/ Дата доступу: 26. 12. 2021 р.

32. У Вінницькому педагогічному університеті відкрили археологічний музей [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.vinnitsa.info/news/u-vinnyts-komu-edahohichnomu-universyteti-vidkryly-arkheolohichnyy-muzej.html> Дата доступу: 26. 12. 2021 р.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Войнаровський Анатолій Володимирович – кандидат історичних наук, доцент кафедри культури, методики навчання історії та спеціальних історичних дисциплін Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Ворончук Наталя Володимирівна – учитель історії вищої категорії КЗ «Турбівський ЗЗСО I-III ст. №2 Турбівської селищної ради Вінницького району Вінницької області», вчитель-методист.

Гребеньова Валентина Олександрівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри культури, методики навчання історії та спеціальних історичних дисциплін Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Гусєв Сергій Олексійович – кандидат історичних наук, доцент, перший проректор з науково-педагогічної роботи Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Жмуд Наталка Вікторівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри культури, методики навчання історії та спеціальних історичних дисциплін Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Зінько Юрій Анатолійович – кандидат історичних наук, професор, декан історичного факультету Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Кароєва Тетяна Робертівна – доктор історичних наук, професор кафедри культури, методики навчання історії та спеціальних історичних дисциплін Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Коляструк Ольга Анатоліївна – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри культури, методики навчання історії та спеціальних історичних дисциплін Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Косаківський Віктор Афанасійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри культури, методики навчання історії та спеціальних історичних дисциплін Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Кравченко Павло Миколайович – кандидат історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, заслужений працівник освіти України.

Кравчук Олександр Миколайович – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Криворучко Олександр Іванович - кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Кузьмінець Наталія Петрівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Куц Томаш – аспірант відділу історичних і педагогічних наук Вроцлавського університету (Республіка Польща).

Левченко Бодан Олександрович – аспірант 1 курсу навчання, Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Спеціальність 032 Історія та археологія

Ленчук Дмитро Михайлович – аспірант 2 курсу Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Мазур Інна Віталіївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Мельничук Олег Анатолійович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Мельничук Тетяна Анатоліївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри культури, методики навчання історії та спеціальних історичних дисциплін Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Мурашова Ольга Петрівна – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Муханов Валентин – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Неприцький Олександр Анатолійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Неприцька Тетяна Іванівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та державного управління Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Ніколіна Інна Іванівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Романюк Іван Миронович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Рудь Віталій Сергійович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу енеоліту і бронзового віку Інституту археології НАН України, керівник Східноподільської археологічної експедиції.

Стадник Олена Олексіївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Степанчук Юрій Степанович – доктор історичних наук, професор кафедри історії України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Тучинський Віталій Анатолійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

УДК [93/94+39+34] (06)

В 53

Вісник історичного факультету : збірник наукових праць. Випуск 20 / Відповід. ред. Ю.А. Зінько. Вінниця : ТОВ «Друк», 2022. 124 с.

Редакційна колегія:

Ю. А. Зінько, кандидат історичних наук, професор, відповідальний редактор;
А. В. Войнаровський, кандидат історичних наук, доцент;
В.О. Гребеньова, кандидат історичних наук, доцент;
С.О. Гусєв, кандидат історичних наук, доцент;
Т. Р. Кароєва, доктор історичних наук, професор;
О. А. Коляструк, доктор історичних наук, професор;
П. М. Кравченко, кандидат історичних наук, професор;
О. І. Криворучко, кандидат історичних наук, доцент;
І. В. Мазур, кандидат історичних наук, доцент;
О. А. Мельничук, доктор історичних наук, професор;
І. І. Ніколіна, кандидат історичних наук, доцент;
І. М. Романюк, доктор історичних наук, професор;
Ю. С. Степанчук, доктор історичних наук, професор;
В. А. Тучинський, кандидат історичних наук, доцент.

Відповідальна за випуск: В.О. Гребеньова

Технічний редактор: І. В. Мазур

Здано в набір 10.03. 2022 р. Підписано до друку 15.03.2022 р.

Формат 60x84/16. Папір офсетний. Друк офсетний.

Гарнітура Times New Roman Гуг. Ум. др. арк. 12,04.

Тираж 100 примірників

Віддруковано з оригіналів замовника

ФОП Корзун Д.Ю.

Видавець ТОВ «Твори»

21034 м. Вінниця, вул. Немирівське шосе, 62а

тел.: 0(800) 33-00-90

E-mail: info@tvoru.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 6188 від 18.05.2018 р.